

VEDA

DVOMESEČNIK ZA ZNANOST IN
KULTURO - IZDAJAJO IN URE-
JAJO: ALBERT KRAMER · IVAN
PRIJATELJ · MIHAJLO ROSTOHAR
BOGVMIL VOŠNJAK

LETO I.

MCMXI.

ŠTEV. 5.

VSEBINA PETE ŠTEVILKE :

SÁGADIN Dr.: Državnopravna nagodba med Avstrijo in Ogrsko l. 1867	Str. 401
ALBIN, OGRIS : Sodobni individualizem in renesanca romantike (Konec prih.)	„ 408
PRIJATELJ, IVAN Dr.: Sloveščina pod Napoleonom. (Konec pr.)	„ 417
VOŠNJAK, BOGUMIL Dr.: Úvod v občna načela državnega nauka. (Dalje prih.)	„ 435
VOŠNJAK, JOSIP Dr.: Dodatki k „Spominom“. (Dalje prih.)	„ 481
KRIVIC, RADOVAN : K petdesetletnici prof. Drtine	„ 485
I. H. Z. : Upodabljaljoča umetnost	„ 493
PREGLEDI IN REFERATI: Kultura. — Glonar, J. A. dr.: Slovensko slovstvo. — I. H. Z.: † Ivan Grohar. — Država in družba. — Sociologija. Ivan Žmavc: O krščanski sociologiji. — Narodno gospodarstvo. — Vladimir Knaflič: Kriza v slovenskem zadružništvu. — Bogumil Vošnjak: Teoretični socializem. — Pravo. — V. Knaflič, dr. Ságadin: Dva glasa o Vošnjakovi Ustavi in upravi ilirskih dežel. — Bogumil Vošnjak: Metodološka vprašanja v novodobni nemški državnopravni literaturi. — M. Pavlov Jovanović: Dr. Emanuel Tilsch, Občanske právo Rakouske. Čast všeobecná. — V. K.: Še en pot: „Nekateri slovenski pravniški izrazi“. —	„ 498
Do datek. V. Knaflič: „Sociologija“, spisal dr. A. Ušeničnik	„ 527

„VEDA“

izhaja tekom vsakega drugega meseca ter stane na leto 8 K (v obrokih primerno), za dijake (katerim se pa obroki ne dovoljujejo) 5 K, posam. zvezki 1-70 K.

Državnopravna nagodba med Avstrijo in Ogrsko l. 1867.

Problem nagodbe med Ogrsko in ostalimi kronovinami habsburških vladarjev je temeljni in življenski problem pod habsburškim žezlom združenih zemlja. Združitev Ogrske z ostalimi kronovinami pod enim vladarjem l. 1526. je obenem začetek tega problema, ki se pregiblje potem skozi nastopna stoletja med obema ekstremoma, strogo centralizacijo in spojitvijo vseh delov v enotno državo na eni ter separatizmom, težečim k razpadu enotne države v samostojne države na drugi strani. Vsa notranja zgodovina Avstro-Ogrske od 16. stoletja do danes se suče okoli tega problema. Poizkusi centralizacije pod Leopoldom I. so rodili upor pod Rakóczijem in Zrinjskim, čigar zgodovino nam je v sijajni, plastični sliki podala Matica Hrvatska. Končal je za separatiste neugodno.

Prvi poizkus, spraviti ta problem, ki se ga z orožjem ne dá rešiti, potom sporazuma na polje p r a v a, je rodil pragmatično sankcijo l. 1713., ki ustanavlja enotno dedno nasledstvo za vse pod habsburškim žezlom združene dežele in hoče doseči t r a j n o združitev teh dežel pod enim vladarjem.

Zadnji mogočen pojav separatističnih stremeljenj imamo v ogrski vstaji l. 1848., ki je dosegel višek v proklamaciji Ogrske kot popolnoma neodvisne države in odstavitvi habsburške vladarske hiše (14./4. 1849).

Neposredna posledica poraza separatistične misli je bila takozvana »marčna ustava«; imela je namen oživeti zopet e n o s t a v n o cesarstvo avstrijsko z enotnim po provincijah razdeljenim ozemljem, enotnim državljanstvom, enotnim zakonodajstvom, streti dualizem in ogrsko ustavo in Ogrsko ponižati v kronovino, kakor so druge.

Toda že ces. patent z dne 31./12. 1851 je moral priznati, »da marčna ustava v svojih temeljih ne odgovarja razmeram avstrijskega cesarstva in da so njene določbe v celoti neizvedljive«. Marčna ustava je padla, nastopila je doba absolutizma in miroval

je navidezno državnopravni problem monarhije. Navidezno, zakaj z oktobrskim diplomom l. 1860., ki je oživil ustavnost, je oživel zopet ta problem.

Polovičarske odredbe, kakor vzpostavljenje ogrske dvorne kancelije, komitatne ustave in kraljeve kurije, kar pomenja oživetje samostojnosti ogrske notranje in justične uprave, poverjenje zastopstva ogrske justice v ministrskem svetu predsedniku kraljeve kurije in drugo je imelo le namen, pripravljati pot za definitivno ureditev tega problema, ki je postajala vedno bolj neodložljiva.

Preden se je še mogel sestati državni zbor (za celo državo) v zmislu oktobrskega diploma, je prišel februarski patent in ž njim »širji« državni zbor (za celo državo) in »ožji« državni zbor za dežele razun Ogrske, kar je pomenilo v osnutku že dualizem.

Ogrski »deželni zbor« je namreč odklonil izvolitev odposlancev v širji državni zbor in protestiral proti vsaki zakonodajni kompetenci tega zbora v zadevah ogrskih dežel. Ni kazalo drugega, kakor razpustiti deželni zbor (21./8. 1861). Nastopilo je premirje do l. 1865.

V manifestu 20./9. 1865 oznanja vladar, da se je odločil, ker je Ogrska odklonila vsako sodelovanje pri skupnem zakonodajstvu, za pot sporazuma med »zastopniki svojih ljudstev vzhodnega dela države«, da se »bistvo ne žrtvuje obliki«; obenem je začasno sistiral ustavo tostranskih dežel s pridržkom, da »rezultate pogajanja predloži pred svojo končno odločitvijo zakonitim zastopnikom teh dežel, da zasliši in upošteje njihovo enako važno mnenje ...«

V svrhu označenih pogajanj in sporazuma sklicani ogrski deželni zbor se je sestal 11. decembra 1865.

V prestolnem govoru povodom otvoritve tega zbora se povdarja kot izhodišče pragmatična sankcija, »ki je zagotovila državnopravno samostalnost in samostalnost notranje vlade Ogrske, obenem pa ugotovila nedeljivo in neločljivo skupnost vseh pod habsburškim žezlom se nahajajočih dežel in provincij«, in navaja kot prva naloga zbora, da »določi način razpravljanja in obravnavanja z ostalimi deželami in provincijami cesarstva skupnih zadev.« Zbor je odgovoril v adresi, da priznava take »skupne zadeve«, in je izvolil v svrhu izdelave zadevnega »predloga« odsek 52 članov, ki se je pozneje pomnožil še s 15 člani iz Sedmograškega na 67 članov. Ta odsek (komisija) je določil svoj program in v svrhu sestave predosnutka v zmislu programa iz-

volil pododsek 15 članov, ki je izdelal svoje »mnenje o skupnih zadevah« v 65 odstavkih. Vsled pruske vojne se je delo prekinilo, avgusta leta 1866. pa zopet nadaljevalo v skupnih konferencah dunajske vlade in nekaterih zastopnikov ogrske državnozborne večine. Dunajska vlada je namreč podala zoper elaborat odseka petnajstorice svoje »ugovore«, na katere so ogrski zastopniki pisмено »odgovorili«. Med temi konferencami, ki so se začetkom l. 1867. nadaljevale, je izdelala tudi dunajska vlada »zakonski načrt o skupnih zadevah«. V navedenih skupnih konferencah so sporazumno določili več izprememb in dodatkov k elaboratu petnajstorice in dogovorili, da se bo imenovalo, če te določitve sprejme 67. odsek, ogrsko ministrstvo, in če »predlog« 67. odseka sprejme ogrski zbor, da bo sledilo tudi kronanje ogrskega kralja. To se je tudi zgodilo.

Dunajska vlada je imela kakor že navedeno, prvotno namen, »predloge«, glede katerih se je z Ogrri zedinila, predložiti avstr. državnemu zboru. Iz bojazni pred novimi zaprekami pa se je ta namen opustil, s patentom z dne 2. januarja 1867 v te svrhe sklicani »izredni državni zbor« se ni sešel, ampak se je samo »rednemu državnemu zboru«, sklicanemu na 18. dan marca 1867, nannila z Ogrsko dogovorjena nagodba kot fait accompli v svrhu sklepanja o nadaljnjih zakonodajnih korakih, ki so postali potrebni vsled izpremenjenega državnopravnega položaja.

Na isti način se je uveljavila »nagodba« napram H r v a t s k i, ki je bila od leta 1848. dejansko od Ogrske ločena in absolutno vladana kronovina.

Deželni zbor l. 1861. je sicer ugotovil »načelo«, da razum iste krone troedina kraljevina Hrvatska nima z Ogrsko ničesar skupnega, izjavil pa je, da je kraljevina voljna, stopiti z Ogrsko v »ožjo državno vez« na podlagi principa enakopravnosti glede skupne zakonodaje, iz katere pa so izključene vse zadeve notranje, justične in naučne uprave. Ta ožja državna vez naj bi se dogovorila o regnikolarnih deputacijah. Pogajanja so se razbila, in na poročilo ogrske regnikolarne deputacije je ogrski državni zbor, ko je bila nagodba z Avstrijo že perfektna, sklenil neko »izjavo« glede razmerja Ogrske s Hrvatsko; hrvatski deželni zbor je proglasil sklep ogrskega državnega zbora za nesprejemljiv, vsled česar je bil z reskriptom z dne 25. maja 1867 r a z p u š č e n.

Nato je Ogrska uzakonila z dunajsko vlado dogovorjeno »nagodbo« (člen XII/67) brez v o t a a v s t r i j s k e g a d r ž a v n e g a in h r v a t s k e g a d e ž e l n e g a z b o r a, avstrijski

državni zbor pa se je s položajem sprijaznil in sklenil poleg zakona z dne 21./12. 1876, števil. 146 d. z., ki je le ekscerpt ogrskega zakona čl. XII/67, one zakone, ki jih je izprememba v položaju upotrebila.

S prestolnim nagovorom povodom otvoritve ogrskega deželnega zbora decembra 1865 začenja znanstveno delo, posvečeno avstro-ogrskemu državnopravnemu sporazumu, delo, ki je izšlo nedavno v svetovni založbi Duncker & Humblot v Lipskem¹⁾. Je to znanstvena publikacija, kakor jih je malo v avstrijski javnopravni literaturi. Vsa nemška, češka, poljska in zlasti ogrska publicistika je to delo sprejela s soglasno sodbo, da je to temeljno, klasično delo o avstro-ogrski državnopravni nagodbi, kakor ga dozdaj ni imela javnopravna literatura. Pri nas Slovencih žal ni mnogo razumevanja za državnopravne probleme naše države, in zato se publikacije, ki pri drugih narodih vzbujajo vsestranske kritike in diskusije, v naši publicistiki niti ne omenjajo in, kar je žalostneje, občinstvo tega niti ne pogreša. Da smo se vendar odločili, o tem delu obširneje poročati, storimo to radi njega važnosti in znanstvene vrednosti z enega, radi osebe avtorja z druge strani.

To delo je sad mnogoletnega znanstvenega truda našega odličnega spodnještajerskega rojaka, Slovenca dr. Ivana Žolgerja, privatnega docenta dunajskega vseučilišča in ministrskega svetnika v prezidiju ministrskega sveta. Odlike in znanstvene slave, ki jo prejema avtor za to svoje delo, je posredno deležen tudi narod, iz katerega je avtor izšel.

Dr. Žolger ima na polju javnopravnega znanstva že dobro ime. Pridobil si ga je s svojim prvim znamenitim, pred 13. leti izišlim znanstvenim delom: »Avstrijsko naredbeno pravo« (Das österr. Verordnungsrecht). Tudi njegova poznejša dela na polju inozemske komercialne izobrazbe so našla občno pozornost in priznanje.

Avstro-ogrška nagodba iz l. 1867. še znanstveno ni obdelana. Vzrok tega dejstva so zlasti težkoče materijala, ki je po večini v ogrskem jeziku, in nedostatnost prestav. Žolger si je zato določil kot »glavno nalogo, da poda za presojo državnopravnega razmerja obeh držav monarhije merodajne pravne temelje in materijalije v oni popolnosti in zanesljivosti, ki omogočujajo znanstveno obdelovanje vprašanja.« (Uvodna opazka.)

¹⁾ Der staatsrechtliche Ausgleich zwischen Österreich u. Ungarn vom Jahre 1867 Von Dr. Ivan Žolger, Privatdozenten der k. k. Wiener Universität. Verlag von Duncker & Humblot, Leipzig, 1911.

Tej nalogi odgovarja razporedba knjige:

I. Zgodovina postanka zakonov o nagodbi iz leta 1867.

II. Ogrskega zakona člen XII. iz leta 1867.

III. Avstrijski nagodbeni zakon iz istega leta.

IV. Vzporedno primerjanje obeh zakonov z vzporednim besedilom zakonskega načrta predidóčega regnikolarnega sklepa kot dodatkom.

Da je bilo za tako delo poleg temeljitega državnopravnega in politično-zgodovinskega znanja in poznanja vse zadevne literature potrebno zlasti temeljito znanje ogrskega jezika, je umevno samo po sebi. Toda veliko premalo je povedano, če se prizna, da je Žolgerjevo delo dokaz njegovega temeljitega poznanja ogrskega besedila. Njegova prestava ogrskega besedila, minuciozna analiza ne samo posameznih stavkov in besed, ampak celo najmanjših partikulov, — je izvršena s tako, skoraj bi rekel, pretirano natančnostjo, z vsem mikroskopičnim, historičnim in logičnim aparatom, da morajo priznavati celo ogrski kritiki, da se iz knjige v tem pogledu lahko mnogo česa učé — glede njihovega lastnega jezika. Marsikateri odstavek ima toliko opazk, — in te obsegajo mestoma več strani! — kakor ima besed.

Poleg smotrene razporedbe in objave mnogih še dozdej neogrski literaturi neznanih materialij leži glavna znanstvena vrednost Žolgerjevega dela ravno v prestavi in jezikovni analizi besedila ogrskega zakona čl. XII/67.

Dogmatična razpravljanja stopajo proti temu v ozadje. Žolger prisoja temu sekundarno vrednost, kar kaže na zunaj že s tem, da jim je določil prostor le v malotiskanih »opazkah« in »ekskurzijah«. Temu stališču morem le pritrjevati, ker ni nič komodnejšega, kakor s kakega apriorističnega stališča (ki more biti le ali politično-avstrijsko ali politično-ogrsko) izvajati pravne konstrukcije o pravnem značaju monarhije, ogrske državne tvorbe, nagodbe itd.; vse to je in ostane vendar le boj s senco, dokler ni za to dana neomajljiva in neizpodbitna podlaga v materialijah, kakor je sodba sodnika le pravno-znanstvena spekulacija, če se ne opira na trden dejanski stan.

Vendar pa tudi te dogmatične »opazke« — opazka 8 k § 18 o pravnem značaju nagodbenih zakonov in vprašanju njih izpremenljivosti obsega 17, opazka 8 k § 69 o značaju nagodbe kot pogodbe 45 strani malega tiska! — kažejo svojega mojstra.

V opazki 17 k § 8 razpravlja avtor na 12 straneh o pomenu in prestavi ogrskega »birodalom«, ki se nahaja v zakonu na 5 mestih. Raba tega izraza — v nemški predstavi »das Reich«, tudi

«die Monarchie», v francoski »royaume« in »pays«, (v slovenščini ne najdem ekvivalentnega izraza, ker besede država, kraljevina, cesarstvo, sodržava imajo drugi pomen) — je glavni vir in opora one državno-pravne teorije, ki hoče še po nagodbi iz l. 1867. najti v Avstro-Ogrski skupno enotno državo ali poleg obeh to državo tvorečih polovic, Avstrijske in Ogrske kot samostojnih držav, ali pa brez njih. Žolger dokazuje na podlagi obširne slovniske analize, da pomeni tako ogrski »birodalom« kakor nemški »Reich« vse pod enim vladarjem se nahajajoče ozemlje, da pa ne označuje ne birodalom ne Reich kake določene državne oblike (enotne države ali državne zveze (Staatenbund) ali sodržavja (Bundesstaat). Če torej zakon rabi ta izraz, je s tem označena samo skupna posest vladarske hiše, sosesa, ne pa skupna država, katere del bi bila Ogrska. Akoravno Žolger sam niti ob tej priliki niti na kakem drugem mestu ne zavzema izrecno stališča proti »avstrijski« teoriji, da tvori Avstro-Ogrska enotno državo ali vsaj sodržavje, vendar njegova razlaga pomena besede birodalom in Reich ne da dvomiti, da tudi on stoji v tem vprašanju na — ogrski strani. Sicer je pa mimo pozitivno-pravnih odnošajev obeh držav vprašanje zgolj akademične vrednosti in zavisi odgovor nanj od tega, kaj se pod »državo« pojmuje in kaj se smatra za tega pojma bistveno vsebino.

V opazki 3 k § 30 razpravlja in reši vprašanje, kako dolgo traja delegacijski mandat, ker določuje zakon, da so delegacije voliti vsako leto in samo za eno leto in je nastala kontroverza, kaj potem, ako je doba enega leta potekla, a državni zbor še ni izvolil novih delegatov. Žolger zaključuje, da traja delegacijski mandat lahko več ali manj kakor eno leto, da pa se mora varovati pravica državnega zbora, voliti vsako leto delegacije.

Dogmatično najvažnejše je seveda fundamentalno vprašanje, kakšen pravni značaj imajo nagodbni zakoni, kako se naj kvalificira nagodba v pravnem oziru, in vprašanje o možnosti enostranskega predruženja nagodbnih zakonov. Žolger izvaja v že navedenih dveh »opazkah«, da imajo omenjeni zakoni in vsa nagodba značaj pogodbe, in da torej Ogrska ni upravičena, izpreminjati zakona čl. XII/67 enostransko potom kakega ogrskega zakona, ampak da je taka prememba mogoča le potom nove nagodbe z Avstrijo. Nad vse zanimivih izvajanj in sijajno izvedenega argumentiranja tukaj ni mogoče obširneje označevati; važen je vsak stavek kakor kamen pri zgradbi in kratek ekscerpt bi ne podal niti približno tega, kar je za razumevanje celot-

nega problema in Žolgerjevega stališča potrebno. Drugo je vprašanje, ali je Žolgerjevo stališče tudi znanstveno neovrgljivo. Pravo pozna le dve vrsti pogodb, privatnega in mednarodnega prava. (Teorija O. Mayerja v Lipskem o »javnopравни pogodbi« kot nekem pravnem stvoru sredi med obema navedenima je našla malo pripoznanja in ne pride tu v poštev). Žolger smatra pogodbo za pogodbo v drugooznačenem zmislu, za pogodbo mednarodnega prava. Predpogoj temu pa je obstoj dveh samostojnih držav kot paciscentov, legitimacija onih, ki so pogodbo dognali, do zastopstva države, in posebno dejanski sklep take pogodbe. Glede vseh teh treh bistvenih predpogojev pa imajo nasprotniki pogodbenega značaja avstro-ogrške nagodbe v mnogih ozirih opravičene ugovore. Z ogrske strani se samoposebi umevno ne ugovarja prvemu predpogoju, saj so Ogrri od nekdanj pripisovali Ogrski značaj samostojne države. Toliko bolj pa zastavljajo avstrijski teoretiki tu svoje znanstveno orožje. Nekdanj je bila res Ogrska samostojna država, t. j. pred l. 1526. brezdvomno. Pa med 1526 in 1867 leže porazi ogrske vstaje v 17. stoletju, pragmatična sankcija, Vilagoš in velika doba centralističnega absolutizma od 1848 do 1867 ...

V drugih dveh točkah bo Žolger zadel ob odpor ogrskih teoretikov in politikov. Oboje zanikujejo, češ, da ni ne samo nobene pogodbenega instrumenta (listine), ki bi dokazal, da se je sklenila pogodba, ampak niti kakega resničnega dogovornega sporazuma v pravnem zmislu, le državno- in mednarodno-pravno nebstveni, neformalni privatni pogovori nekaterih zastopnikov slučajne ogrske deželnozborne večine, kateri niso bili niti državno niti mednarodno-pravno legitimirani se pogajati v imenu ogrske države kot mednarodno-pravne osebnosti. Ogrska vlaga, legalna zastopnica ogrske države, je bila ustanovljena šele po bistveno dognanem sporazumu kot tega posledica. Merodajen je edino ogrski zakon čl. XII, ki pa je samostojen akt ogrskega zakonodajstva. Z nepobitnega stališča, da je v ogrski državi ogrski zakon edini in najvišji izraz za Ogrsko veljavnega prava, izvajajo ogrski teoretiki in politiki, da bi samq na Ogrskem potom zakona enostransko izvršena prememba zakona čl. XII/67 imela brez dvoma veljavo in bi predrugačila pravni položaj glede skupnih zadev obeh držav; samo to pripoznajo, da bi se nova ureditev teh skupnih zadev mogla veljavno za obe državi izvršiti le potom novih pogajanj. Temu stališču nasprotuje stališče avstrijske vlade, kakor mu je dal zlasti min. predsednik pl. Körber l. 1903. do-ločen izraz, da more Ogrska zakona čl. XII/67 predrugačiti le

spoznamno z Avstrijo. Žolger odobrava to stališče in očita Ogrom, da zamenjujejo zakon s pogodbo.

Sicer pa tudi z ogrskega stališča kulminira problem na vse zadnje v vprašanju, ali bi enostranska prememba zak. čl. XII/67 ne pomenila kršenja pogodbe in verolomnosti glede v sporazumu določenih vzajemnih dolžnosti. To pa je in ostane, pa naj se vidi v sporazumu »pogodbo« v strogo pravnem zmislu ali samo v »političnem zmislu«, kakor se računjo izražati Ogrji. Dvojne morale ni, in politična vez pomeni tudi pravno vez, vsaj na polju mednarodnega prava, ali pa pridemo do negacije mednarodnega prava! Zanimivi problem je torej v zvezi s fundamentalnimi vprašanji javnega prava sploh in bi nas nadaljevanje odvedlo predaleč od namena tako Žolgerjevega dela kakor tega referata.

Šele bodočih to- in onostranskih teoretikov naloga bo, na podlagi materialij, ki jih je celotno in izčrpno zbral in podal Žolger, obdelati široko polje problemov, ki so v knjigi samo nakazani. Eksaktno znanstveno delo je bilo tu dozdej nemogoče ali vsaj težko, in Žolgerjeva nevenljiva znanstvena zasluga je, da je tu ostro začrtal meje in nepobitno ugotovil znanstveni material. To pa je silno mnogo in daje Žolgerjevemu delu trajno vrednost.

Ptuj.

Dr. Ságadin.

Sodobni individualizem in renesanca romantike.

Albin Ogris.

I.

Že površen pogled nam pokaže zgodovino kot zaporedoma se menjajočo nadvlado socialnega in individualističnega načela. Dobam, ki puste, da se svobodno razigravajo vse sile posameznika, sledijo dobe, ko pritisne teža družbenega sestava s tako močjo, da ne uide kontroli socialnega reda niti najneznačajša kretnja posameznikova. To velja za razvoj posameznih narodov in isto za splošno evropsko sodobno kulturo. Izgleda, kakor da se vrtil človeška zgodovina zares v proslulem Guyau-Nietzschejevem kolobarju, da velja večno ponavljanje, od primitivne svobode in enakosti k vsestranski posameznikovi zaslužjenosti in odtod potom revolucije zopet k svobodi nazaj. Izgleda,

kakor da ne bo nikdar prenehalo neko večno, samo sebe kontro-
lujoče nihanje med individualistnim in socialnim ekstremom, da
bo tudi še nadaljnja zgodovina le posameznikova borba za samo-
osvoboditev, nepremisljiva iluzija, kateri ga ženejo njegove naj-
intemnejše želje vedno zopet v naročje.¹⁾ Zdi se tudi, da izbrisu-
jejo dobe ekstremne družbene organizacije vse pridobitve prejš-
nje individualistne in da mora začeti posameznik svojo borbo
zmerom iznova. Vendar nas pouči natančnejša analiza teh gibanj,
da se bistvene vrednote za kulturni napredek koristnih pridobitev
ne poizgube, temveč da se umaknejo v latentnost ali izpre-
mene v različne višje oblike diferenciranosti nasproti zaostalim
narodom.²⁾ V istini se človeška zgodovina ne vrti v večnem kolo-
barju, niti ne koraka v smeri ravne črte, temveč se vzdiguje, ako
se poslužim Renardovega izraza³⁾, v komaj vidnih pridvigih spi-
rale, tako da si podobne dobe nikakor niso istovetne ali enako-
vredne.

Sporno vprašanje pa je, kdo da je glavni činitelj kulturnega
napredka, posameznik ali družba kot taka. To vprašanje ni samo
os, okoli katere se suče vsa moderna sociologija, ampak spada
tudi v pravniških, zgodovinskih, bioloških in estetičnih vedah med
glavne probleme.

Ko je osvobodil metafizični idealizem francoske revolu-
cije posameznika nekaterih spon, se je kmalu izkazalo, da je bil
ta osvobojeni posameznik le abstrakcija, pojem brez vsake kon-
kretne vsebine, umetno vzgojena rastlina na gredicah naturali-
stične pravne teorije. Slabo pojmovana »nedotikljivost posamez-
nika« je pač osvobodila individuuum nekaterih političnih odvis-
nosti, a ga je tudi pomagala zaslužniti gospodarskemu liberaliz-
mu. Pravosodje, v katerem je začel po Rousseauovem vplivu
strašiti »narodni duh«, »naravne pravice«, »narodna suvereni-
teta« itd. je zašlo kmalu v Stahlovi apologiji od Boga hotenih
odvisnosti in neenakosti v nasprotni ekstrem. Te prirodno-
pravne teorije je prevzel Marx s sodrugi v svoje egalitarne ideje,
jih sistematiziral in razglasil zopet⁴⁾ za edino pravo in
upravičeno filozofijo. Po forsiranem pretiravanju skraj-
nega individualizma v romantični dobi je bilo naravno,

¹⁾ G. Palante: *Anarchisme et individualisme*. R. philosophique, 1907, 337.

²⁾ Več o tem glej R. Ardigò: *La formazione naturale*.

³⁾ G. Renard: *La méthode scientifique de la histoire littéraire*, str. 492.

⁴⁾ Gumplowicz: *Sozialismus und Rechtsstaat*, III, § 23.

da je zavladovalo sredi in v drugi polovici preteklega stoletja po pozitivizmu propagirano naziranje, da je individuum ničemnost, družba vse, da je napredek iz družbe same izvirajoča socialna nujnost. Politiki, katedrski socialisti, pravniki in sociologi so zasanjali najpopolnejše sisteme o vseosrečujoči humanitarnosti in o neobhodni nujnosti najrazsežnejšega socializiranja vsega poedinčevega življenja. Nehote so prevzele liberalne stranke od socialne demokracije organizatorično idejo z vsem njenim diktatorstvom, nivelirujoče tendence so jele prehajati pod različnimi evfemističnimi imeni v liberalne programe in so skoro zavladatale v vseh panogah javnega življenja. Od mnoge strani se čujejo vedno glasnejše zahteve po omejitvi pretiranega organiziranja. Veselje do samostojne iniciative je izginilo v toliki meri, da vidimo dnevno rasti za najmalenkostnejše potrebe vseoblične organizacije, društva, krožke itd. z vsemi številnimi funkcionarji in odtod izvirajočo okornostjo. Skoraj vsakdo je član več društev, katerim prepušča skrb za svoj kulturni napredek. Njegov čas se razstrosi na seje in zborovanja, nove ideje sprejema pod vplivom kolektivne sugestije in se zenačuje vedno bolj s pripadniki svojega obližja. Njegva diferenciranost se bliža ničli. Spoštljivost pred protokolom, strah pred predsedniškim zvončkom in duševna nestrpnost napram drugomislečim so slabe lastnosti takih »društvenikov«. Res, organizacije so za višje kulturne in gospodarske svrhe potrebne, ali pretiravanje zaide počasi v smešnost.

Ako pa kdo v tem oziru pretirava, je to centralistična država, kakor n. pr. Francoska. Vsekakor je značilno, da je francoski centralizem naši polinteligenci vzor, kakor si ga želijo. Tudi država, ta moderni idol, hoče polagoma monopolizirati vse življensko urejevanje svojih članov in se vtika v najosebnejše njili zadeve. Kratkovidni narod meni, da se vlada potom svojega parlamenta sam, in je zadovoljen, ako sme vsakih šest let enkrat oddati svoje glasove onemu, ki mu največ obeta. Noben tiran ne more biti absolutnejši od naših parlamentarnih večin. To ve vsak Kranjec. Kedaj se je še vlada posebno ozirala na parlamentarne želje, ako je hotela doseči svoje namene? Kakšna malenkost ji je, pošiljati »narodne zastopnike« na počitnice tako dolgo, dokler ne pritrdijo vladni zahtevi? In ne sluteč preteče nevarnosti, poklekamo ponižno pred malikom — državo in jo kličemo pri vsaki priliki na pomoč ter prosvedočamo s tem vedno iznova svojo nesamostojnost. Dà, duhovi se zenačujejo, vladni sijaj uniformira vse.

Ta smer družabnega razvoja je rodila v ožjih krogih razumnosti in nekih socialističnih strujah odpor, sodobni individualizem. In kakor je legel pritisk družabne centralizacije na vsa polja človeške delavnosti, so se pojavile individualistne tendence tudi v vseh važnejših kulturnih panogah. Te tendence so se jele pojavljati nevede in spontano kot izraz najbolj notranjega čustvovanja in mišljenja sodobnega človeka; teoretične ideje so se pridružile šele a posteriori. Prvotno osamljeni duhovi (Nietzsche, Whitman, Stirner, Kierkegaard) so danes enoglasno priznani glasitelji nove dobe. Počasi a sigurno je prodiral individualistični duh z istimi idejami in cilji v vsa področja našega delovanja, tako da nimamo dandanes modernizma samo v bogoslovju, ampak v vseh vedah, celo v tako eksaktnih kakor je pravoslovje in matematika. (Le Roy, Burkhardt, Fuchs.) Zakaj v individualizmu tiči jedro zadnja leta tako razkričanega bogoslovskega modernizma, in modernizem bi mogli reči vsem iz istih vzrokov se porajajočim individualističnim stremeljenjem v drugih vedah.

Samo ob sebi se razume, da je v takih odnošajih stopilo teoretično vprašanje o razmerju med posameznikom in družbo v ospredje, to pa zlasti v onih vedah, ki se pečajo z občečloveškim življenjem, v modroslovju, bogoslovju, v umetnosti, etiki, sociologiji in pravoslovju. Ker pa dandanes posamezne vede niso več tako avtonomne kakor nekdanje, in že nihče ne more več biti strokovnjak v eni vedi, ako ni vsaj kolikor toliko tudi diletant v sorodnih vedah, ker so vede medseboj v ozki zvezi (n. pr. biologija s psihologijo, sociologija s pravoslovjem itd), so tudi individualistne tendence v njih bistveno iste.

Namen te črtice je, označiti z nekaj vrsticami vzroke modernističnih smeri, opozoriti na njih bistveno sorodnost in podati v kratkem sintezo neindividualističnih idej.

Z razmerjem med posameznikom in družbo se peča dandanes predvsem sociologija, čeprav dozdej ni mogla najti nobenega zakona — a vede se pečajo vendar z zakoni — ki bi bil čisto sociološki⁵⁾ in bi ne bil obenem tudi pravosloven, historičen itd. Naj bo že karkoli, sociologija si je pridobila med vedami eno izmed najodličnejših mest in računati moramo ž njo. — Starejše sociološke struje, ki so se ozirale samo na velike skupine in odrekale posamezniku samostojen pomen v občem razvoju, so se umeknile strujam, ki pripisujejo posamezniku v ostvarjanju kulturnih vrednosti veliko vlogo. Že Spencerja niso več zadovoljevale njegove sociološke formule in termini integracije, diferenciacije, evolucije

⁵⁾ Benedetto Croce : Estetica, VIII.

itd., ki se da ž njimi sicer lahko in duhovito disputirati, ki pa ne razložijo ničesar.⁶⁾ O tem svedoči njegov spis »Posameznik proti državi«, ki je postal evangelij vseh individualistnih in anarhistnih nezadovoljnejev.

V novejšem času stavlja posameznika na pristojno mu mesto ona sociološka struja, ki smatra družbo kot kolektivno-psihološko dejstvo. Ta struja, pa naj gre že v monadološki, monistični ali kemikomehantični smeri, pojmuje družbo in posameznika kot dve samostojni sili, izmed katerih prevladuje zdaj ena, zdaj druga, ki se podpirata, izpopolnjujeta in stremita po vzajemnem ravnotežju. Posameznik je brez ali zunaj družbe sicer nepojmljiv, njegovo bistvo obstoji iz neločljivo združenih in prešinjajočih se individualnih in socialnih činiteljev, individualni napredek je brez razsežnejše kooperacije nemogoč⁷⁾, vendar gre pri ustvarjanju novih kultur posamezniku prednost. Socialni pojem je sinteza, ki je ne razloži pojem individua. Vsaka individualna zavestnost predpogojuje socialno podzavestnost. Posameznik je obenem stvarnik in produkt družbe. Samo potom kooperacije je mogoče doseči največje uspehe z najmanjšim naporom. Lastna posameznikova sreča je sicer gonilna sila v napredku, toda brez organizacije bi ostalo mnogo sil latentnih, neporabljenih.⁸⁾ Družba nima svojih samostojnih in posebnih ciljev, te ima samo posameznik, družba je le sredstvo v dosego individualnega blagra. V vsestranski družbeni medsebojnosti se zaveda posameznik (ako seveda ni skrajnen socialističen humanitariec), da se poslužuje organizacije zgolj sebi v hasen in le v toliko, kolikor je njemu v korist. Kakor v družbi tako v posamezniku delujejo težnje individualizacije in socializacije v enaki meri. Prevladuje pa ona težnja, katero zahtevajo vladajoče občekulturne razmere. Individualistni težnji nasprotuje dandanes internacionalni demokratizem, ki ubija programatično samoniklost individua in ki bi zožil samostojni posameznikov delokrog vkljub nasprotnim njegovim trditvam tako, kakor srednjeveški cehi.

Ako analiziramo obe smeri socialnega razvoja, individualizirujoči pravec pretirano organizirane družbe ter avtoritete in pa socializirujočo osvoboditev po družbenih interesih, se izkaže prvi kot nujna podlaga socialnega življenja, druga le kot sredstvo v dosego posameznikovega blagra, zavisno od socialne skupnosti same.⁹⁾

⁶⁾ Gumplowicz : Grundriss der Soziologie, II. 5.

⁷⁾ Bernés : Individu et société. (R. philosophique 1901.)

⁸⁾ E. Fournière : Essai sur l'individualisme, 43/45

⁹⁾ G. Ratzenhofer : Die soziologische Erkenntnis, V.

Izmed omenjene struje sociologov je zasnoval Gabriel Tarde svoj sistem na zelo individualistični podlagi. Po njem sta iznajdljivost in posnemanje glavna činitelja vsega socialnega napredka¹⁰⁾, popoln individuum pa mu je smoter zgodovine. Mase sprejemajo posameznikove ideje šele po sugestiji, izločijo iz njih, kar je v njih specifično individualnega, in jih posplošijo. Tardu se približujejo v večji ali manjši meri Balduin, Mackenzie, Xénopol, Lacombe i. dr. V ozki idejni zvezi z omenjeno sociološko strujo stoji Emerson. Carlylov kult herojev, čisto ekstremno stališče v pojmovanju družbenega življenja, in pa sociologija Nietzschejeva, Gumpłowiczewa, Wardova itd., katerim je gonilna sila vsega razvoja iz naravnega človeškega egoizma izvirajoča borba za prevlado, prvenstvo, bogastvo. Vsem tem teorijam je očitno lasten antropocentrizem, posledica njihovega monističnega svetovnega naziranja.¹¹⁾ Naravni izbor, borba za obstoj, prisposobitev in ves od darvinističnih prirodoslovcev prevzeti terminološki aparat igra pri njih važno vlogo. Oni iščejo pod tem ali drugim imenom »nadčloveka«, vidijo v socialnem dogajanju samo »plemensko borbo« in oznanjajo neki »narodni aristokratizem«, ki naj nas obvaruje pred pretirano demokracijo preteče dekadence. Evolucija, ta okosteneli in vsemu se prilagodljivi izraz, je privedla te mehanično-etnološke teorije v enostranost in jih zožila v stereotipne, okorne sisteme. Njih stroga znanstvenost je dosti bolj navidezna, igranje s pojmi, suhoparno rezonerstvo.

Vendar se pojavljajo v sociologiji vedno češče glasovi po temeljiti preoceni starih pojmovanj. Problem sociološkega spoznanja stopa v ospredje. Moderni sociolog si je v svesti, da je nadaljno raziskavanje s starimi sredstvi brezuspešno, zakaj dosežanja sociološka veda je bila po večini prazna logomahija, njeni pojmi so se bližali vedno bolj bajeslovju. Tekom pol stoletja se je nagromadila ogromna socialna dogmatika, katera se, kar se tiče enostranske pretiranosti in avtomatičnosti, prav lahko meri s cerkveno dogmatiko. Diletantsko igranje s slabopojmovanimi, zvenječimi termini in racionalistične metode so krive, da spada ogromen del sodobne sociološke literature med makulaturo. Sociologija, ki bi morala biti ena izmed najempiričnejših ved, *je zašla na steze metafizike. Proti temu pojavu se vzbuja dandanes čimdalje živahnejša reakcija. Proč z logičnimi sofizmi, proč z napol domišljenimi, iz najheterogenejših elementov sestavljenimi frazami, je njeno geslo. Sociološka veda temelji posebno na poznavanju

¹⁰⁾ Gabriel Tarde: *Les lois sociales*.

¹¹⁾ Gl. Fausto Squillace: *Soziologische Theorien*.

posameznika. Družba je epifenomen, pravo individua gre pred družbenim pravom in ne narobe, kakor so hotele organske in njim sorodne šole. Vsak posameznik tvori poseben svet zase, neodvisno izvornost, od družbe različno vrednoto, ima prava, ki jih ne more in ne sme žrtvovati družbi.¹²⁾ Dandanes je zaslužnjila posameznika ona iz medsebojnega vohunstva izvirajoča ovčja disciplina in čredna morala in iz te ga moramo rešiti. Največji posameznikov sovražnik so oni skrivno delujoči družbeni instinkti, ki koreninijo v materialni sebičnosti in iz katerih so izšli oni moderni idoli, ki jih imenujemo solidarnost, evolucijo, občni blagor, altruizem, socialni napredek, besede, ki lepo zvene, a za katerimi se ne skriva nič ali pa le malo vsebine. To so sociološke dogme. Ne samo, da so ti pojmi po volji raztegljivi in jih vsakdo razume po svoje, razumevajo se od naroda do naroda drugače. Ideje, ki jih hočejo izražati, niso logično resnične in enostavne, temveč kombinacije iz dejstev, abstrakcij, naših želja in potreb. Mi jih rabimo za svoje vsakdanje življenje, ampak to so resnice po milosti naših interesov in ciljev. Že površna disociacija njih elementov nam jih prikaže kot koristne laži, kakor jih imenuje St. Mill; one so mrtve, kakor hitro se dožene, da odnosnost med njihovimi deli ni nujna, ampak samo slučajna.¹³⁾ Kakor enostavna in preprosta pa je tudi disociacija socioloških dogem, tako je tudi težavna. Ona zahteva neko intuitivno dalekovidnost, ki manjka onim, ki stoje aktivno v vrtincu socialne borbe. Njih um in njih ušesa so polna velikih gesel in donečih besed. Zaverovani so v moderne malike, v absolutno Pravico, v absolutno Solidarnost, v absolutno Evolucijo in druge take absolutne bogove. Taisto se dogaja pri socioloških in socialističnih avtorjih, ki stoječ na stališču mehanične evolucije zamenjujejo sredstva s smotrom, predpogoje s postulati, gibajoč se v neki metafizični megli socioloških abstrakcij, ki je za las enaka sanjarjam romantičnih modroslovcev v preteklem stoletju. V opojnem navdušenju za sociološke abstrakcije so popolnoma prezrli socialno vrednoto posameznika kakor tudi čisto individualistne težnje manjših socialnih skupin. Zakaj tudi družina in svobodno pristopna društva, naravne prolongacije posameznikove individualnosti, so imperialističnim težnjam velikih socialnih skupin ravno tako nasprotna kakor samozaveden posameznik in to tembolj, čimbolj raste z velikostjo socialnih krogov njih vseuniformujoča sila in čim manjši je diferenciranost med posamezniki majhnih indivi-

¹²⁾ G. Palante: *Les dogmatismes sociaux*. Rev. philos. 1901.

¹³⁾ Remy de Gourmont: *La culture des idées*.

dualistnih skupin.¹⁴ Čim dalje bolj raste število sociologov, ki emfatično povdarjajo potrebnost posameznikove iniciative pri ustvarjanju svetovne kulture in ki odločno odklanjajo eliminacijo posameznikove izvornosti.

Psihološkosociološka struja, naslanjajoča se na kolektivno in etniško psihologijo ter moderno biologijo, dandanes znanstveno prvači. Čeprav razcepljena v različne frakcije je vedno ideja družbe kot individualno-psihološkega dejstva, pojmovanje socialne evolucije kot napredovanje individualnega razuma in pa antropocentrično svetovno naziranje jedro njenega nauka. »Nature seems to exist for the excellent« (Emerson) in pa »der Übermensch ist der Sinn der Erde«, v teh svetovno znanih maksimah izzvenijo zaključki te šole. Ti sociologi ne pojmujejo več posameznika kot abstraktno, atomično enoto v človeški družbi, ki se razvija in živi čisto avtomatično po nezmotljivih Comte-Spencerjevih zakonih. Oni ga pojmujejo monadološki kot samostojno vrednoto, liki elektron, ki priteguje s svojo privlačnosto druge k sebi in se vrti ž njimi vred sam okoli silnejših središč. Tudi oni gojijo kult herojev, ženijev. Odveč bi bilo razpravljati na tem mestu o novodobnih hipotezah o geniju. Razume genija le genij, navadni ljudje imamo o njih vsak svoje mnenje. Njihova potrebnost za kulturni napredek je občepriznana evidentnost, tako da jim določajo tudi komunistične in kolektivistične stranke teoretično v bodoči »državi« kolikor toliko svobodnega polja za njih delavnost. Vsekakor pa je značilno in kot reakcijski pojav razumljivo, da so želi teoretiki heroizma ravno v svobodnem demokratičnem času toliko slave, Tarde, Nietzsche, Emerson, Kidd, Le Bon i. dr. so postali nekaki evangelisti modernega človeka, ki se želi dvigniti iz sodobne vsenivelirujoče suhoparnosti. Da so zašli semtertja v pretiranost, se ne da utajiti. Napačno pa bi bilo soditi psihološkosociološko strujo po krajnostih posameznih pisateljev, zakaj kakor nezavedno sega veda kot sredstvo v borbi za obstanek po orožju za osvoboditev posameznika iz družbenega tlačanstva, ga razširja ter vzdržuje s tem za resni napredek potrebno ravnovesje med individualnimi in družbenimi pravicami. To je samoobramba evropskega človeštva pred samim seboj. Individualistne tendence sodobne sociologije so nujna reakcija proti pozitivističnemu svetovnemu nazoru in jih moremo umevati le iz splošnega toka občnega mišljenja. Medtem ko so pozitivistični in socialistični pisatelji najraznovrstnejših nians enostransko razlagali ustvarjanje novih kulturnih vrednot na podlagi materijalistične

¹⁴) Raoul de la Grasserie : Les principes sociologiques du droit public.

filozofije in s pomočjo ekonomskih činiteljev, povdarjajo moderni sociologi poleg tega razne psihične faktorje, od katerih so odvisne transformacije starih družbenih oblik v primernejše in boljše. Taki faktorji so zlasti: iznajdljivost, spekulativnost, entuziazem, duševna prožnost, verski in solidaristični čut itd., posebno pa intuitivna bistrovidnost.¹⁵⁾ Torej lastnosti, ki so eminentno individualnega značaja in ki se uveljavljajo bolj posamič ter samostojno kakor pa pod pritiskom socialne sugestije.¹⁶⁾ Zakaj da skupno delo združenih inteligenc ne stoji na višini najučunejših med njimi, temveč odgovarja kvečjemu precej nizki povprečnosti sodelujočih oseb, je postala po Tarde-Le Bonovi kolektivni psihologiji vsakdanja resnica. Najboljši dokaz za to so parlamentarni zbori na evropski celini. Samo kmečki in socialistično-radikalni volivec veruje še v nadmodrost sešteti poslanskih modrosti in politično vsemogočnost volilnega listka. Od strokovnjakov sestavljeni načrti izgublajo navadno v konfuznosti najraznovrstnejših duhov vso svojo neposredno kulturno vsebino, dokler ne padejo na nižino elaboratov, ki bi jih bil lahko izdelal najponižnejši parlamentarec. Zato so zakonodajne skupščine zlasti v evropskih državah vkljub ogromnim zaprekam nujno potrebne primernih reform. Realno delo v javnih sejah ne more uspevati.¹⁷⁾ — Seveda pridejo omejnjeni psihološki činitelji samo v onih ožjih krogih človeške družbe do veljave, kjer je napredovala diferenciacija do višje stopnje, v velikih masah se porabijo te duševne lastnosti za skromni dnevni obstanek ali pa ostanejo latentne. Individualistično pobarvane sociološke teorije posvečajo torej največ pazljivosti izobraženim socialnim krogom. To velja posebno glede intuitivne socialne dalekovidnosti, te dinamične sile človeškega napredka, ki jo je uvedel Ward iz biologije in psihologije tudi v sociološko vedo.¹⁸⁾ Intuicija pa pristopa kot nov sociološki činitelj šele, ko so se porabila za gotovo kulturno višino vsa sredstva in je treba iskati novih izhodov.¹⁹⁾ In kakor je intuitivno mišljenje in ravnanje skrajno individualistno, se morajo tudi družbene vede napredujočih socialnih komplikacij čim dalje bolj pečati z individualistnimi smermi posameznika in onih ožjih socialnih skupin, katerim je ali vsled njihovih ciljev ali njih tesnejše organizacije ta lastnost življenska potreba.

¹⁵⁾ Gl. n. pr. L. Ward: *The psychic factors of civilization.*

¹⁶⁾ Le Bon: *La psychologie des foules.*

¹⁷⁾ L. Ward: *Ibidem* str. 395.

¹⁸⁾ Gl. L. Ward: *The dynamic sociology, passim.*

¹⁹⁾ L. Ward: *Ibidem*, str. 140.

V moderni sociologiji prevladuje torej prepričanje, da posameznika ne smejo absorbirati socialne relacije, temveč da je posameznik produkt družbe in narobe. »Moralni razvoj, kakor dob in plemen tako tudi posameznikov, je nepremennljiv napor v svrhu stvarjanja novih periferij za taista osredja in adaptacijo novih središč za nove periferije.«²⁰⁾ Zgodovina, kakor jo razumemo dandanes, stremi po vtelesenju velikih in močnih individualnosti, ki bodo izboljšale tudi družbene razmere.

(Konec prih.)

Slovenščina pod Napoleonom.

K stoletnici »Ilirije oživiljene« spisal dr. Ivan Prijatelj.

(Dalje.)

V.

Da se je v juliju 1810 Kopitarja vnovič polotila želja, iti služiti pod francosko vlado na Kranjsko in se odpovedati svojih upov na dvorno knjižnico, to je bilo v zvezi z organizacijo javnega šolstva v Iliriji, s katero se je Marmont prav takrat bavil. Njegov ukaz, ki je položil temelj novemu šolstvu ilirskemu, je datiran z dnem 4. julija 1810.¹⁾

Uredništvo »Telegrafa« uvaja publikacijo ukaza z besedami: »Različni narodi morejo in morajo videti v tem načrtu, kako se je ž njim poskrbelo za splošen pouk z ozirom na dežele in družabne sloje.«

Maršal izraža v ukazu mnenje, da je nujna potreba, preosnovati javni pouk v Ilirskih provincah, mu dati vodstvo, koristno za državo in državljane, in ustanoviti enoten način pouka, ki bo vkljub različnosti jezikov nudil učencem sredstva, pridobiti, gojiti in izpopolniti njih vednosti in znanje, potrebno za državno službo ali za poklic, kateremu se vsak izmed njih hoče posvetiti.«

Odredba določa, da se ustanove ljudske šole, gimnazije in liceji. Ljudsko šolo za dečke dobi vsaka občina, za deklice vsako glavno mesto okraja. Vrhutega bosta dve šoli za umetnost in obrt,

²⁰⁾ C. N. Starcke: La personnalité et l'individualisme de notre temps. (Annales de l'Institut international de Sociologie 1899.)

¹⁾ Prinesel ga je »Télégraphe officiel« v svoji 3. številki, izdani 10. okt. 1810. Dotična številka se je ohranila v izvodu ljublj. študijske knjižnice v franc. in ital. izdaji.

ena v Ljubljani, druga v Zadru. V celi Iliriji se ustanavlja petindvajset gimnazij, za slovenske kraje v naslednjih mestih: v Ljubljani, Kranju, Novem mestu, Postojni, Idriji, Beljaku, Gorici, Trstu, furlanskem Tržiču in Kopru. V devetih mestih se nastanijo liceji, med drugimi v Ljubljani, Trstu, Gorici, Beljaku, Kopru itd. Senjski in spljetski seminar se uredita kot liceja, pouk se prilagodi tu cerkvenim naredbam. Ljubljanski in zaderski licej se organizirata kot centralni šoli, kamor se bodo sprejemali učenci vseh drugih gimnazij in licejev. Obe centralni šoli se opremita s knjižnico, fizikalnim in kemičnim kabinetom ter z botaničnim vrtom. Vse druge dosedanje šole so s prvim oktobrom 1810 odpravljene. Vsaka gimnazija ima ravnatelja, ki nadzoruje tudi ljudske šole dotičnega okraja; slednji licej pa rektorja, ki pazi na red in disciplino liceja in gimnazij dotične province. Vrhutega ima slednji licej še kancelarja, ki določa učni red liceja in od njega odvisnih gimnazij. Tudi na obeh centralnih šolah se določi po eden profesor zavoda za rektorja, ki pazi na red in disciplino centralne in obrtne šole. Kakor liceji, ima tudi vsaka centralna šola svojega kancelarja. Predstojnik obrtne šole se imenuje ravnatelj in je podrejen rektorju centralne šole. Ravnateljstvo knjižnic, kabinetov in vrtov se izroči profesorjem dotičnih ved. Glavni nadzornik javnega pouka razpošlje v najbližjem času ravnateljem in rektorjem učna navodila, njemu bodo poročali predstojniki šol dvakrat v letu o stanju zavodov. Pouk bo v vseh provincah enoten. V ljudskih šolah se bo poučevalo v deželnem jeziku, istotako tudi v gimnazijah, samo v licejih in centralnih šolah bo učni jezik francoski ali italijanski, v slučaju potrebe tudi latinski. Predmeti ljudske šole bodo: čitanje, pisanje, računica in vladni katekizem; v gimnaziji pa: osnovni nauki francoščine, italijanščine, latinščine, dalje sistem mer in uteži, aritmetika in katekizem. Naposled se določajo učni predmeti tudi za liceje in zelo na široko podlago (v resnici vseučilišk o!) postavljeni predpisi za predavanja na centralni šoli. Iz ostalih določb naj navedem samo še naslednje: učenci ljudskih šol ne morejo biti sprejeti v gimnazije, ako ne znajo v deželnem jeziku čitati in pisati; poznati morajo tudi osnovne pojme iz računstva in katekizma. Gimnazijski abiturienti se sprejemajo v liceje s pogojem, da obvladujejo glavne pojme francoskega in italijanskega jezika, aritmetike, sistem mer in uteži ter katekizem. Pri vzprejemnem izpitu za centralno šolo se izprašujejo dovršeni licejisti iz slovnice in retorike italijanskega, francoskega in latinskega jezika, iz logike ter matematike. Centralno

šolo so mogli zapustiti slušatelji kot zdravniki, kirurgi, lekarnarji, zemljemerci, inženirji, arhitekti in pravniki.

Tako je izgledala prva Marmontova organizacija ilirskega šolstva. Načrt ta, izdan v juliju 1810, je bil izdelal maršal s pomočjo šolnikov, ki jih je bil privedel s seboj iz Dalmacije, ne pričakujoč morebiti v Ljubljani pripravnega materiala. Med temi šolniki nam je v prvi vrsti imenovati abbéja Rafaela Zelli ja. Marmont sam piše o njem v svojih »Spominih«: »Romanski abbé z imenom Zelli, mož velike izobrazbe in jako znatnega duha, je zavzel mesto v javnem pouku. Jaz sem se bil ž njim tesno združil, dajal mi je pouk v kemiji.«¹⁾ Zelli je postal glavni nadzornik javnega šolstva in sicer je bil imenovan že v aprilu 1810.²⁾ Dimitz poroča o njem, da je imel osemnajst tisoč frankov plače in prosto stanovanje v šolskem poslopju: »Rojen v Viterbu je bil Zelli poprej pavlanski menih v Rimu; ko so bili samostani odpravljani, se je izselil v avstrijske dežele, bil je nameščen v Zadru od gubernatorja grofa Goesa za profesorja filozofije, in ko so 1806 Francozi dobili Zader, je znal Zelli s svojim znanjem kemije vzbuditi pozornost vojvode dubrovniškega, ki ga je napravil za svojega privatnega učitelja kemije in čigar naklonjenost mu je pridobila sedaj tako vplivno mesto.«³⁾ Neki Fabre, ki ga imenuje Marmont na citiranem mestu, da mu je bil nekoč malone življenje rešil, je bil najbrže profesor kirurgije na centralni šoli (»mon chirurgien en chef«?). Dalje se imenuje neki Girolamo Agapito kot profesor govorništva in občne zgodovine ter knjižničar na centralni šoli.⁴⁾ Dimitz mu pravi »conte« in ga imenuje Istrana.⁵⁾ Pri istem avtorju se nahaja omenjen kot profesor risanja in arhitekture na centralni šoli neki Hiacint Maina.⁶⁾ Profesor ilirskega jezika Sivrić nam je že znan. Izmed domačih moči je bil profesor prirodoslovja in botanike na centralni znameniti Franc Hladnik, kateremu je ustanovil Marmont ljubljanski botanični vrt.⁷⁾ Rektor centralne šole je bil kanonik Walland, njen kancelar pa znani slovenski pisatelj Matevž Ravnikar. Z ljubljanske vseučiliške stolice se je splošno mislilo, da se bo začel razlagati srbohrvatski je-

¹⁾ Mémoires, III. str. 123.

²⁾ Pleteršnik, Vodnik, učitelj ljubljanske gimnazije (= Jahresberich. des k. k. Obergymnasiums zu Laibach, 1875), str. 28.

³⁾ Dimitz, o. c. IV. str. 322.

⁴⁾ Télégraphe officiel, 1810, štev. 17.

⁵⁾ Dimitz, o. c. IV. str. 332.

⁶⁾ Dimitz, o. c. IV. str. 331.

⁷⁾ Dimitz, o. c. IV. str. 322.

zik kot bodoči deželni jezik vseh provinc. Seveda, mi nismo imeli niti poštene abecede. In ta je šla našemu najboljšemu poznavatelju jezika, Kopitarju, predvsem po glavi. Na prvo sporočilo o imenovanju Sivriča se je, kakor smo videli, Kopitar v svojem odgovoru napram Zoisu proti tej nameri postavil po robu. Ko mu je pozneje sporočil Zupan najbrž nekaj podobnega, ni več protestiral proti Sivričemu jeziku, ampak je mislil samo na svojo abecedo. Odgovoril je dne 6. avg. 1810 Zupanu: »O! nikdar se morebiti ne vrne več trenotek, da bi se tako lahko ukazala pametna večnopolledična reforma pravopisa, kakor sedaj! Komandirati seveda jo je treba; naj bi se samo ne smelo tiskati nič z drugim, nego s tem pravopisom: tako pojde; drugače seveda ne; ali glavno je, da predpišete zdrav pravopis: zhažite trenotek, jaz se bom še enkrat zatekel k Dobrovskemu: bilo bi tako lahko vsaj nas Cisdanubijce združiti, toda samo potem te modre despotije, ki jo predlagam jaz. In otroci vseh vekov Vam bodo hvaležni, da jim prihranite sedaj tako nezmiselno slovokvanje. Milijon udarcev prihrani Sivrič, Sardi (vladni tiskar) bo seveda rajši hotel ostati pri svoji nemarnosti (Schlendrian): so trde butice ti Lahi za abstraktne ideje in ne sprejmejo zdravega pravopisa, ki ni njihov, žalostno ne poznavajoč Cirilovega dela!« (II. 199.)

Pismo Zupanovo, ki nanje tu odgovarja Kopitar, se nam ni ohranilo. Zato ne vemo, kaj je bil javil Zupan Kopitarju glede Marmontovih jezikovnih planov in Sivričeve vloge pri njih. A iz pisma, v katerem Kopitar poroča Dobrovskemu o tem Zupanovem dopisu, se dá sklepati, da mu je Zupan Sivričevo vlogo v Ljubljani drugače sporočil, nego je Kopitar sam mislil o njej po prvem Zoisovem obvestilu in smo doslej splošno sodili v slovenski literarni zgodovini. Dne 8. avg. 1810 je namreč pisal Kopitar Dobrovskemu: »Priloženo pismo mojega prijatelja Župana kaže, da je zdaj prilika, kakor se ne vrne več, združiti hrvaški, dalmatinski in kranjski pravopis... Od Vaše odločitve sedaj zavisi, ali naj bodo z latinico pišoči Slovani, zaenkrat vsaj Cisdanubijci, vsled tevtonskih bedastoč sam sebi in še bolj cirilecem v sočuten posmeh, ali naj imajo po latinsko-cirilski uvedbi prednosti zapadne elegance obenem s cirilsko enostavnostjo (= vsak glas svoje znamenje in vsako znamenje za en sam glas). Le! Prečastiti ne potrebujete v to niti razlogov niti prigovarjanja... jaz bi k c=ц, x=ж in končno tudi k z=з zatisnil eno oko tembolj, ker se bo nemščina, odkoder nam je Kranjcem prišel z=з, v Iliriji v kratkem umeknila

francoščini; zakaj letos se poučuje v vseh razredih 1 uro francoščina, prihodnje leto pa se bo prednašalo vse po francosko! Samo ljudske šole, na vsakih 300 duš ena, bodo docela slovanske. Exmontecassinski¹⁾ abate Zelli, globokoučen in ljubezniv mož, je, kakor piše baron Zois, študijski directeur v vsej Iliriji: Sivrič (abate), Dubrovničan, dovršen latinski versifex²⁾ in v slavistiki skrajni Dubrovčan à la Voltiggi, je učitelj ilirskega jezika pri Marmontovem generalnem štabu v Ljubljani in začasni učitelj filozofije. Da bi le enkrat tako daleč prišlo, da bi se držala vlada po vsej Iliriji enega pravopisa (a seveda vzdržujočega kritiko in obstoječega pred zakoni pisne teorije), potem se bodo naposled norci in gizdalini že pridružili, in vlada bo to rada storila: torej kar predložite sedaj, bodo ali blagoslavljali do zadnjih potomcev, ali obtoževali.« (I. 160.)

Iz tega mesta torej sledi jasno, da Sivrič ni predaval na francoski centralci v Ljubljani srbohrvatskega jezika, ampak je poučeval v tem jeziku samo Marmontove častnike.

Vendar se je v tem času še splošno mislilo, da postane srbohrvaščina v Iliriji deželni pismeni jezik. Sivrič se je moral nasproti Zupanu hvaliti z bogastvom dubrovniške literature, kar je Zupan izvestno sporočil Kopitarju. Ta mu je odgovoril 24. avg. 1810: »Štirideset zvezkov dubrovniških pesnikov? jaz jih ne čitam poprej, dokler niso vsi enako pravopisani. Dobro bo, ako preštudira Sivrič, kakor jaz po nasvetu Dobrovskega, enkrat staroslovanski psalter, potem ne bo več rekel, 'ohne mindeste Einrede Eins'; kakor da bi glagolska končnica na u mesto na em, поирѣ mesto поубѣ, itd. itd. ne bila nič [Sivrič je najbrž povzdigoval starost dubrovniškega jezika in njega bližino k staroslo-

¹⁾ Po tem Kopitarjevem podatku bi torej ne bil Zelli pavlanski menih v Rimu, preden je prišel v Dalmacijo, kakor trdi Dimitz, ampak benediktinec na Monte Cassinu. Benediktinca ga imenuje tudi Pisani, I c. str. 241.

²⁾ O Sivriču mi sporoča prof. Rešetar, da je izdal l. 1803. v Dubrovniku: „Traduzione latina delle Anaereontiche di Giacomo Vitorelli... fatta da Antonio Sivrich“, a l. 1821. je izšla v Benetkah prigodna pesem: „In morte del... prof. Pietro Frank Sciolti del D. L. Rondolini colla traduzione in versi latini del ch. ab. Antonio Sivrich.“ — Kot prigodni latinski pesnik je zastopan Sivrič tudi v naslednjih dveh zbornikih: „Pel solenne ingresso nella sua chiesa di... Antonio Giuriceo vescovo di Ragusa. Versi. Ragusa 1814“, „Versi in morte di Giorgio Detorres, Dottore in filosofia e medicina. Ragusa 1802.“ (Valentinelli, Bibliografia dalla Dalmazia e del Montenegro. Zagr. 1855, str. 205 in 223.)

venščini, kakor njegov duhovni sobrat Appendini]; in naša dvojnina in naša resnica, ki je Dubrovničani itd. niti ne poznajo itd. itd. Treba je brati in potem govoriti, če hočete, da se Vam verjame!» (II. 203.) — Končno se je spravil tudi Kopitar z govoricu, da se uvede v Iliriji ilirščina namesto slovenščine v šole kot državni pismeni jezik. Pisal je dne 20. dec. 1810 Dobrovskemu: »V Ljubljani mislijo napraviti ilirščino, ne kranjščine za jezik nižjih šol¹⁾ in za pismeni deželni jezik. Jaz bi ne imel nič proti temu: a obupati hočem, da je bila morebiti neizrabljena tako lepa priložnost za pameten pravopis in da bomo morali Slovani večno nositi sramotne verige tevtonske nemarnosti... Celo pogoji, ki jih zahtevate Vi in vsak izkušenec za kulturo kakšnega jezika, t. j. da ga ne govore in pišejo po s a m e z n i ljubitelji, ampak država, so deloma že tu in pridejo še v večji popolnosti! — Torej še enkrat in tisočkrat usmilite se potomstva in naredite nam abecedo.« (I. 179.)

Pravi vzrok, zakaj je Marmont v začetku zapostavljal slovenščino ilirščini, je povdaril Primic, ki je pisal dne 14. jun. 1811 Zupanu: »De Petelinzi Raguséjsko ino Dalmatinsko bol zhislajo, kakor kranjsko, se nesmémo zhuditi! Res je, de so Petelinzi, v' Dalmazii préd ko na krajnskím dréti sazhéli: pak vender mislim, bi vse to nizh ne bilo napotje délaló, de bi ne bili krajnshino povzdiguvali, ako bi li krajnzi ne bili tako mehkiga ino (quoad literaria) mertviga shivljenja do sdaj navájeni bili. Sakaj shé ni sdavnaj eden ali drugi eno dobro Grammatiko ali Besedishe med ljudi dal? Franzosi bi se morebiti radi tudi krajnsko vuzhili, pak nimajo pomozhi: Dalmatinzi imajo grammatike ino Besedisha — mi she nizh pridniga dan danáshni. — Kopitars Grammatik kann diesem Mangel bey allen ihren sonstigen Vorzügen doch bey weitem noch nicht hinreichend abhelfen. Ecce! to je vsrok, de se Marshálovi adjutantí rajshi dalmatinsko kakor kranjsko vuzhijo.²⁾ — Kaj V[odnik] tako dolgo s' svojim Besedisham mezhká? al ga bo skoraj na svitlo dal: zhas je shé ta vélki! Ludjé se

¹⁾ Z izrazom „der untern Schulen“ (ne „der Primärschulen“!) meni menda Kopitar gimnazijo. O tej sedaj v decembru piše, da bo ilirska. V avgustu pa je pisal, da „se bo prednašalo vse po francosko.“ Tu imamo očividno protislovje. Ali so bili francoski načrti tako nestalni, ali pa Kopitarjevi viri nezanesljivi?

²⁾ Tudi to mesto Primičevega pisma nam jasno priča, da so se v francoski Ljubljani učili ilirščine samo Marmontovi častniki, in Sivrić ni bil javen učitelj ilirskega jezika. Na centralki je torej po vsej verjetnosti predaval samo filozofijo in še to samo eno leto.

nam posmehujejo, ki od téga vejo. — Al je shé dal sholske bukve natisniti? Silno rad bi jih vidil: naj mi od tega pishejo.» (II. 280.)

A baš Vodniku se ne sme nič očitati. On je storil za slovenščino v francoski Iliriji več, nego vsak drugi. Njegovi nasveti glede enakega stališča slovenščine poleg ilirščine so zmagali po vsej verjetnosti celo pri Marmontu, ki je bil tako naklonjen »dalmatinščini«. Kopitar je le od daleč svetoval, kakor smo videli, teoretiziral in ni imel končno nič proti temu, da se v Iliriji uvede »ilirščina« mesto slovenščine v šole. To je storil, ker je bil neposrednega dela v Iliriji le vnanji opazovavec. Da bi se sam uvrstil med Marmontove slovenske pomočnike v Ljubljani, mu sedaj ni več prišlo na misel. Stal je tik pred vzprejemom v avstrijsko dvorno službo. Dne 15. dec. 1810 je mogel že javiti v Ljubljano, da je postal skriptor dvorne knjižnice na Dunaju. V Ljubljani pa je kipela »oživljena Ilirija«. Zupan je poročal Kopitarju o tem živahnem gibanju. Kopitar je njegovo pismo poslal Dobrovskemu in mu pisal: »Moji mladi rojaki so se vneli (glej prilogo); jaz jih moram klicati k zmernosti, kakor mojster Slavina« [Kopitarja]. (I. 177.)

Veliko tega živahnega dela je bil pokrenil Kopitar. Tu je treba omeniti v prvi vrsti važno podjetje, ki so se ga bili polotili v Ljubljani na privatno, od vlade neodvisno iniciativo: novi prevod sv. pisma po hebrejskem originalu, ne po latinskem prevodu.¹⁾ Tozadeven načrt sta bila Kopitar in Zupan izdelala, ko je bil poslednji še na Dunaju v višjih šolah. Zupana je Kopitar priporočil Zoisu kot bodočega prelagatelja biblije že 23. dec. 1808; Zois je idejo z veseljem pozdravil. V sept. 1809 se je Zupan vrnil v Ljubljano, in sestavila se je družba prelagateljev. Zupan in Ravnikar sta bila glavna delavca. Kanonik Zupan, Debevc, Walland in Vodnik so bili glavni pomočniki in sodniki. (I. 195.) Delalo se je celo leto 1811 in 1812. Kopitar je z veseljem poročal to dejstvo Dobrovskemu in mu dne 10. avg. 1811 obenem sporočil, kaj mu Zois piše o tem: »Na Kranjskem cvete slavizem: evo kaj mi je o tej stvari pisal g. baron Zois:Zupanu in Ravnikarju moja polna hvala. Tudi se je pojavil predlog, ki dela duhu teh mož čast.... hočeta namreč sprejeti nove pomožne črke k latinski abecedi, po predlogu Dobrovskega, č i m g a p r e d l o ž i, nabaviti si na Dunaju in v Pragi potrebnih sredstev in s temi takoj izdati novo biblijo. Jaz sam hočem z veseljem svoj poslednji donesek zra-

¹⁾ Prim. članek drja. Moleta: Doneski k življenjepisu dr. Jakoba Zupana. Carniola, 1910, 101, kjer je natanko popisano to delo ob novem prevodu sv. pisma. Ostale nove podatke prinašam v naslednjem tukaj jaz.

ven prispevati. Jaz sam upam, da se bosta ta dva pametna Slovenca (Korotanca) ozirala na svoje brate na Spodnjem Štajerskem in ob Blatnem jezeru in sledila zlatemu pravilu, obravnavati vse in vsako stvar z ljubeznijo do konca.« (I. 214.)

Ta poslednja opazka Zoisova se je nanašala na neki obsežen plan Kopitarjev, o katerem ni bil mladi slavist zamudil obvestiti svojega mecena. Začetkom junija 1811 je bil na Dunaju štajerski župnik Jaklin. Kopitar se je z njim sešel in ga izkušal pridobiti za dolekosežen načrt, ki se je v tem času živahnega prebujenja vsega slovenstva spočel v njegovi glavi: za združitev vseh slovenskih pokrajin v en literaturnen jezik. O Jaklinu je pisal Kopitar Zoisu dne 7. junija 1811 naslednje: »Novi spodnještajerski župnik je mlada razborita glava (36 let star): ti ljudje so na nas Kranjce nekoliko ljubosumni in menijo, ker so bolj oddaljeni od Nemcev, da imajo čistejšo slovanščino nego mi; evangelije imajo v cerkvi deloma rokopišne, deloma hrvatske, deloma ljubljanske;¹⁾ jaz sem mu pokazal svoje slovanske zaklade v dvorni knjižnici in kar imam sam deloma svojega, deloma izposojenega in mu popravil ali potrdil pojem slavista comme il faut: končno se je izgubilo njegovo nezaupanje; izrazil je sam željo stopiti v zvezo z ljubljanskimi slavisti, in dal sem mu naslova Ravnikarja in Zupana. Prosim torej V. M. kot ravnatelja slavizma na Kranjskem, da pripravite k vljudnemu odgovoru Ravnikarja in Zupana (posebno poslednjega, čigar slovanska in kranjska gizdavost bi utegnili biti za skromnega pa vendar ne morebiti po krivem skrivaj ponosnega Vinda zlasti razžaljiva). Skupaj moramo držati, kar nas spada skupaj. Tudi provincijalno Hrvatsko in zapadno Ogrsko si moramo še priboriti! Na Koroškem je neki Jarnik (kaplan), ki ga Primic hvali. Ga že nagovorim, da bo pisal Ravnikarju ali Zupanu.«

Istega dne kakor Zoisu je pisal Kopitar o Jaklinu tudi Zupanu, izkušajoč udejestviti svoj načrt občnega slovenskega literarnega jezika že takoj sedaj pri novem prevodu svetega pisma. Njegov prvi načrt je bil še precej nepraktičen in negotov, iz njega se vidi, kako težko je bilo spraviti celo to malo Slovenijo, kolikor je sedaj imamo, pod eno streho: »Kaj ko bi vidva engažirala (Jaklina), da bi s svojimi sosedi ob istem času ko vi prelagal sv. pismo, da bi vaše delo, vkolikor bi se mu zdelo dobro, sprejel za tekoč tekst, v katerem bi se samo tu in tam iz-

¹⁾ O tem je pisal Kopitar dne 13. jun. 1811 tudi Dobrovskemu (I. 207).

premenila kakšna spodnjemu Štajercu bolj nerazumljiva beseda ali oblika. Potem bi mogli od vsake pole natisniti toliko izvodov, koliko bi jih bili sicer za Kranjsko natisnili, nato pa bi ti isto tiskano polo popravil po Jaklinovem rokopisu spodnještajersko in bi dal zopet toliko novih izvodov tiskati, kolikor jih potrebujejo spodnji Štajerci zase. Isto bi se dalo raztegniti na Koroško, provinc. Hrvatsko, zapadno Ogrsko (?). Ali pa bi mogoče opravile samo opazke pod glavnim kranjskim besedilom (pri besedah brezdvomno, ali pa tudi pri oblikah? namesto vsakega s' dusho pod črto Styrice: s' dushoj, Croat. s' dushom?) Glejte, kako bi se najpripravneje dala napraviti velika reč. Meni to sedaj po glavi hodi! Ako bi bil le Dobrovsky že naredil naš novocirilski alfabet. Naposled ga bom moral sam narediti. Starost je plaha in udobna.« (II. 226.)

Glede biblije je Dobrovsky nasvetoval v pismu na Kopitarja z dne 22. febr. 1812, naj je prej ne prično tiskati, dokler ne bo cela prevedena (I. 247). O novem pravopisu je podal v istem pismu nekaj predlogov,¹⁾ a končne rešitve tega vprašanja se ni hotel lotiti. Kopitar je to Dobrovskega pismo poslal dne 10. marca 1812 v izvlečku Zoisu in zraven pripisal naslednje »svoje zaključke in neobvezen nasvet«: »Torej naj prof. Ravnikar s tovariši le poprej skupaj spravi celo sv. pismo v rokopisu. Medtem pa se polotim jaz, ker se Dobr. ne more oprostiti tiskarskega jarma in hoče rabiti vedno le obstoječe, čeprav že drugi službi posvečene črke (kakor dolgi s = m itd), sam nove stvari: podpirajte me z nasvetom in idejno podlago črk: Büttner ima v svojih tabelah vseh abeced, ki pa ne izide nikoli v celoti (ker je prej umrl), po vsem mnenje, ki stoji v moji slovnici na str. XXIII. Med tevtonsko-slovanskimi pisavami hvale kranjsko Bohoričevo kot najbolj naravno!! — Jaz razglasim najprej v Analih harmonično abecedo vseh Slovanov, jo osvetlim in po zaslugi popišem potrebo novega Cirila, tudi dam morebiti že svoje predloge uliti. Pet enokolonskih pol imam že gotovih. Presenetljiva skladnost z Büttnerjem me je očarala in mi mora pri Michlih dobro služiti. Od Dobrovskega ni pri njegovi bolehnosti pričakovati soiznajdujočega delovanja, pač pa priporočilo iznajdbe. Sprejem, kar mi more kdo prijateljsko dati.« Zois, ki je bil že v pismu na Kopitarja z dne 28. jan. 1812 mnenja, da »se mora kakor na en vdarec Minerva iz Jupiterjevih pojaviti nova abeceda iz možgan Dobrovskega in Kopitarja«, je na

¹⁾ Prvi „sirov in neizglažen“ projekt je bil poslal Kopitarju že v pismu z dne 20. nov. 1811 (I. 230).

zgoranje pismo odgovoril Kopitarju dne 6. aprila 1812: »Vaš navsvet je Zupan takoj odobril, in vaša namera nas je vse razveselila. Meni ni bilo o Büttnerjevih tabelah nič znanega. Skladnost je v resnici presenetljiva. Z največjim hrepenenjem pričakujemo vašo analizo slovanskih abeced in projektirane ulitke novih črk!« Potem ga vprašuje, če bo predlagal dve znamenji za e in dve za o, če bo privzel cirilske in glagolske črke in nadaljuje: »Vendar priznam, da se s prevdarjanjem, dvomi in iskanjem pomoči ne dá nič doseči. Bliskati se mora, treskati in zadeti. Nevihta se že zgoščuje, odločilni trenotek za slovansko muzo je blizu. Medtem pridobi vaš predhodnik v »Analih« na času (?) — ali obratno pojde vse v nič.«

Zois je dobro prorokoval. V Ljubljani se je sicer velik del biblije prevedel (I. 297), ravnotam je pripravil Vodnik svoj slovar za tisek in ga v »Telegrafu« z dne 27. junija 1813 tudi že naznanil. Kopitar je poslal dne 23. dec. 1813 odtisek Vodnikovega naznanila Dobrovškemu in mu pisal: »En tibi novum folium Vodniki, plura mitterem, si occasio esset, sed vix incipiet Vodnik his temporibus. Ravnikar dedit commissionem pro novis typis hic mittendis, ut lexicon et biblia incipiatur, qua occasione noviter inveniendas vult adjungi! O te Cunctatorem (qui restituere deberes rem)! Ergo in me cadet ille labor, qui voluntate te supero, sed cetera suspicio non assequendum.« (I. 364.) Kopitar je premišljal in modroval o novih črkah, a pojavile se niso iz njegove glave na en vdarec, zato tudi biblije in slovarja ni bilo nikoli na dan. O slovarju pravi Zois izrecno v nekem zapisku, da zato ni izšel, ker moške niso mogli iznajti novega alfabetu.

V posredni zvezi s francosko vlado na Kranjskem stoji še ena važna pridobitev, ki jo je v tem času mogla zaznamovati slovenščina: to je bila ustanovitev stolice za slovenski jezik v Gradcu. Ko se je namreč obravnaval predlog za to stolico, ga je podpiral predlagatelj, gubernski svetnik Jüstel, z željo, naj bi se slovenščina v Gradcu poučevala, da se uradniki nauče narodnega jezika. Doslej so se jemali uradniki s Kranjskega, odkar pa so tam Francozi, to ne pojde več.¹⁾

Dosedaj se je mislilo, da je to stolico kakor ljubljansko v semenišču pomagal osnovati zlasti Kopitar.²⁾ V resnici pa je bila njena ustanovitev v prvi vrsti Primičeva zasluga. Kopitar se je bil baš takrat s Primicem sprl in je celo poizkusil spletkariti proti njegovemu imenovanju za profesorja. Pozneje je vendar še pra-

¹⁾ Prim. Kres, I. str. 299.

²⁾ Glaser, Zgodovina, II. 82.

vočasno svoj ukaz preklical, kakor sledi iz naslednjega pisma, ki ga je pisal Zoisu dne 5. febr. 1812: »Prosim Vas, da vse glede Primica v Gradcu zaustavite, ker bi sicer utegnila dobra stvar trpeti. Jaz sem sicer s Primicem pretrgal dopisovanje« (potem sledi dvomljiva povest o ukradeni knjigi, prim. II. 237 in II. 286 in isti vzklík: »Ich mag keine Schuifte wie er und Supanzhizh zu Freunden«!) ...»Medtem je vendar on izposloval slovansko stolico v Gradcu, in njegovi sokompetenti so še večji ubožčki ko on: zato bi bilo vseeno želeti, da bi Primic dobil to stolico. Njegovo delovanje, njegova častihlepnost bosta vzbudila dobre glave, in tako bo Gottsched povzročil Popoviče! medtem ko bi se stvar pri kakšnem Šmigocu po prvem kurzu reducirala v svoj nič. Ako bi se teolog Cvetko tudi potegoval, bi nič ne rekel: tako pa Vas lepo prosim, da bi blagovolili ukaz na Lehmanna vzeti nazaj iz navedenih vzrokov. Morebiti pride nasprotni ukaz jedva še o pravem času, ker je konkurs že v rokah sodnikov in se ima v najbližjem času odločiti. Našemu velikemu načrtu more Primic tem manj škodovati, ker je v glavnem z nami ene misli in bi se le v specialnem tudi kot lasten miselec rad postavljajl.« Kakor znano, je bil Primic imenovan 19. febr. 1812.¹⁾

Važnejša nego to povečem od Kopitarja započeto privatno delo v prid slovenščini je bila uradna od Marmonta zapovedana gojitev slovenščine v šolah. Pri tej pa si je stekel sijajnih zaslug praktični Vodnik. Videli smo iz Kopitarjevih pisem Dobrovskemu, slonečih na zanesljivih Zupanovih poročilih iz Ljubljane, da se je nagibal Marmont v začetku k srbohrvaščini. Istih nazorov je moral biti Zelli, ko je prišel v Ljubljano. A Vodnik je oba pridobil za svoj slovenski načrt šolstva. To se vidi iz šolskega štatuta z dne 4. julija 1810, ki je postavil slovensko ljudsko in srednje šolstvo povsem na domačo podlago; to nam povedo slovenske učne knjige, naročene pri Vodniku že takoj ob početku organiziranja šol; in za to nam je glasen dokaz znamenita Vodnikova spomenica ali »nota«, ta kulturnopolitični konfiteor Vodnikov.

Pravic, ki so se dajale slovenščini, so se začeli posluževati zlasti slovenski profesorji, Primeri, kaj poroča o kancelarju centralke Ravnikarju Kopitar v pismu na Dobrovskega z dne 24. aprila 1811: »Rojstne kraje dijakov je Ravnikar vpisal v šolski katalog vse¹⁾ po kranjskih, ne po nemških nazivih, kakor se je doslej delalo, in sedaj se imenuje N. de stara Loka, kdor se je prej imenoval Al t e n l a k e n s i s, delo kipi. Nove Vodnikove šolske

¹⁾ Kres, I. 301.

²⁾ Glej Pleteršnik, l. c. str. 29

knjige dobite, čim bodo rešene gotove. Jaz nisem videl še črkice. O Vodniku sem onokrat slišal, da je vnovič takoj po prevodu brambovskih pesmi Napoleonovo slavo prepeval, tudi čestitko zaradi sina da je poslal v Pariz.¹⁾ Sicer slišim premnogo tožiti čez Francoze, da narode odirajo. Profesorji so plačani šele za julij 1810« (I. 195.)

Vse to je bilo res. Napoleon je rabil denarja za svoje neprestane vojske. A vendar sta storila Marmont in Dauchy vse, kar sta mogla storiti, da sta olajšala novim podložnikom bremena trdih bojnih časov. Dauchy je takoj po svojem prihodu v jeseni 1809 ustavil pobiranje kontribucije. A tudi Marmont je izkušal razbremeniti »Ilirce«. Teden dni po zgoranjem pismo je mogel Kopitar Zoisu čestitati baš zaradi podobnega blagega čina Marmontovega. Dne 1. maja 1811 je namreč pisal Kopitar Zoisu: »Tri prijetne novice glede Ilirije zastan popustitve $\frac{1}{3}$ davkov, plačevanja dobavljanj (tudi drugih zastankov?) in zastran transita iz Trsta so se tudi k tukajšnjim Kranjcem hitro razširile. Čestitamo!« Francozom je res primanjkovalo denarja in učitelje so skrajno neredno plačevali.²⁾ A Kopitar, ki je ta nedostatek izteknil, se je s tem označil, da je bolj človek kritikujočega in iztikajočega uma, nego vneme sposobnega čuvstva. Kakor je pozabljal pri Vodniku, slavečemu

¹⁾ Ko se je Napoleonu narodil sin 20. marca 1811, je kar deževalo čestitk v vezani besedi Tudi ljubljanski „Telegraf“ jih je nekaj prinesel v aprilskih številkah 1811. Tako ima v svoji 27. številki z dne 3. aprila 1811 dopis iz Trsta, v katerem izvaja dopisnik: „vsi, ki imajo kaj talenta za poezijo, pošiljajo iz vseh krajev pesmi, za katere jih je navdušilo srečno rojstvo rimskega kralja; a sredi teh spevov italijanskih in nemških poetov ne ostajajo neme francoske muze, in mi ne moremo kaj, da bi ne priobčili tu kitic gospoda A. B., elega nadzornika cesarskega zaklada, ki smo jih pravkar prejeli.“ Sledi francoska pesem v proslavo novorojenega sinu Napoleonovega. Malo prej (številka 23) je bil „Telegraf“ že prinesel Bellocove latinske nadpise na ženitev in rojstvo v cesarski družini (Dimitz, l. c. 331). Profesor risanja in arhitekture na ljublj. centralki, Hiacint Maina, je izdal alegoričen bakrorez, h kateremu je napisal profesor govornišva, občne zgodovine in knjižničar na centralki Agapito italijanski sonet v proslavo novorojenčka. Tudi to pesem je prinesel „Telegraf“ v svoji 34. številki. Drugi sonet je spesnil Agapito ob priliki krsta (9. junija) tudi v italijanskem jeziku (Dimitz, l. c. 332). — Iz zgornjega mesta Kopitarjevega pisma posnamemo, da se je tudi slovenska muza poklonila pred zibelko mladega rimskega kralja. Dotična Vodnikova pesem dosedaj še ni prišla na dan.

²⁾ Vso to mizerijo plačevanja glede ljudskošolskih učiteljev popisuje podrobno Vrhovec, Francoska ljudska šola na Kranjskem, LMS, 1897, str. 152—157, glede profesorjev Pleteršnik l. c. 28.

Napoleona takoj za brambovskimi pesmimi, da slovenski pevec ni slavil imperatorja za to, za kar mu je bil on dolžan hvalo, ampak za to, za kar se mu je imel zahvaliti njegov narod, tako tudi ni razumel, da so mogli biti ljudje neplačani, pa so vendar vršili službe učiteljev, profesorjev, ravnateljev in pisateljev šolskih knjig. Ljubljanski ljudskošolski učitelji celo vse šolsko leto 1810/11 niso dobili beliča plače. »Ko sé je jeseni l. 1811. šola zopet pričela, nahajamo zopet vsacega na svojem mestu« (Vrhovec, l. c. 154).

Maršal Marmont je bil narodnemu jeziku zrahljal spone. In ta njegov čin je delal čudeže. Posledica tega čina je bilo to, da je mogel Kopitar vzklikniti: »delo kipi«, posledica je bila brezprimerna požrtvovalnost učiteljev, posledica je bila izredna delavnost našega Vodnika.

Vodnik je moral biti naravnost Marmontov slovenski mentor, in plemeniti Francoz je moral iti njemu, kakor tudi njegovim slovenskim načrtom jako na roko. Svetoval je seveda tudi Zois, kakor se razvidi iz Kopitarjevega pisma Dobrovskemu z dne 1/5. febr. 1810: »V Iliriji je za sedaj kranjščina poleg nemščine in italijanščine vladajoči slovanski jezik, ker je Vodnik ravno pri roki in stanuje Dauchy v Zoisovi hiši« (l. 86). Vodniku so morali Francozi zaradi slovenščine odpirati naravnost sijajne vidike, da se je nekdanji komodni »menišec« tako navdušil ne samo za delo, ampak tudi za — novo vlado. Polna hvaležnosti je začela nekdanja njegova vesela, anakreontična muza posegati po resnih, svečanih, zahvalnih strunah.

V aprilu 1810 je prišel v Ljubljano organizator in vodja ilirskega šolstva abbé Zelli, Vodnik je moral dobiti že takoj nalog za spisovanje šolskih knjig; 4. julija je izšel Marmontov šolski statut. A dne 8. nov. 1810 se je sešla pod predsedstvom Zellija »komisija za osnovo ljudskih šol ljubljanskih« in sklenila, da se začne s poučevanjem takoj. Dne 10. nov. se je otvorila ljudska šola¹⁾, dne 12. nov. gimnazija²⁾, dne 15. nov. centralka.³⁾ Sedanji francoski učni načrt v ljudski šoli se dá natančno primerjati s prejšnjim avstrijskim po Vodnikovem šolskem poročilu iz leta 1810. in drugem iz leta 1812.⁴⁾

¹⁾ Vrhovec, l. c. 152.

²⁾ Dimitz, l. c. 323.

³⁾ Dimitz, l. c. 322.

⁴⁾ Prvo Vodnikovo poročilo je podrobno ekscerpiral Vrhovec v navedeni razpravi, kjer je tudi povedal, da ga je „sestavil in svojeročno pisal . . . naš Valentin Vodnik“ (l. c. 145), podpisal pa nadzornik Walland.

Po avstrijskem učnem redu, kakor ga razvija Vodnik v svojem prvem poročilu, se je poučevala izključno slovenščina samo v prvem razredu ljudske šole. V drugem je bila že na vrsti nemščina in latinščina; učenci tretjega razreda so morali znati ta dva jezika že dobro čitati in pisati; v četrtem razredu, namenjenem onim, ki niso nameravali nadaljevati svojih študij v gimnaziji, so se učenci v jezikovnem oziru učili samo dovršenega nemškega sloga. (Carniola, 1910, 222.) — Točka 22 Marmontovega učnega načrta je predpisovala izrecno: »pouk v primarnih šolah se bo vršil v deželnem jeziku«; točka 23 je določevala: »v primarnih šolah se bo učilo čitanje in pisanje v deželnem jeziku.« Elementarne francoščine, italijanščine in latinščine je prihranjeval paragraf 24 šele za gimnazijo. Nemščina je bila torej iz ljudske šole po zakonu sploh izključena. A zakon se ni izvrševal dobesedno. V prvem šolskem letu 1810/11 sta bila v Ljubljani (za katero edino imamo podatke) ustanovljena dva razreda ljudske šole, v katerih so se imeli po volji maršala Marmonta v deželnem jeziku učiti začetni predmeti. Učenci, kateri bi dobro napredovali, bi naj smeli iz teh šol prestopiti v prvo latinsko šolo. Razum teh dveh razredov je bil še neki tretji viši razred, nekaka meščanska šola za mladino, katera ni bila za dalje študije odločena. V tem razredu je maršal dovolil nemščino pod tem pogojem, da se je učila obenem tudi francoščina. Imenoval se je ta razred tudi francosko-nemška elementarna šola. (Pleteršnik, l. c. 29.) Koncem prvega polletja je poročal ravnatelj Vodnik o uspehih pouka. »O elementarnih šolah pravi, da se že kažejo ugodni nasledki upeljave slovenščine kot učnega jezika.« V drugem šolskem letu 1811/12 se je ljudska šola ljubljanska približala osnovi prejšnje avstrijske. Vpeljani so bili zopet štirje razredi: prvi za poznavanje slovenskih črk, zlogovanje in čitanje. V drugem razredu so se že gladko (!) čitali trije jeziki: nemški, francoski in slovenski, poučevala se je slovnica samo slovenskega jezika, »na katerega podlagi naj se uče drugi jeziki«, pravi Vodnik v poročilu iz l. 1812 (Lj. Zvon, 1903, 343), prav tako kakor v predgovoru k svoji »Pismenosti« in

— Anton Aškerc, ki je v „Carnioli“, 1910, str. 222 objavil ta akt dobesedno, je prezrl Vrhovčev spis in trdil, da je poročilo „sestavil Jožef Walland“ druga napaka Aškercjeva tiči v tem, da priobčevalelj meni, češ, da je to poročilo o ljubljanskem šolstvu pod francosko vlado; v resnici pa poroča ta akt o prejšnjem avstrijskem šolstvu in je bil najbrž podan Zelliju dne 18 aprila 1810, (torej takoj po abbéjevem prihodu v Ljubljano) v informacijo, da je zvedel, kakšne so bile šole pod Avstrijci. — Vodnikovo poročilo iz l. 1812. je objavil tudi Aškerc v Lj. Zvonu, 1903, str. 342.

k »Abecedi«. V tretjem razredu se je pridružila francoska in nemška gramatika, v četrtem (meščanskem) spisje in slog francoščine in nemščine. V ljubljanski ljudski šoli torej Marmontov prvotni ukaz v marsikaterem oziru ni prišel do izvršitve, avstrijski učni sistem je vplival dalje.¹⁾

Vendar sta se izvršili dve veliki preosnovi: v ljudski šoli je prodrlo Vodnikovo načelo, da mora biti njen učni jezik materinščina; kar se tiče jezikov kot učnih predmetov, pa se Vodnik ni poslužil §§ 22—23, ampak je obdržal nemščino že v ljudski šoli in nadomestil le latinščino s francoščino. Druga preosnova je obstajala v tem, da je prišla ljudska šola v oskrbo občin. Duhovščini je bila oblast nad šolo odvzeta. A dvomljivo je, če so se ljudske šole povsod tam, kjer je zahteval Marmontov ukaz, tudi res otvorile. Kopitar je bil mnenja, da bi ljudska šola največ koristila domačemu jeziku, ako bi jo držali kaplani. Koliko se je poučevalo po deželi, se ne vé. Saj je celo ljubljanska ljudska šola samo životarila. Mankalo je denarja.²⁾ Število učencev je padalo. Dimitz (l. c. 325) trdi, da tudi zaradi uvedbe slovenščine kot učnega jezika. Pri tem je mož prezrl, da poroča Vodnik »o ugodnih nasledkih vpeljave slovenščine.« Vidic³⁾ išče vzroka v viharnih bojnih časih in ima prav. Saj pravi Vodnik sam v svojem drugem poročilu: Ko bi utegnilo število plačujočih učencev ... pasti ... naj bi se z imenovanjem novih učiteljev še počakalo, d o k l e r s e n e p o l e ž e p r e t e č a n e s t a l n o s t.«⁴⁾ Ravnatelj ljublj. ljudske šole je postal Vodnik potem, ko se je prejšnji njen ravnatelj Eggenberger svoji službi odpovedal; Dimitz (l. c. 324) pravi, da zato, ker je franc. vlada iz ljud. šole »odpravila« nemščino. Vrhovec (l. c. 151) polemizira z Dimitzem, navajajoč dejstvo, da se je nemščina poučevala tudi odslej. Vendar utegne imeti Dimitz prav: ljudska šola je bila ustanovljena kot slovenska, nemščina je postala predmet v večji meri šele drugo leto. In to ni ugajalo Nemcu Eggenbergerju, ki se je najbrž takoj po razglasitvi maršalovega ukaza, določajočega čisto slovensko normalno, odpovedal službi.

Gimnazija v Ljubljani se je skrčila na tri razrede. Ljubljanski gimnaziji so se na Kranjskem pridružili še trije enaki zavodi: v

¹⁾ Zato je po vsej pravici povdarjal Vodnik l. 1814. v svoji prošnji za profesorja občne zgodovine na liceju, da si je „za Francozov kot ravnatelj in učitelj ... prizadeval kolikor mogoče obdržati šolstvo pri avstrijskem šolskem načrtu.“ (Pleteršnik l. c. 31)

²⁾ Vrhovec, l. c. str. 147—161.

³⁾ Archiv f. slav. Phil. XXIII. 416.

⁴⁾ Lj. Zvon, 1903, str. 344.

Novem mestu, Kranju in Postojni, ki so se po Pleteršnikovih podatkih¹⁾ tudi otvorili. Gimnazija je bila določena tudi za Idrijo. Se je li otvorila? Ravnatelj ljubljanske gimnazije je bil zopet Vodnik. Njegovi kolegi so bili: M. S t u p p e r, ki je poučeval francoščino, mere ter uteže (morebiti Slovenec); Gregor D o l l e r za latinščino in aritmetiko (najbrže tudi Slovenec); K a l i s t e r za francoščino in geometrijo (brezdvomno Slovenec); Juri E i s l e r za latinsko slovnico in aritmetiko (profesor v Ljubljani že pod avstrijsko vlado, rojen Požunec, po vsej verjetnosti torej Nемеc); Fr. C h a u r a g (že od l. 1796. učitelj francoščine v Ljubljani, mogoče Francoz?) za francosko literaturo; Fr. P e s e n e g g e r (rojen Bavarec, že izza devetdesetih let profesor v Ljubljani) za latinsko literaturo, pod francosko vlado urednik nemške izdaje uradnega lista. Značilno je, da v teh podatkih manjka profesorja za nemščino. Ali se nemščina na ljubljanski gimnaziji sploh ni poučevala? To bi bilo odgovarjalo Marmontovemu ukazu! Strogo se maršalov načrt pač tudi v gimnaziji ni mogel izvajati. Poročilo Wallandovo (n. n. m.) omenja, da učitelj italijanščine v Kranju, kakor tudi dva učitelja v Novem mestu (kot Bavarca) niso mogli tujih jezikov v domačem tolmačiti, ampak so si morali pomagati z nemškim. V sept. 1811 je bil Kopitar nekaj dni v Ljubljani. Dne 28. okt. je nato pisal Dobrovskemu: »Potreba (slovenskega slovarja) je jako nujna, ker se mnogo v šolah po kranjsko poučuje« (l. 222). V ostalem pa se vidi, da novi učni načrt vsled tehničnih ovir dolgo časa ni mogel priti do doslednjega izvajanja. Pleteršnik pravi (l. c. 29), da je bilo učiteljem le v obče ukazano svoje predmete učiti in mladino, kolikor mogoče, že od prvega razreda urediti v francoščini. Sicer pa ni bilo natančnega načrta, ampak učiteljstvo je vse drugo po svoje uravnavalo. Po večem so se morale prejšnje knjige rabiti.

To je bilo glavno: manjkalo je slovenskih učnih knjig. Ta nedostatek se je trdo občutil že v ljudski šoli, vsled česar je Vodnik poročal v svojem prvem ljudskošolskem poročilu, »da se drže učitelji kolikor mogoče predpisanih vodil, le knjig da jim manjka, da so tedaj primorani narekovati iz rokopisov« (Pleteršnik, l. c. 30). Še bolj pa se je čutil nedostatek šolskih knjig v gimnaziji.

Kakor se razvidi iz predgovora njegove »Pismenosti«, je dobil Vodnik naravnost nalog, da napiše za slovenske šole v Iliriji slovenske učbenike. To je bila važna naloga. Ako pomisli-

¹⁾ Pleteršnik, l. c. str. 29, opomba.

mo, kako se dandanes počasi pišejo učne knjige, dobimo respekt pred Vodnikom. Iz razmerja do Kopitarja smo doslej poznali Vodnika kot udobnega moža. In ta udobni Vodnik je sedaj, ko sta ga poklicala čas in njegova potreba kot edinega zmožnega slovenskega pisatelja na delo, ta je sedaj podvojil, potrojil, početveril svoje sile in se v marljivosti prekosil samega sebe. Položil je za hip svoje življensko delo, »Slovar«, na stran in sestavil v enem letu štiri šolske knjige, on, ravnatelj ljudske in obrtne šole ter profesor in ravnatelj gimnazije v Ljubljani.

Z največjo pozornostjo je sledil ujedljivi, vročekrvni Kopitar postajanju Vodnikovih šolskih knjig. Da so bile knjige že v zgodnjem poletju, kmalu po prihodu Zellija in Sivriča v Ljubljano pri Vodniku naročene, se razvidi iz tega, ker jih omenja Kopitar v pismu na Zupana že 18. avg. 1810: »V ostalem poželjivo pričakujem kranjskih šolskih knjig! Baron Zois jih bo dobil vendar v kritiko; sicer gorje kranjskemu narečju ... Vodnikove slovnice pričakujem z radovednostjo, naj si vzame Dobrovskega za vzorec! Vendar je li mogoče, da bi P. Marcus ne bil bedast? Za to impertinenco mi je skoraj žal, da sem jo vrgel na papir, a če bo koristila, da se Zoila zboji, naj le izkuša narediti dobro, ako ne iz ljubezni do vrline, pa vsaj iz strahu pred Zoilom.« (II. 202.) — Dne 8. sept. 1810 piše isti Zoisu. Tudi tu se vsiljuje Vodniku kot kritičen strah, zavijajoč se v senco mrtvega Japlja, mladostnega kritika Vodnikovega: »Libros scholasticos Vodnikianos sum cupidissimus videndi: nil nocebit, si Japellium adhuc vivere credit, quia nos Vodniko Japelli.«

Vodnik je moral vkljub tem zbadljivkam Kopitarjevimi — ako so mu prišle do ušes! — delati z nenavadno marljivostjo. V novembru naj bi bil uveden novi francoski šolski red, v septembru pa so bile Vodnikove knjige v rokopisu že gotove. Zakaj se je tisek zamudil, nam pove Zoisovo pismo Kopitarju z dne 30. sept. 1810: »Vodnikove knjige — boste pozno videli — Sardi je bolan — denarja ni — ... knjige leže v rokopisu. Telegrafa pričakujemo.« Iz tega pisma se vidi, da je nameraval Marmont natisniti slovenske šolske knjige v novi državni tiskarni, katere vodstvo se je izročilo Italijanu Sardiju. Ta je bil že 25. julija 1810 naznanil iz Ljubljane v posebnem prospektu, da bo zalagal uradni list »Télégraphe officiel«: »en française, qui est la langue du gouvernevent et de l'Armée, en italien, en allemand et en Illyrien«, vsak da si bo mogel izbrati svojo izdajo.¹⁾ Dne

¹⁾ Slovanska izdaja se dosedaj še ni našla nikjer. Iz tega dejstva je menda sklepal Pisani, da list sploh ni izhajal v ilirščini. Na str. 345

1. sept. 1810 je natisnil naznanilo v vseh štirih imenovanih jezikih (po ilirsko pod naslovom: »navjesctegne« v trdi dalmatinščini).

Dne 1. sept. je začel list v resnici izhajati pri Sardiju, ki ga je tiskal do 30. jan. 1811. Počenši z 2. februarjem 1811 se je list preselil v Trst v tiskarno Gašperja Weisa, s 25. majem 1811 pa zopet v Ljubljano v prejšnjo »Imprimerie Impériale da Gouvernement«. Vodnikove šolske knjige se niso natisnile v državni tiskarni. Morebiti je bila temu kriva bolezen upravitelja tiskarne Sardija, najbrž pa je manjkalo denarja. Knjige so izšle šele prihodnje leto 1811, natisnil pa je dve Eger, eno Korn in eno Retzer, sami privatni ljubljanski tiskarji. Po vsej verjetnosti so bili to tudi založniki knjig.

Dne 19. nov. 1810 je vprašal Kopitar Zupana: »Quid libri scholastici? nihilne juvatis Vodnikum«. (II. 209.) Dne 3. dec. 1810 je stavil zopet na Zoisa vprašanje: »Libri Vodnikiani nondum fertig?« Dne 24. aprila 1811 je pisal isti Dobrovskemu: »Nove Vodnikove knjige dobite, čim bodo r e s gotove. Jaz nisem videl še črkice. O Vodniku sem onokrat slišal, da je... Napoleonovo slavo prepeval«. (I. 195.) Dne 13. junija 1811 pa mu je sporočil: »O novih šolskih knjigah na Kranjskem mi piše danes neki mož izmed revizorjev biblije, velik poštenjak in trden Kranjec. Novo kranjsko slovnico, ki je v z a d n j e m č a s u izšla, Vas prosim, grajajte ... Jaz nisem še nič videl. Zupan mi je tudi v tem tonu tožil čez Vodnikovo markovščino. Če je tako, ne prenesem, ne pretrpim, ne dopustim«. (I. 203.) Dne 6. julija

svoje knjige pravi namreč doslovno: „il ne semble pas que l'edition slave ait jamais existé“ Da je slovanska, v dalmatinščini pisana izdaja eksistirala, se dá sklepati iz naslednjih mest lista samega: V štev. 20 z dne 8. dec. 1810. naznanja uredništvo: „Gospoda naročniki se opozarjajo, da se s 1. januarjem Ljubljančanka združi s Telegrafom, ki se bo obenem tiskal francosko, ilirsko in nemško ... Sklenilo se je odpraviti italijanski tekst Telegrafa, začeni s prvim januarjem, z ozirom na to, da se govori italijanski jezik samo na obrežju od Reke do Kotorja; ilirščina pa se govori skoro povsod po tej razdalji obrežja in se govori vrhutega v notranjosti zemlje, na Hrvatskem, v Dalmaciji, v dubrovniški in kotorski provinci, kjer je sam in edini jezik mnogih župnij; naposled čitajo prebivavci obrežnih mest, katerim je ilirščina manj domača, francosko ali nemško.“ V štev. 26 z dne 29. dec. 1810 se je podobno poročilo ponovilo z naslednjo opombo: „Osebe, ki bodo še naročene za eden ali dva kvartala na ta tekst (italijanski), morejo voliti med tremi pridržanimi tekst francoskim, nemškim in ilirskim.“ V štev. 79 z dne 2. oktobra 1811 pa naznanja novi urednik Paris: „Telegraf bo izhajal dalje ob sredah in sobotah vsakega tedna v obeh tekstih francoskem in nemškem.“ Potemtakem se zdi, da je ilirska izdaja izhajala samo eno leto. Kedaj je prenehala, se se dá dognati iz ohranjenega izvoda ljublj. licejke.

1811 je pisal Kopitar Zoisu: »Vodnikove knjige bi želel videti«. Dne 10. avg. 1811 jih je že imel v rokah, tega dne je namreč pisal Dobrovskemu: »Vodnikovo slovnico (Pismenost pravi on), Keršanski navuk za ilirske dežele in Abecedo sem sedaj tudi dobil. Vse prékranjsko. Tudi odo je napravil o Napoleonu = Ilirija oživljena, v metru, v katerem Kranjci plešejo, privezana je mojemu izvodu«. (I. 215.) Končno se je Kopitar zahvalil pošiljatelju knjig Zoisu dne 21. avg. 1811: »Hvala za paket Vodnikian... našel sem v njih mnogo dobrega, a katekizem je gladkejši; recenziral bom po popotovanju.«

(Konec prih.)

584

Uvod v občna načela državnega nauka.

Borba metod in nekateri glavni pojmi.

Napisal dr. Bogumil Vošnjak.

II. Pojem države.

Težave, ki se stavljajo znanstvenemu proučavanju državnega življenja, se pojavljajo v mnogo večji meri, brž ko hočemo dati tem raztresenim, raznotvarnim pojavom neki koncentriran enoten izraz. Vsemu temu, kar je bodisi v teoriji, bodisi v praktičnem državnem življenju, v stiku in zvezi s političnim makrokozmosom, državo, je treba dati koncizno, v nekoliko besedah izraženo formulo. Vsa razmerja in socialne situacije, ki dajejo smer državljanovemu hotenju in moranju, vsakemu njegovemu koraku, činu in opustitvi, najdejo v taki kratki formuli svoj določen izraz. Samo-umevno je in globoko zasnovano v značaju političnega študija, da dajejo sebične socialne težnje tega ali onega sloja ter vplivi svoječasnega, sodobnega družabnega ideala pojmu države vedno neko pristransko primes. Ako se spominjamo na formulacije pojma države v preteklosti, zlasti v polupretekli konstitucionalni dobi, nas preseneča dejstvo, kako se je ta abstraktni pojem izkoriščal v konkretne politične zahteve svoje dobe. Čim bolj objektivno gledamo na problem, tem bolj moramo puščati ob strani vsako razmotranje, ki mu ni smoter dosezanje korektnega znanstvenega pojma, neodvisnega od političnih in socialnih zahtev praktičnega življenja. Težave, ki jih povzroča ustvaritev točnega pojma države, nimajo svojega izvira edino-le v zunanjem mi-

lieju, temveč tudi v stvari sami. Kako težko je označiti s kratko formulo ves ogromni Leviatan, ki ga imenujemo državo, ves ta komplicirani in zamotani kompleks organizacije socialnih skupin! Ali ni dana opasnost, da postane taka formula brezbarvna fraza, občno mesto, ki pove vse in nič.

Vkljub raznim ugovorom, naperjenim proti upravičenosti enotnega državnega pojma je vendar treba naglašati važnost poizkusa, ustvariti občeveljavno formulo. Značilno je, da niti oni, ki so odrekli *raison d'être* temeljnim državnopravnim pojmom, niso nikdar dvomili o potrebi formulacije pojma države. Zdi se, da eksistira, dasi ne praktična, vendar globoka teoretska potreba, ustvariti državni pojem, ki bi pa ne odgovaljal samo temu ali onemu prehodnjemu državnemu tipu, ampak ki bi spajal v sebi elemente vsake države, državnega ustrojstva vobče. Nikakor pa nima tak poizkus namena, uvajati v krog našega razmotravanja državno utopijo, to je pojem države mora odgovaljati realnim pojavom. Pojem države tudi ne more in ne sme biti nikakšen državni ideal, ki bi naj lebdel pred očmi politiku in državniku kot nedosegljiv vzor. Državna utopija in državni ideal nimata nič skupnega s socialnim in pravniškim pojmom države. Ni dvoma, da se je marsikaterokrat zamenjal ostro označeni pojem države z utopijo in idealom, a to se gotovo nikdar ni zgodilo v prosep državnemu nauku.

Kadar izkušamo razvrstiti državne definicije v dve kategoriji, stopa nam pred oči ostro nasprotstvo med empiričnim in pravnim naziranjem. Ni mogoče najti bolj značilnih kategorij, ko sta ti dve. Govorili smo že o dvojnem naziranju na državo, o socialnem in pravnem; tudi kadar je naša naloga, se baviti s pojmom države, je ta razdelba prav primeren pripomoček v dosego znanstvene svrhe. Pri taki stvarni razporeditvi sevé ne najdemo mesta, ki bi ga mogli odkazati raznim bluntschliadam in hegeliadam, državnim definicijam, ki so prav v zasmeh zdravemu razumu. Kaka prazna, votla fraza je vendar, ako imenuje Bluntschli državo organizirano človeštvo, državo moža, cerkev pa ženo. Heglu je pa še celo država »vtelešenje objektivnega duha«. Taki izreki pač spadajo v zbirko polusmešnih paradoksov.

Razlika med realnim, faktičnim socialnim pojmom in pa abstrahiranim pravniškim odkriva vse nasprotstvo dveh raznih znanstvenih vidikov, med katerima ni zlahka najti spojila. Kontrast, ki vlada med vsebino in obliko, se v znatni meri krije z obema pravcema državnoznanskega preiskovanja. Ves razloček, ki je med realnim dejstvom in abstrahirano zunanjo obliko

se izraža ostro v Stammlerjevi teoriji. Zdi se, da na tem mestu ni neprimerno, ako poizkusimo na takem šolskem vzorcu objasniti to dvojno stališče. Bolj ko kak drugi nauk nas uvaja Stammlerjev nauk v temeljno razliko, ki vlada med vsebino in obliko, pomenjajočo obenem razdelbo med socialnim in pravnimiškim pojmovanjem. Tak ekskurz ni samo prispevek k metodičnemu nauku, ampak v še zdatnejši meri uvod k razlikovanju med obema vrstama državnih definicij.

Nasprotje med socialno vsebino in politično obliko nam dovoljuje ostreje označiti način in sredstvo proučevanja socialnih pojavov in njim odgovarjajočih pravnih razmer. Treba priznati, da je ta antiteza precej starodavna, pa radi svoje enostavnosti in reliefnosti prav priporočljiva. Vsiljuje se nam vprašanje, ali to dvoje, realistično in formalistično naziranje ne odgovarja dvema strogo ločenima znanstvenima popriščema. Tu se pojavlja vsa težkoča javnega prava, ki vedno sili iz mej formalističnega proučevanja v področje faktičnih dejstev. Ni dvoma, da je po Stammlerjevi zaslugi stopila ta razdelba med obliko in vsebino posebno jasno pred oči vsem onim, ki se bavijo s tem temeljnim vprašanjem. Zdi se pa, da so to razlikovanje mnogo premalo vpoštevali zagovorniki pravne metode v državnem pravu. Njim predvsem nudi ta razdelba prav dragoceno sredstvo spoznanja. Metodološki spor med realisti in sociologi na eni strani, med pravnimi formalisti na drugi bi se ne bil nikdar povzpел do tako strastnih izbruhov, ako bi se bili ozirali na to delitev poprišč. Res je, da izkuša Jellinek z uspehom ločiti državni nauk od nauka o državnem pravu in dosega s svojo terminološko uredbo gotovo popoln uspeh, ki mu tudi bodočnost ne bo mogla odreči veljave, še potem ko drugih njegovih naziranj ne bo več priznavala; pa vendar ne stopa pri njem razlika med obliko in vsebino jasno in ostro v ospredje. »Zunanja uredba je v pojmu človeškega sodejstvovanja formalno določujoči element.«¹⁾ Ta zunanja uredba je pravnega značaja. Pravo je po tem mnenju celoten okvir vsega socialnega dejstvovanja. Ako tudi priznavamo formalni značaj te pravne zunanje uredbe in njega važnost za pravno sistematiko, vendar se zdi, da je Stammlerjev pojem zunanje uredbe mnogo preobsežen in seza mnogo predaleč v primitivno socialno sfero. Socialno življenje je Stammlerju vobče na zunaj upravljeno človeško sožitje. Ljudje se združujejo sploh le potom pravil, ki jih ustvarjajo ljudje. Na nedopusten način je po tem nauku vse socialno življenje

¹⁾ Stammler, *Wirtschaft u. Recht*, str. 101.

podvrženo temu zunanjemu pravnemu upravljenju. Po Stammlerju sploh ni gospodarskih kategorij k spoznanju človeškega družbenega življenja, pri katerem ne bi bilo neko gotovo upravljenje¹⁾ temeljni predpogoj. Stammler podcenjuje na vsak način ekonomske kategorije, njih silo in ustvarjajočo dejstvitelnost. Ni verjetno, da bi bilo vse ekonomsko življenje v taki brezpogojni odvisnosti od zunanjih formalnih pravnih oblik. Saj vendar ne more to formalno zunanje pravno načelo določevati razvoja vsega socialnega žitja. Prav v svojem začetku vendar ne more družbeno življenje biti ustvarjeno potom tega zunanjega upravljenja. Na vsak način so drugi socialni razlogi, ki kličejo v življenje prve družbene pojave. Še drugi slučaj pretiranja formalno primitivnega nedokazanega Stammlerjevega naziranja je tisto ostro nasprotstvo, katero zavzema posamezni človek k družbeni skupini. Izoliran primitiven človek in formalno upravljena družba si stojita po mnenju Stammlerja nasproti, kakor da bi bila med obema stadijema, med primitivnim in socialnim, cela vrsta prehodnih stopenj; takega nasprotja pač ni bilo nikdar v življenju, ampak edino-le v glavi povsem formalistično vzgojenega duha. Temeljno je torej Stammlerju razlikovanje med socialnim in naravnim življenjem. Brž ko postane življenje socialno, pride izključno do veljave formalno socialno upravljenje. Kaj bi bilo po tem formalističnem naziranju načelo socialne zakonitosti? To bi naj bil najvišji enotni vidik, ki bi naj bil veljaven za vse možne posamezne smotre socialnega reda.

Zaključek vsega tega sistema bi naj bila neka obč noveljavna misel socialnega reda. Skupina svobodno hotečih ljudi — to bi naj bil brezpogojni končni cilj socialnega življenja. To iskanje nekoga najvišjega vseobsežnega pojma ima vedno svoje velike nedostatke. Čim bolj zavлада nekak primitiven simplizem, tembolj je vsakemu enotnemu abstrahiranemu pojmu odvzet vsak stik z dejanskim življenjem, čim navidezno enostavnejši je, tem bolj mu manjka vsako notranje jedro. Ni težko ugeniti, iz kake delavnice je metoda in orožje, ki se ga poslužuje ta formalistična šola. Ne vidi skupin, ampak samo posamezne ljudi, atomistična je. Ni treba segati predaleč v preteklost, ako hočemo najti oni državni in pravni nauk, ki se nanj naslanja ta šola. Kantu²⁾ je javno pravo sistem zakonov za ljudstvo, to je množico ljudi, in država mu je enota množice ljudi pod pravnimi zakoni.³⁾ Pa Kantov državni

¹⁾ Stammler, *Wirtschaft u. Recht*, str. 201.

²⁾ Kant, *Rechtslehre*, II. § 43.

³⁾ Kant, *Rechtslehre*, II. § 45.

in pravni red ni originalen, ampak je v največji zvezi s prirodnim pravom najstrožje observance. Pravni in državni filozofiji Stammlerja je lastno precenjevanje formalnega načela.

Strogo formalistični Stammlerjev nauk pozablja na državo. Skupina svobodno živečih državljanov živi vendar v državi. Hiba tega nauka je, da abstrahira od države in njenega delovanja. Državi in njenimi funkcijam je vendar treba pripisovati v takem sistemu ko je Stammlerjev več pomena. Seveda ako uvedemo v tak sistem realen činitelj, kakršen je država v socialnem oziru, potem je velika nevarnost, da se te nebulozne stavbe, ki so zgrajene na takih občnih podlagah, poderejo kakor igra kart.

V celem Stammlerjevem pojmovanju je na vsak način zdravo jedro, ki ga je izbrisati iz vseobsežnih in radi tega kolikor toliko plitvih občnosti: formalno pravno upravljenje je jurističen problem, nič drugega. Formalna zakonitost je lastna pravnemu upravljenju, ne more pa biti lastna socialni vsebini, ki je podvržena čisto drugim socialnim in sociološkim zakonom, katerih bližje označenje ne more biti pravnikova naloga. Ta formalni okvir in zunanja oblika je potrebna in podcenjevanje ali vobče zanikanje njega potrebe je lastna raznim državnim empirikom in realistom. Izogibati se imamo dveh krajnosti, na eni strani državo-znancev, ne priznavajočih potrebe posebnega metodološkega proučevanja tega okvira, na drugi pravnih in socialnih formalistov, ki ob obliki pozabljajo na vsebino.

Vse državne označbe delimo v dve obsežni kategoriji. Empirični ali socialni pojem je treba strogo razlikovati od pravniskega. Med onimi, ki jim je država empirični pojem, pa ni enotnega mnenja. Država je nekaterim dejstvo, drugim narod, tretjim je država skratka vladar. Povrhu imajo zastopniki organskega nauka svoje posebno izrazito stališče; in tudi sociologi, kakor Gumpłowicz, so si ustvarili svoj od drugih se jako razlikujoč pojem. Po kratkem kritičnem prevdarjenju vsake izmed teh definicij nam je podati potem socialni pojem države, ki se nam dozdeva najprikladnejši. Ako nam je pa država pravni pojem, moremo smatrati državo za pravno razmerje, objekt ali subjekt.

1. Empirični ali socialni pojem. a) Država kot dejstvo. — Da je država nekaj dejanskega, o tem je pač težko dvomiti. Država kot najmogočnejši socialni pojav, ki je izvir in začetek socialni oblasti, je pač tvorba, ki ji ni odrekati dejanskega faktičnega značaja. Vsakdo, kdor

živi v državi, čuti, da je nad njim faktična moč, ki mu ukazuje in predpisuje skoraj vsak korak v javnem in zasebnem življenju. V tem dejanskem pojmu države, ki nima nič skupnega z abstrahirano pravno konstrukcijo, leži vsa realna sila državne organizacije. Dočim je pravna konstrukcija skoraj brezkrvna, breztelesna abstraktnost, je država kot dejstvo povsem druga kategorija. Vse socialno stanje, ves ekonomski kontrast med socialnimi razredi pride do svojega izraza v dejanskem pojmu države, ki je v svojem jedru socialen, ne gospodarski, zakaj poslednje domnevanje bi pomenjalo, da sprejemamo načelno zgodovinski materijalizem. Nemški državnovedni realisti, katerih predstavitelj je Seydel, imenujejo državo skratka dejstvo. Povsem opravičeno je to naziranje, v kolikor jim je predmet proučevanja edino-le država kot socialni pojav, nikakor pa ne more zadostovati ta faktičnost, ako gre za pravno predstavo o državi. V tem oziru greši Seydel,¹⁾ ako priznava samo eno in sicer faktično označbo države. Država je Seydlu skupnost ljudi kake dežele, združenih pod eno vladajočo voljo. Povsem dejanskega značaja je vladanje, radi tega je neizogibno, da obsega vsaka realna definicija države najvažnejši pojem, ki ji more biti lasten, namreč pojem vladanja. Ravno ker smatramo vladanje za izraz povsem faktičnih dejstev, ki nimajo nič skupnega z juristično abstrakcijo, nam bo pozneje grajati juristični pojem, v katerem bo vladanje zavzemalo odlično mesto. Naravno je, da je vsaka dejanska teorija v odporu z onim takorekoč psihološkim naziranjem, da je država odraz ljudske notranjščine in se ne pojavlja v zunanjem svetu. Pa ako očita Jellinek²⁾ dejanski teoriji nejasnost in površnost, bi pač moral najprej dokazati, v koliko je psihološka teorija manj nejasna in površna. Dejanska teorija je upravičena v toliko, v kolikor priznava, da je poleg dejanskega proučevanja državnih problemov mogoče tudi pravno v zmislu formalistično-konstruktivnih poizkusov. Prednost dejanske teorije, ki vidi državo kakršna je v vsej njeni socialni razbitosti, ali zvezano z železnim obročem državne enote, je njen zdravi realizem, ki noče z bleščečo frazo prekrivati neodoljive premoči vladajočih. Dejanska koncepcija države je strogo realistična in obenem odkritosrčna. V svojem jedru je objektivna. Njej je država pojav zunanjega sveta in nikakor ne išče razumevanja državnih pojavov v ljudski notranjščini. Razlikuje se pa od sledečih dveh objektivnih teorij vsled tega, ker ne izbočuje kakor koncepcija države-ljudstva, o kateri nam bo takoj govoriti, na

¹⁾ Seydel, Vorträge aus dem allgemeinen Staatsrecht, 1903, str. 2.

²⁾ Jellinek, Všeobecná státověda, 1906, str. 148.

polje vulgarnega demokratskega racionalizma, pa tudi ne postaja kakor vladarska koncepcija slepa sužnjica izvestnega državnega stremljenja, ki je pravi antipod vsake zdrave demokracije.

b) Državo moremo smatrati kot *n a r o d*, ki prebiva na izvestnem državnem ozemlju. Ni treba posebno povdarjati, da je to prav stara predstava. Že pri starih grških zgodovinarjih se prepogosto pojavljajo izrazi kakor Atenci, Špartanci, Perzijci. Avtor je s tem nazivom nameraval izražati dotično državo. Naivnemu, preprostemu mišljenju je taka predstava, ki vidi v ljudeh obenem državno organizacijo, prav prikladna. Pa v teh izrazih leži vsekakor precejšnja neresnica in fikcija. Dotični Atenci niso zastopniki vseh prebivavcev atenskega ozemlja, ampak samo vladajočih, one tanke plasti, ki vlada. Skoraj vsi produktivni sloji stojijo zunaj državljske zveze. Vsa državna koncepcija, ki vidi v ljudstvu državo, sloni na neodkritosrčni, socialno resnico zakrivajoči fikciji. Fiktivni značaj te predstave je bil pač v prvi vrsti vzrok, da se je s tako lehkoto utaborila v racionalističnem sistemu. Rousseau-a Socialna pogodba je najčistejši izraz te teorije. Oseba in oblast vsakogar se združujeta z osebo in oblastjo vseh drugih državljanov in »en corps chaque membre comme partie indivisible du tout.«¹⁾ Vsi ti spojeni državljani, od katerih je vsakdo svojo oblast predal celoti, da bi jo mogla samo ta izvrševati, so nositelji odslej nedeljive ljudske suverenosti. Predpogoj teorije, da je narod država, je veljavnost pogodbenega naziranja na državno ustrojstvo, je socialna pogodba povsem enakih državljanov, ki so bili tako velikodušni, da so prepustili vso svojo oblast ravno onemu novemu nositelju, ki je ne sme več dati iz rok. V neposrednjih švicarskih demokracijah je sicer dozdevno realizirano načelo ljudske suverenosti. Vsak polnopraven državljan se udeležuje zakonodaje. Zahtevana je torej že nekaka kvalifikacija, ne celokupno ljudstvo, možje in žene, mladeniči in mladenke, ampak primeroma majhen krog oseb, se more udeleževati zakonodajnih zborov, na katerih odločuje načelo večine. To poslednje dejstvo je novo kršenje pravega zmisla socialne pogodbe, ki v vsakem sklepu zahteva enoglasnost. Volja države, ki je v tem slučaju volja ljudstva, je volja onih, ki zmagujejo pri glasovanju zakonodajnega zbora, čigar sklep gotovo pogosto ne odgovarja volji večine prebivavstva. Fikcija nad fikcijo. Izvrševalno oblast je pa mogoče še manj spraviti v sklad z ljudsko suverenostjo. Volitev uradnikov pomenja že v svojem jedru nedemokratsko načelo, ki izključuje, da smatramo vse državljane za

¹⁾ Rousseau: Du contrat social. Pogl. VI.

povsem enakovredne. Da bi se državljani Počivalnik ne cenil višje ko državljani Rovtar, bi moral pri določevanju državnih organov določiti edino-le žreb. V državah, kakršne so novodobne površinske veldržave, mora predstava narodne suverenosti zabresti še v mnogo hujše fikcije, zakaj tu ne dopušča množica prebivalstva in tudi neenakomerna politična in umstvena kultura prebivalcev, da bi se uveljavljala načela popolne politične neenakosti vsaj v oni meri, kakor n. pr. v antičnih ljudovladah. Misel ljudskega zastopstva je tu neizogibna, zakaj brez nje ni sodobne zakonodaje. Pa ako se prizna ljudsko zastopstvo, padejo tudi temeljni nauki Rousseaua, duševnega očeta misli narodne suverenosti, ki ni priznal, da more biti zastopana občna volja, in je vsled tega sploh zametaval vsako reprezentativno ustavo.

Koncepcija države, ki pomenja ljudstvo, je v največjem stiku z načelom ljudske suverenosti. Kakor spada to poslednje k rekvizitom političnih šol preteklosti, tako je tudi ta koncepcija države v prehudih merih izpostavljena državoznanski kritiki, da bi mogla biti priznana.

c) **D r ž a v a - v l a d a r.** Naziranje, ki nasprotno onemu vidi v državi ljudstvo, je ono, ki mu je država vladar. Oboje odgovarja v precejšnji meri primitivnemu mišljenju, to je antropomorfizem prav običajnega kova. Vsak absolutizem se prilega taki državni koncepciji. Ludovik XIV., ki je klical: »Država, to sem jaz«, se je s temi besedami priznal k nji. Prav sorodna je ta koncepcija vobče oni predstavi patrimonialne države. Država-vladar ne more priznavati ljudstvu samostojnih funkcij, ljudstvo je podvrženo vladarju, in zemlja je neoporečna last vladarjeva.¹⁾ Ako se pojavlja državna koncepcija, kakor je ona države-vladarja, je to dokaz, da je državni nauk podvržen vplivom silne monarhične oblasti, izkušajoče tudi v teoriji privedi k zmagi načela, ki bi odgovarjala volji vladajočih. Državni nauk, kakršnega zagovarja Seydel, povsem odkrito priznava, da so dežela in ljudje objekt vladanja, da ima vladar oba ta činitelja v svoji posesti. Teorija o vladarju kot posebljeni državi dovaja povsem dosledno k taki sodobnemu naziranju povsem neodgovarjajoči formuli. Ako zavračamo koncepcijo države - vladarja, je to pomembno za ves svobodni razvoj sodobne države. Da se pa najdejo še danes med nemškimi avtorji ljudje, ki se odločno zavzemajo za tako koncepcijo, to je pač dokaz o skrajni konstitucionalni

¹⁾ Podobna naziranja se dolgo ohranjajo v državnem pravu, tudi kadar je država že parlamentarna. V Angliji ima še danes kralj vsaj formalno vrhovno last nad vsemi zemljišči.

zaostalosti in javnopravni borniranosti prusaške Nemčije. Jellinku¹⁾ ni bilo težko dokazati popolno neosnovanost takega naziranja. Ako vidi severnonemška državnopravna šola v vladarju fizično osebo, pomenja njegova smrt pretrgano kontinuiteto državnega življenja. Ako umrje vladar, je z njegovo smrtjo uničena tudi država, zakaj on sam je država. Državna teorija o državi-vladarju kaže, da poizkusi, ustvariti veljaven pojem države niso izrodek sholastičnega mišljenja, ampak da so za tem pojmom skriti veliki državni interesi, ki izkušajo kovati orožje za svojo stvar iz važnih glavnih pojmov državnega nauka.

d) **Država — organizem.** Kakor obe ravnokar omenjeni opredelbi, je tudi ona, o kateri nam je sedaj govoriti, v precejšnji meri sad primitivnega političnega mišljenja. Že rimski ljudski govornik Menenij Agripa je prav drastično in uspešno primerjal državo s človeškim telesom. Ako eden izmed udov odpove službo, je vsled tega oškodovano celo telo. Primitivnemu ljudskemu mišljenju je bila od nekdanj pristopna popularna predstava organizma. Država je kakor organizem nekaj živečega, kar raste, se razvija in razpada kakor vsak drugi živi stvar. Pripadniki organske teorije izkušajo primerjati pojave socialnega življenja z izpremembo, ki so jim podvržene rastline ali druga organska bitja. Pri pripadnikih organske šole so prav priljubljene primere naravoslovnega značaja, njih razprave so podobne traktatom prirodoslovnih avtorjev. Mrgoli ponesrečenih primer in smelih analogij.

Glavno temeljno misel je izrazil Gumplowicz,²⁾ rekši: »Zakoni organskega razvoja in zakoni socialnega razvoja so toto genere različni in se jih ne sme zamenjavati. Razmotravanja organologov imajo torej kvečjemu značaj slučajnih analogij, ki pa ne morejo služiti kot podlaga znanstveni razlagi. S takimi analogijami, ki so mnogokrat prav pustolovnega značaja, ni mogoče ustvariti znanstvene discipline. Pojem organizma je vobče mnogo preveč neopredeljen. Organologi se tudi nikakor ne trudijo razločiti, kateri socialni kompleks jim je organizem, država, družba ali pa oba. Ali obstoja samo eden organizem ali jih je več? S svojimi brezkončnimi prirodoslovnimi primerami prenašajo v državne vede le še več nejasnosti, dvoumnosti in nemetodičnosti.

e) **Sociološki pojem.** (Ludovik Gumplowicz.) Samo-umevno je, da je morala sociologija, ki ji je pravzaprav država

¹⁾ Všeobecná státověda, str. 152.

²⁾ Grundriss der Soziologie, str. 17.

glavni in centralni problem, ustvariti svojo posebno opredelbo države. Gumplowicz, ki je prešel na polje sociologije kot državni teoretik, je imel vedno silno nagnenje, postavljati v sociologiji na prvo mesto ne filozofskih in prirodoslovskih, ampak zlasti politične državne probleme. Tudi njemu je ena izmed temeljnih predstav baš predstava države, ki je obenem jedro vsega njegovega naziranja na državo. Država mu je samonikla organizacija vladanja v svrhu ohranitve nekega izvestnega pravnega reda.¹⁾ V Gumplowiczevi označbi najdemo povsem značilne poteze njegove znanstvene fiziognomije. Značilno za realista, kakršen je, je pač, da mu je vladanje osrednji pojem. Brez vladanja, brez najvišje oblasti ni države.

Vlada to je neizprosni, neizbežni činitelj, brez katerega si ne moremo predstavljati ljudske organizacije. Značilno za Gumplowicza je tudi, da imenuje to organizacijo samoniklo. Vse to, kar je samoniklo, ne more biti plod smotrenega ljudskega truda in dela, ljudske volje. Socialni pesimist ni hotel videti, da je ljudska volja tudi činitelj državne organizacije. Zdi se tudi, da je preozka označba, ako imenuje Gumplowicz državo edino-le organizacijo vladanja. Prav je, da je nakazal načelu vladanja prvo mesto v označbi, pa dejansko izvršuje sodobna država vendar celo vrsto funkcij, ki ležijo zunaj kroga zgolj formalne politične organizacije. Tudi je teleološki moment, ki se nahaja v označbi, v nekakem protislovju z Gumplowiczevim naziranjem, ki odreka državi sploh vsak smoter. Ni menda umestno sprejemati v označbo države smotreni moment, zakaj ta ji daje neko neopredeljenost. Gotovo je, da imajo vladajoči voljo in smoter, da se ohrani državni in pravni red, ki so ga ustvarili sebi v korist. Pa cilji državne organizacije ne smejo biti v prospeh le vladajočim, ampak vsaj do neke mere tudi vladanim. Edina chranitev pravnega reda ni nikdar smoter pravnega reda. Ako upoštevamo pri označbi države smotreni element, ne smemo pozabljati, da je ohranitev »status quo« le eden izmed onih smotrov, ki so takorekoč imanentni kot izraz eksistenčne borbe vsaki organizaciji, predvsem pa politični. Zasluga Gumplowiczeva je pa na vsak način, da je krepko podčrtal vladanje kot primerni in najvažnejši činitelj vsake države; to je ona delavnost, ki ustvarja razliko med državo in drugimi družbenimi organizacijami. Ta označba je strogo realistična, ni ji naloga, zakrivati socialno podin nadrejenost, ampak kaže državno strukturo ne kot državni ideal, ampak tako, kakršna je.

¹⁾ Allgemeines Staatsrecht, 1907, str. 24.

f) Socialno-solidarični pojem. Sociološki državni nauk je nekoliko soroden socialnemu nauku marksističnega socializma. Veliko važnost polaga na razredna nasprotstva, iz katerih je vzkiila država. Po sociološkem nauku ni države brez razredov. To naziranje se približuje onemu staremu državnemu pojmu socializma, ki naglaša, da ne bo več države, brž ko izginejo razredi. Pojem, ki nam ga je sedaj razviti, je v precej ostrem nasprotju k vulgarnemu razrednemu stališču, vendar mu je skoraj temeljna predstava, da država ne obstoji iz homogene suverene množice, ampak da vlada važna socialna diferenciranost. Ni mogoče zanemarjati dejstva, da so v državi razredna nasprotstva, ki morajo najti svoj izraz v državni formuli. Dasi odkrito priznavamo, da je treba uvaževati socialno diferenciranost v državi, vendar ji ne moremo pripisati takega temeljnega in pretiranega pomena, kakor to dela socialistična in obenem sociološka doktrina. Tudi je treba odklanjati naziranje zgodovinskega materijalizma, ki mu edino-le gospodarski boj ustvarja razredna nasprotstva. Ker v državi nista samo dva razreda, kakor to običajno trdi vulgarni socializem, ampak je razredna diferenciranost v stalnem, neprenehnem fluktuiranju, neprestano razbijajočem stare razredne tvorbe in ustvarjajočem nove, bi bila vsaka shematičnost socialnemu razumevanju v škodo. Razredne tvorbe so splošno socialnega značaja, niso samo gospodarskega, ampak obenem političnega, intelektualnega, etičnega značaja. Ako imenuje Duguit vladajoče v državi one, ki so silnejši v gmotnem, verskem, gospodarskem, moralnem, intelektualnem ali številnem oziru,¹⁾ je to tudi kriterij razrednih tvorb. Najznačilnejša črta državnega sožitja je razdelba med vladajočimi in vladanci, nista to dva razreda, ampak to je razlika med onimi, ki imajo politično oblast v svojih rokah, in onimi, ki so podrejeni tej politični oblasti. Tako naziranje je sevé naperjeno proti fiktivnemu racionalizmu ljudske suverenosti. Nikakor pa ni tako naziranje protidemokratsko. Med vladajočimi in vladanci ni nikakih pregrad, prestop iz vrst vladajočih med vladance in obratno je vsakdanja prikazen in obenem eden izmed predpogojev vsakega zdravega državnega ustrojstva. Vladajoči in vladanci niso dva razreda, ki si stojita nasproti v slepem srdu, ampak člen vsake skupine se zaveda medsebojnih dolžnosti in obveznosti. Ker se vrši prestop iz ene skupine v drugo brez vseh

¹⁾ Duguit, *L'État*, I. str. 243. Prvi poizkus, uporabljati v državnem nauku pojme vladajočih in vladanih je Duguitov. Glej *L'État*, I. poglavje IV.: *Les gouvernants*.

težav in ker se vsi umstveno in npravstveno kvalificirani brezpo-
gojno sprejmejo med vladajoče, v kolikor taka izprememba preveč
ne poruši ravnokar vladajočega posestnega stanja. Ljudstvo
samo ima potom volitev v zakonodajni zbor možnost, da po
lastnem prevdarku imenuje vladajoče, ki izvršujejo zakonodajne
funkcije. Vsakdo, ki mu ni frazeologija francoske revolucije za-
mračila zdrave pameti, vidi, da se v vseh življenskih razmerah
tudi pri najdemokratičnejših socialnih oblikah pojavlja že ome-
njena družbena struktura, ki ji je lastna razdelba med vlada-
jočimi in vladanimi, med onimi, ki vodijo in onimi, ki jih drugi
vodijo.

Ako omenjamo to temeljno socialno razliko v pojmu države,
ne ustvarjamo pojma, ki mu je značilen razredni srd in enoto
uničujoči dualizem dveh sovražnih si plasti. Vladajoče in vladane
spaja silna vez, in to je državna solidarnost. Predpogoj vsakega
državnega ustrojstva je, da se potom zakona ustvari kompromis
med nasprotujočimi si težnjami vladajočih in vladanih. Zakon
pomenja socialni kompromis in je obenem izraz solidarnosti vseh
državljanov, vladajočih kakor vladanih. Ako zanikamo državno
solidarnost, potem ni treba državnih institucij, ni treba skupnih
zakonov, ni treba države. Razredni boj v svoji teoretični bru-
talni pretiranosti pomenja negacijo države. Kdor je radikalen
pristaš razrednega boja, temu pač tudi državni zakon ne more
imeti pravice do obstanka, ampak vsak razred imej svoje zakone,
svoje politično ustrojstvo. V nasprotju z mislijo shematičnega
razrednega boja pa naglašamo misel državne solidarnosti. Vsi
razni sloji in oba glavna činitelja, vladajoči in vladani, vsi imajo
skupne smotre, sinteza njih dela je državno delo. Vsi sloji tvorijo
zajednico, drug ne more biti brez drugega, zakaj delitev dela je
veliko socialno načelo, ki neizprosno zahteva solidarnosti vseh.
Delo intelektualca, vladarja in umetnika je v prid rokodelcu, kme-
tovavcu in industrijalnemu delavcu, delo poslednjih pa onim, ki ne
delajo z roko. Kakor industrija ne more biti brez poljedelstva,
in obe disciplini ne brez trgovine, tako se dela vseh stanov popol-
njujejo med seboj. Tolstega poizkus obnoviti ročno delo, ko je bil
vsak sam svoj čevljar, krojač in mizar, pomenja negacijo načela
delitve dela in je obenem dokaz nekulturnosti. Ta solidarnost more
biti večja in manjša, primitivnejša in popolnejša. Nobena doba ni
brez državne solidarnosti, pa plod popolnejšega socialnega spo-
znanja bodi tudi vsestranska socialna solidarnost.

Razmerje med vladajočimi in vladanimi je povsem odvisno
od dejstvujočih socialnih sil. Čim bolj enakomerno so razdeljene

sile med obema slojema, tem manjše bo nasprotnost, tem lažje bo ustvariti solidarnost med obema slojema. Dejansko razmerje med vladajočimi in vladanimi je plod cele vrste najrazličnejših činiteljev, ki učinkujejo v najpestrejših kombinacijah, in katerih vplivi se križajo, paralelizirajo, nadomeščajo in vničujejo. Čim manjše bo nasprotstvo in kontrast, čim lažji bo prestop iz vrst vladanih v vrste vladajočih — doseči to v popolni meri je veliki sen vsake prave demokracije, tem večja bo državna solidarnost, tem večji bodo uspehi točne delitve socialnega dela. Pa vendar ne postane nikdar nivelizacija taka, da bi omenjeni socialni kontrast izginil, kar je le v prosep družbe same, ker popolna nivelizacija ubija socialne vrednote.

Socialno-solidarnični pojem države mora obsegati dejansko razmerje med vladajočimi in vladanimi, ki ji je pa misel državne solidarnosti krepek nezlomljiv obroč. Pojem vladanja, ki smo ga imenovali centralni problem vsakega socialnega pojma države, ne sme manjkati v tej opredelbi in sicer je taisti personificiran v vladajočih. Po pravnem redu so podrejeni vladajoči in vladani. Država kot najvišja socialna oblast je dejanskega, faktičnega in realnega značaja ter se razlikuje od juristične državne oblasti, ki najde svoje mesto v pravniški definiciji.

Država kot najvišja solidarna socialna oblast je pravni in socialni red, ki odgovarja dejanskemu solidarnemu razmerju sil med vladajočimi in vladanimi, prebivajočimi na nekem izvestnem ozemlju.

2. Pr av n i p o j e m .

Vsa razlika, o kateri je bilo že govora in ki jo najlažje strnemo v dveh značilnih besedah: vsebina in oblika, nam mora sedaj stopiti v vsej svoji ostrosti pred oči. Dosedanji državni pojem je bil strogo socialni, obsegal je vso raznovrstno vsebino socialnega življenja. Pravni pojem bo pa moral imeti povsem druge lastnosti. Treba je, da abstrahiramo od vsega vsebinskega, samo oblika sme biti odslej veljavna. Kakor geometrija operira s samimi črtami, ki so pravzaprav brez materialnega objema, ki so same zamišljene veličine, tako nam je tudi sedaj operirati, ko izkušamo ustvariti geometriji povsem enake pravne pojme, ki niso dejanski, niso faktični, ampak abstrahirani. Lastno je tem, da nimajo izražati tega, kar je, ampak to, kar ima biti. V njih ni izraženo, kaka je socialna vsebina te ali one institucije, ne prikazujejo nam, kaka so dejanski socialni pojavi, ampak oni so abstrahirana pravna pravila. Strogo formalni so, in nedejanski formalizem je njih glavna črta. Velika metodološka hiba bi bila, ako bi vzeli socialno

vsebinsko teh pojmov iz njih strogo formalnega pravnega okvira. To sta dve vrsti spoznanja. Ako zamenjamo obe vrsti, je škoda dvojna, zakaj socialno spoznanje bo pomešano s pravnimi prvki, pravno pa s socialnimi. Niti eno, niti drugo spoznanje pa ne bi bilo čisto, brez temeljnih hib. Poprej je bilo lahko sprejemati v socialni pojem države vso bujno bogatost socialnega žitja, sedaj je pa naloga mnogo težja. Kaj nam ostane, ako izpraznimo vso to pestro, življenje polno vsebinsko? Trde, formalne črte brez pravne vsebine, katere dinamična sila bi mogla venomer izpreminjati obliko, ki pa mora ostati, kakršna je.

a) *Država kot pravno razmerje.* — Prav umestna in s teoretskega stališča precej korektna predstava je, da je država sestavljena iz samih pravnih razmerij. Vsa ta pravna razmerja povsem odgovarjajo abstraktnim oblikam pravnega življenja. Ta razmerja so abstraktna dejanska, povsem odgovarjajoča strogo pravni metodi. V državi bi bilo torej nešteto pravnih razmerij med najvišjo oblastjo in državljanji, med državljanji samimi. Pa Jellinek¹⁾ ima povsem prav, ako meni, da je težko iz vseh teh posameznih razmerij sestaviti enoto. Ta nepregledna množica pravnih razmerij ni prav prikladna, da bi prišli res h kakemu centralnemu državnemu pojmu. Vsa ta množica razmerij nam zastira pogled na pojem države. Na prvi pogled prav primerna koncepcija izgublja svojo uporabnost, brž ko izkušamo ustvariti enoto.

b) *Država kot objekt.* — Država kot pravni objekt je prav značilen slučaj strogo pravne konstrukcije. To naziranje ima vključno temu mnogo skupnega z onim države kot dejstva. Pa tu je poizkus vendar povsem drugega značaja. Tam je bila država nekaj faktičnega, dejanskega, realnega, tu je pa samo objekt brez ozira na realni svet. Temu objektu pa mora odgovarjati nekak subjekt. Stare države in politične teorije — spominjamo le na patriarhalno in patrimonialno — so res videle v vladarju subjekt državnega objekta. Vladar poseduje²⁾ objekt zemlje z ljudmi vred, skratka država mora ž njim razpolagati kakor s svojo stvarjo. Iz posedovanja se razvije vlada, primitivna posest sprejme pozneje oblike politične vlade. Politični teoriji preteklosti se torej prav lepo prilaga objektivni pojem, pač pa je so-

¹⁾ Všeobečná státověda, str. 172.

²⁾ Primerjaj besedo *birodalom* (madjarsko): carstvo, Reich. Glagol *birni* pomenja prvotno *possidere*, potem pa *izvrševati oblast, vladati*. Žolger: *Der staatrechtliche Ausgleich*, 1911, str. 97.

dobno naziranje v svojem jedru tuje takemu objektiviranju državne oblasti.

c) Prava pravna konstrukcija v pristnem pomenu besede postaja šele mogoča, ako se poslužujemo konstruktivne abstrakcije: država kot pravnih subjekt. V pravnem življenju mora biti posameznik, skupina najnižje in najvišje vrste, torej tudi najvišji činitelj, država pravni subjekt. Gotovo je bil posamezni fizični človek vzor temu pravniškemu pojmu. Juristični duh je pa abstrahiral od vseh lastnosti in človeških posebnosti in si končno predstavil subjekt povsem ločeno od vsega, kar je realno in faktično, edino-le kot nositelja pravic in dolžnosti. Povsem v zmislu tega miselnega procesa je bilo, ako so izkušali dejansko državo z vsemi njenimi pojavi tudi prenesti v oblast pravnih abstrakcij in jo preleviti v pravni subjekt, ki upravičuje in zavezuje državljane. V tem zmislu se nam torej predstavlja država kot pravni subjekt, abstrahiran od vseh realnosti socialnega življenja. Kaka je glavna lastnost takega subjekta? Lastna mu je volja. Država kot pravni subjekt ima svojo najvišjo voljo. Ta volja sevé ni človeška, ni psihološka, ampak, kakor se to posebno v najnovjšem času trdi, povsem drugega značaja. Pravniške volje, volje pravnega subjekta ne smemo zamenjati z običajno psihološko voljo. Pravni subjekt ima najvišjo pravno oblast. Brž ko se ustvari redno državno življenje, vznikne poleg faktične socialne oblasti pravna oblast, ki se ne izvršuje več kakor to hočejo in narekujejo dejanske razmere, ampak le v zmislu pravnih zakonov, katerim je vir državna volja. Seveda ni ta pravna oblast nedotekljiva, ker je takorekoč statični element v valovanju socialnega žitja. Ni se čuditi, da so mnogokrat dinamični socialni elementi silnejši in vničujejo pravni red in pravno oblast. Kakor je začetek države faktičen, tako so faktičnega značaja pozneje vsi nasilni momenti v državnem življenju, ki pokončujejo do tega časa veljavni državni in pravni red. Ti preobrati in revolucije so v strogo pravnem oziru irelevantni, s pravnega stališča jih ni mogoče presojevati, kakor tudi pravniški kriterij ne prihaja v poštev, kadar proučujemo vznik države. Država je izvir pravic in dolžnosti, ki obsegajo ves sistem javnega prava. Država v svoji funkciji — ne kot vladar, ne kot ljudstvo — je tisti najvišji pravni činitelj, ki ustvarja sfero državljanskih pravic, predpisuje dolžnosti posameznikom in skupinam ter urejuje vso državno organizacijo. Že pri razmotranju o socialnem pojmu države, je bil tudi državljan, oziroma v množici ljudstvo, sprejet v označbo. Pa tam je bil to državljan in ljudstvo v socialnem zmislu, kot stvor

objektivnega sveta, podvržen vsej nujnosti socialnega žitja. To je bil državljani, ki je člen družbene skupine, ki je kot tak v precejšnji meri nesvoboden in podrejen družbenim zakonom. Tak državljani ni bil nikaka abstrakcija, ampak prav tak kakršen stoji sredi socialnega, političnega in razrednega boja, povsem razumevan kot socialno bitje. Državljani pravniške konstrukcije je pa abstrakcija, podobno kakor idealni človek Rousseaujev francoske revolucije in racionalnega socializma. To ni bitje iz krvi in mesa, ampak vsega socialnega žitja oproščen činitelj pravnega življenja. Pravna konstrukcija rabi tako abstrakcijo. Posledica takega umevanja je, da je treba smatrati te državljane v pravniški konstrukciji za povsem enake. Posebno važno je pa, da si jih predstavljamo kot povsem svobodno hoteče poedince. Oblast prava je obenem oblast popolne svobodne volje. Predpogoj vsega pravnega umevanja je, da smatramo voljo poedincev kot povsem svobodno. Tu se jasno kaže vsa velika razlika med socialnim in pravniškim pojmovanjem. Pa poleg državljanov in najvišje oblasti je še tretji činitelj, ki ne sme manjkati tudi v pravniški definiciji, in to je ozemlje. Ozemlje razumevamo tudi tu, v nasprotju s socialno označbo, v zmislu povsem abstrahiranega pojma.

Združimo torej vse te posameznosti v enoto. Država v pravnem oziru je pravniška oseba, ki je izvršujoč pravno oblast vir pravic in dolžnosti državljanov, prebivajočih na izvestnem ozemlju.¹⁾

III. K problemu državne oblasti.

1. Državna oblast in suverenost, to sta dva pojma, ki se pogosto zamenjujeta, ker jima je skupna ista zgodovinska preteklost in ker je bilo od časa, ko je nastopil Gerber, običajno ne delati med njima nikake razlike. Pojem državne oblasti odgovarja nekako onemu antičnega imperija, seveda so med obema

¹⁾ Na vsak način je potrebno, da podamo tu še Jellinkovo socialno in pravniško definicijo države, da vidimo, v koliko se obe razlikujeta od ravnokar razloženih. Socialna označba (Všeobecná státověda, str. 184): Država je zvezna enota naseljenih ljudi, ki ji je dana samonikla vladarska moč. Pravna označba (Všeobecná státověda, str. 186): Država je samoniklo vladarsko moč imajoča korporacija naseljenega ljudstva ali pa samoniklo vladarsko moč imajoča ozemeljska korporacija. (Gebietskörperschaft). V socialnem pojmu manjka naglašanje razredne razdelbe, ki jo spaja solidarizem v enoto. Pravna označba pa obsega dva strogo socialna pojma in sicer „samonikla moč“ (Gumplowicz!), „vladanje“. Oba pojma nikakor ne spadata v označbo, ki bi morala biti strogo pravniškega značaja.

pojmom zgodovinski razločki, ki jih ni mogoče utajiti. Jellinek¹⁾ označuje sicer na nekoliko zaničljiv način kot plitvo dejstvo to, da mora v državi nekdo vladati in imeti najvišjo odločujočo oblast, pa to je neizogibna občna lastnost vsake občne misli. Enostavno smemo reči, da je plitva skoraj vsaka temeljna misel državnih teorij; vključ temu pa more biti vendar važna in upoštevavanja vredna. Empirični pojem vladanja je pač ena temeljnih predstav in ga ni mogoče izločiti iz prvotnega nazora o državnem razvoju. Tudi antična država je imela svojo državno oblast, ki se je imenovala imperij. Dvomljivo je pa, ali je mogoče pripisovati tudi že antični državi suverenost.

Kar se tiče idealnega tipa grške države, prevladuje mnenje, da se ta v precejšnji meri razlikuje od realnih starogrških državnih razmer. Aristotel, razpravljajoč o državni zajednici, jo imenuje *κοινότητα*, torej imajočo najvišjo oblast. A Rehm odločno zanikuje, da je v tem izrazu skrit pojem zunanje suverenosti, trdeč, da Aristoteles ni smatral zunanje neodvisnosti za bistven znak državne vladarske moči pozitivnega prava.²⁾ Ali je pa res smatrati ta izraz samo v zmislu etično-politične vrednostne sodbe? Po Rehmovih izvajanjih bi bila ta najvišja oblast samo socialnega značaja, nikakor pa ne državnega in pravnega. Tega nazora jedro bi torej bilo, da ima najvišjo oblast v državi oni, ki je najodličnejši in najbolj odločujoči činitelj vsega socialnega življenja, torej v splošno socialnem oziru naj-silnejši činitelj. Znano dejstvo je, da je bila Grkom povsem tuja vsaka državno-pravna dogmatika. Bili so skozi in skozi empiriki, ki niso imeli mnogo zmisla za juristične oblike državnega življenja. To je pravi vzrok, da smatra Aristotel najvišjo državno oblast za rezultanto borbe socialnih sil. Novejši francoski avtor Duguit povdarja skoraj isto misel, ako vidi v diferencijaciji med *gouvernants* in *gouvernés*, med vladajočimi in vladanimi, kriterij, ki določa k spoznavanju, v čigavih rokah se nahaja najvišja oblast. Iz dejstva, da še Aristotel ni imel strogo juristične predstave zunanje suverenosti, pa še ni sklepati, da ni bila antična grška država na zunaj suverena. Ni dvoma, da je bila v stari Greciji cela vrsta meddržavnih razmer, da so najraznoličnejše politične in kulturne vezi, ustvarjajoče razne oblike nad- in podrejenosti, spajale različne mestne skupine, pa iz tega še ni sklepati, da je manjkala vsem državnim tvorbam zunanja neodvisnost, izražajoča se v suverenosti na zunaj. Aristotelova

¹⁾ Jellinek, *Allg. Staatslehre*, 425.

²⁾ Rehm, *Geschichte der Staatsrechtswissenschaft*, 1896, str. 81.

predstava najvišje oblasti je bila predvsem političnosocialna, pa saj je bil pojem suverenosti sploh začetkoma političen in je postal šele ščasoma praven, dasi tiči v suverenosti dokaj faktičen in pozitivističen činitelj, kar najbolj dokazuje način, kako se izpreminja vladarjeva suverenost v ljudsko ali državno. Povsem jasno in jedrnato odgovarja Aristotel¹⁾ na vprašanje, čigav bodi *κύριον*: ἢ γὰρ τοὶ πᾶσι, ἢ τοὺς πλουσίους, ἢ τοὺς ἐπιεικέας, ἢ τὸν βέλτιστον ἕκαστων, ἢ τύραννον.

Aristotel je bil pač prerealistično opazujoč državoslovec, da bi ne bil pripisoval pri določitvi pojma suverenost dejanskim razmeram odločujočega pomena. Dasi je odklanjati Duguitovo pozitivistično metodo zlasti v detajlnih vprašanjih javnega prava, ipak so najvišje kategorije državnega življenja vendar izraz socialnih sil, ki iščejo sebi primerne pravne oblike. Jellinek²⁾ trdi sicer, da nima Aristotelov *κύριον* ničesar skupnega s teorijo, po kateri je lasten državni oblasti znak zunanje suverenosti —, pa vendar je tudi starogrška država izvrševala funkcije vojaške in zunanje politike, ki so znak zunanje suverenosti. Zdi se skoraj, da ima dokazovanje nesuverenskega značaja antične države poseben namen; pripravlja naj namreč gradivo za teorijo nesuverenske države.

Problem, ki je pri Grkih mnogo zamotanejši, ker prepleta državno življenje cela vrsta političnih in kulturnih organizacij, ustvarjajoča v tem političnem mikrokozmu še večjo raznovrstnost, je v Rimu dosti enostavnejši. V Rimu se pojavlja koncentrirana politična oblast, ki postaja vzor državnim tvorbam pozne bodočnosti. Rimski imperij je osebna oblast, izročena državnemu uradniku. Državna oblast v starem Rimu še ni dosegla onega anonimnega značaja, lastna ji je še individualistična črta, imperij je konzulov, diktatorjev, prolegatov. Pa ta imperij izroča ljudstvo, ki mu ga je treba tudi zopet vračati. A nositeljica imperija je vendar država, in imperij je le rimski izraz za državno oblast. Ali pa ta državna oblast ni suverenska na zunaj? Istina, da ni bilo tako ostrega kontrasta nasproti kaki drugi rivalizirajoči oblasti kakor v srednjem veku, pa ta kontrast ne more biti edino odločujoč činitelj. Tudi Rimljani so morali braniti na zunaj obstoj svoje državne individualnosti. Ako drugih državnih tipov niso smatrali za enakopravne, so bili vendar tem tujim, nerimskim državnim tvorbam lastni, vsi znaki

¹⁾ Aristoteles, Politika, III. 1281 b. 12.

²⁾ Allgemeine Staatslehre, 1905, str. 425

države. Akoravno se Rimljani niso vzpeli do spoznavanja zunanje suverenosti, je bilo vendar njih mesto na zunaj neodvisno. Ne prihaja pač v poštev, za kaj so smatrali Rimljani svojo državo, ampak le kaj je bila. Biti in spoznati je res dvojno,¹⁾ ali za ustvarjanje kake znanstvene kategorije ne prihaja v poštev enostrano spoznavanje sodobnikov, ampak pravi značaj institucije.

V nazivu »imperij« je obsežen pojem zapovedovanja. Rimljani so pa bili precej primitivni ljudje, kadar je šlo za bistvo njih državne eksistence, za vladanje. Imperij jim je bil vsestranski pojem, ki je obsegal tudi zunanjo neodvisnost. Pravni dedič Rima Carigrad je prevzel tudi rimske državno-pravne predstave. Imperij je odslej predstavljal vlado nad svetom. Prevzela ga je rimska država nemške narodnosti. Ni dvoma, da je bila ta univerzalna država v kvar neodvisnosti dvigajočih se novih držav, ki so hotele postati neodvisne, dasi jih je smatrala rimska država za provincije. Pa še dva činitelja sta bila, ki sta ovirala emancipacijo moderne suverenske države, cerkev in pa fevdalizem.²⁾ Ta teorija je sicer prav ingeniozna, pa vendar podaja le izrezek iz vseobsegajočega razvoja, razlaga nam le nastanek skupine suverenskih držav, ne pa vseh. Države, ki so stale zunaj rimskega kroga in kjer ta kontrast ni učinkoval v toliki meri, ne bi bile iz teh razlogov postale suverenske. V Rusiji ni na primer niti eden teh faktorjev doprinašal k stvoritvi suverenske države, ker ni bilo vpliva rimske cerkve, ne rimske države in tudi fevdalizem je bil povsem slabo razvit. Ali je torej treba suvereni značaj držav na zunaj pripisati edino-le reakciji tujih državnih teorij? Gotovo je eden najpomembnejših korakov izločitev narodnih držav iz mednarodne zveze nemške države, ker se obenem ustvarja tip države, kolikor toliko neodvisne od cerkve, pa vendar ta kriterij ne more biti veljaven za državo vobče. V tem pokretu prednjači Francija kot najrazvitejša državna tvorba. Njeni državni praktiki in teoretiki ustvarjajo pojem suverenosti v današnji obliki. Praktiki državnega življenja so francoski kralji, ki si stavijo veliko nalogo, premagati fevdalizem, postati souverains, najvišji v državi, in si prisvojiti neposredno moč nad podložniki, ki jim hočejo ukazovati, ne da bi bili fevdalni gospodje posredniki ukazovanja. V svoji filipiki proti pojmu suverenosti naglaša Duguit,³⁾ da je beseda suverenost fevdalnega izvira. Pomenja prvotno značaj gotovih fevdalnih gospodstev, ki ne pri-

¹⁾ Jellinek, Allgemeine Staatslehre, 426.

²⁾ Jellinek, Allgemeine Staatslehre, 426.

³⁾ Duguit, L'État, I. 1901, str. 337.

znavaajo nikogar višjega nad seboj. Ker je suverenost fevdalnega značaja, radi tega temu pojmu ne gre mesto v moderni državi. Res je nastala francoska suverenost v času fevdalizma. Pa to je čisto zunanje, ako zveni ime še fevdalno. Toda pojem francoske suverenosti je nastal v ljuti borbi proti fevdalizmu, in suverenost kot znak države pomenja odločilno zmago nad fevdalnimi oblastmi. Trditev Duguitovo,¹⁾ da je suverenost nastala iz fevdalnega režima, je pač treba smatrati za povsem neupravičeno, zakaj fevdalizem ni imel hujšega nasprotnika, nego je navodobno naziranje na suverensko državo. Po stari francoski navadi razlikuje Duguit med državno oblastjo in zunanjo suverenostjo. Reško odklanjajoč pravni pojem suverenosti, smatra vendar naziv suverenosti za potreben v svrhu pravilne označbe razmerja do drugih držav. Pripoznava sicer potrebo pojma suverenosti za mednarodno pravo, dočim se obrača najodločneje proti notranji suverenosti ali državni oblasti. Po njegovih izvajanjih²⁾ bi bilo torej sklepati, da gre v boj proti državni oblasti, dasi razpravlja vedno le o suverenosti na sploh. Liči fevdalno pravni izvir te takozvane suverenosti, ki mu pomenja tudi državno oblast. Pa ne samo fevdalnega izvira mu je, ampak tudi rimskega, zakaj imenuje jo v drugem spisu³⁾ kratkomalo imperij rimske provenience. Današnja državna oblast mu je prenovljeni rimski imperij. Rimskega izvira mu je torej ona glavna javnopravna predstava, katere fiktivnost in škodljivost izkuša na vse pretege dokazati. Pojem, ki se mu dozdeva prvotno fevdalno-praven, imenuje kratkomalo rimsko-praven. Gotovo je v pojmu državne oblasti mnogo rimskih elementov, ker je Rim prvi podajal vzor koncentrirane državne oblasti. Duguit vidi v rimsko individualističnem značaju rimskega dominija in rimske državne oblasti pravi vzrok, zakaj se ta stara državna predstava ne prilega naši dobi,⁴⁾ zakaj ona ni nikaka absolutna resnica, ampak le svojemu času primerna rešitev socialnih problemov. Zdi se mu, da se je do danes ohranila vsled recepcije rimskega imperija rimska državna oblika koncentrirane in združene državne sile. Predstava države, ki so mu vsi družbeni pojavi podrejeni in ki je radi tega vsegamočna, mu je vzeta iz političnega idejnega zaklada starega Rima.

¹⁾ Duguit, *L'État*, I. 1901, str. 348.

²⁾ Duguit, *L'État*, I. 1901, pogl. 2. in 3.

³⁾ Duguit, *Droit social et droit individuel*, 1908, *passim*.

⁴⁾ Duguit, *Droit social*, 1908, 18.

Bodin, ki ustvarja pojem moderne suverenosti, prejema staro misel rimskega imperija, in renesanca je ono gibanje, ki posreduje. Samoumevno je, da se v dobi, v kateri živi Bodin, silno odzivljajo poglavitne rimske politične predstave. Enostavno mišljenje Rimljanov je poznalo samo imperij, pa to je bil precej nediferenciran pojem, šele ko se je pojavljal stari pojem na pragu novega veka, so se sodobniki zavedali kontrasta, ki je bil med srednjeveško državo, vklenjeno v spone drugih mednarodnih in družbenih sil, in med idealom na zunaj in znotraj neodvisne in samosvoje suverenske države. Stari rimski imperij se cepi, predstava neodvisne, najvišje notranje državne oblasti se loči od suverenosti napram sosednjim državnim organizacijam. Novi državni ideal si pribori zmago, pa še vedno ga zasenčajo fevdalne oblasti, dokler ne razbije Napoleonova država teh poslednjih spon in ustvari, zvesta rimskim vzorom, združeno državno, centralizirano oblast, kakršna je bila rimska. Idejna zveza družni državne tipe raznih dob po skupni notranji karakteristiki.

Spoznanje, da je suverenost edino-le lastnost najvišje oblasti, je prodrlo precej pozno. Nauka o ljudski in vladarski suverenosti sta se tekom državnega razvoja ljuto borila za obstanek, veljava tega ali onéga nauka menjava in se izpreminja, ker je v precejšnji meri teorija navadno odvisna od življenskih in družbenih oblik svoje dobe. Oba nauka sta se ohranila do današnjega dne, in s predstavo ljudske suverenosti je še danes spojena zahteva po politični emancipaciji najširših slojev. Vendar izražata oba nauka bolj političen postulat, nego teorijo pravnega značaja, zaradi tega je vsak znanstveni confiteor, kakršen je Esmeinov glede ljudske suverenosti, prav sumljiv in nestvaren. Ljudska suverenost spada gotovo med najstarejše teorije državnega nauka; samo prirodnemu pravu bi še bilo mogoče pripisovati podobno častitljivo starost. Že Aristotel izraža mnenje, da more biti tudi množici lasten *κόσμος* in tudi rimskemu populus pripisujejo imperij. V srednjem veku se pojavlja demokratični radikalizem pri Marziliju Padovanskem, ki mu je suverenski edino le zakonodajavec in po katerega mnenju pripada zakonodajna oblast ljudstvu.¹⁾ Pravi in edini suveren je pa ljudstvo in ne vladar, ki mu je ljudstvo podelilo vladarske pravice. Bodinov pojem suverenosti je vseskozi vladarski, ker pripisuje suverenost predvsem vladarju, nikakor pa ne ljudstvu. Bodin ustvarja na ta način francoski absolutizem, ki mu je usojeno centralizirati Francijo. Ivan Althusius se bori proti absolutističnemu naziranju Bodina, pre-

¹⁾ Gierke, Johannes Althusius, 1902, str. 125.

šinja ga povsem naziranje ljudske suverenosti. Ljudska pravica je višja ko vladarska pravica. Vladar je podrejen narodu, ker eksistira po narodu in za narod nikdar brez njega.¹⁾ Ljudske pravice so Althusiusu nezastavne in neodtujljive, lastne so jim že one lastnosti, kakršne so bile kodificirane ob času francoske revolucije. Že se pojavlja cel sistem moderne ljudske suverenosti, kakor je postal eden izmed programatičnih podlag novodobne demokracije. Pa preden je ljudska suverenost zmagala vsaj v najrazvitejši državi, je prišla do veljave skrajna vladarska suverenost, ki je videla v vladarju posebljeno državo.

Temelji, na katerih sloni novodobni tip centralizirane države, kakor ji je ustvarila predpogoje francoska revolucija in ji je dal Napoleon monarhično obliko, so plod celo vrsto stoletji trajajočega dela državnih ved in državne prakse. Dve glavni državotvorni predstavi, predstava državne oblasti in pa predstava delitve oblasti, dajajo, kolikor toliko dovršeno in dosledno izvedene in realizirane v državnem življenju, novemu tipu poseben značaj. Zmaga francoske revolucije pomenja obenem zmagonosno prodiranje predstave vsevladajoče najvišje oblasti, v zdatno potencirani meri prispevajoče k združenju prej razbitih sil. Obenem se pa uveljavlja načelo, ki je skoraj nasprotno tej združeni centralizirani sili, delitev oblasti. Zdi se, da je to dozdevano načelo škodljivo državnemu imperiju, vendar je kompromis med obema neizogiben. Poleg teh dveh državnovednih pojmov se pa uveljavlja v državnem življenju še drugi, pač eden najzanimivejših, najstarejših in vendar se na novo porajajoč sočinitelj pravnega razvoja, prirodno pravo, ki postaja pozitivno pravo, uzakonjeno po francoski revoluciji. Bila bi zmota, ako bi si predstavljali to recepcijo pravnih pojmov ob času Napoleonovih državnih poizkusov povsem enotno in dosledno. Napoleon je sicer črpal iz idejnega zaklada revolucije, pa novih pojmov ni sprejemal v vsej čistosti, temveč ta nova načela so se morala prilagoditi novim vladajočim razmeram. Misel neomejene državne oblasti je bila sevé sprejeta, ker je najbolj odgovarjala novemu državnemu sistemu. Napoleonova suverenska država pomenja prvi poizkus moderne centralizirane države, ki je vsilila svoj značaj skoraj vsem kontinentalnim državnim tvorbam. Drugo načelo, namreč načelo delitve oblasti, pa ni izvedeno povsem strogo in dosledno. Upoštevana je sicer glavna misel, pa v podrobnostih se krši. Posebno tam, kjer ustvarja Napoleon čisto nove pogoje državnega sožitja, kakor v ilirskih deželah, sega

¹⁾ Gierke, Johannes Althusius, 1902, str. 148.

neredko nazaj v preteklost in se ne ravna po načelih novega državnega nauka. Kar se pa tiče prirodnega prava, ostaja to važen činitelj novega reda. Sicer nima več edino odločujočega pomena kakor pod režimom revolucije, a še vedno navdaja njegov duh in njegova smer stvaritelje novih institucij in institucije same. Prirodno-pravni racionalizem je ena glavnih črt državnega nauka prvega cesarstva, dasi je Napoleonovo državno naziranje in njegova državna filozofija povsem empirična. Prirodno pravo cesarstva je revolucionarnega izvira. Kakor cesarstvo nikdar ne izgubi idejne in pravne kontinuitete z revolucijo, tako mu je tudi povsem nemogoče odsloviti prirodno pravo, ki je v precejšnji meri podlaga ustavnim in upravnim institucijam cesarstva.

Preden se lotimo problema samega, menda ne bo odveč kratek vpogled v postanek onih državnih teorij, ki so dajale državnemu življenju odslej novo smer in nove smotre. V okviru pričujoče razprave pač ni mogoče podajati celotnega sistema državnih teorij, ki so realizirana podlaga cesarstva, temveč treba je le v velikih črtah iztekniti, v kolikor one sprejemajo za to dobo značilne oblike. Ni mogoče se povsem strinjati z Vacekom,¹⁾ ki trdi, da ni francoska revolucija prispevala nič manj ko prosvetljeni absolutizem k zmagujoči koncentraciji državne oblasti. Vpliv in vloga, ki ju pripisuje Vacek revoluciji, ne gresta v državnem razvoju poslednji, ampak cesarstvu. H konsolidaciji državne oblasti ni mogla doprinašati zmedena doba revolucije, ki se ni mogla vzpeti do povsem jasnih in doslednih državnih predstav, temveč edino-le monarhični solidni državni red. Ni pretirano, ako pravi Lorenc von Stein v svojem »Sozialismus u. Kommunismus in Frankreich«: »Neznansko mogočna in sijajna doba je nastala, ko je revolucija izbesnela; podobne dobe ne pozna evropska zgodovina... Cesarstvo je postalo najvplivnejša doba za vse življenje notranje Francije. Ako ima družba svojo zgodovino, nikakor ne more preskočiti te dobe«. To pa, kar pravi Stein o Franciji, velja za državno življenje celega kontinenta. Kar pravi o zgodovini družbe, to se tiče tudi zgodovine državnega nauka. Ta koncentracija in konsolidacija državne oblasti, ki je najznačilnejša črta novega reda, je bila zaradi tega izvedljiva, ker je bila monarhija temu stremljenju primerna državna oblika. Paralela med prosvetljenim absolutizmom in Napoleonovo monarhijo je povsem upravičena, zakaj oba državna tipa prispevata silno k današnjemu tipu centralizirane države. Francoska revo-

¹⁾ Vacek (Rieger), Ku programu práva přirozeného. Osvěta, 1900, str. 730.

Lucija ima v tem pokretu bolj skromno nalogo, pripravlja sicer idejne temelje Napoleonovemu državnemu tipu, pa ne prispeva k realizaciji teh državnih teorij. Nikakor ji pa ni pripisovati onega vpliva, ki je lasten cesarstvu, zakaj to bi bilo podcenjevanje državnega značaja dobe cesarstva. Umljivo je, da povdarjajo mnogi državovedni avtorji ono notrajno sorodnost, ki je med pojmom suverenosti in pa državnim absolutizmom, in ni bil slučaj, da je Napoleonova državna tvorba, ki predstavlja suverensko državno oblast v celi svoji absolutnosti, obenem tudi absolutističnega značaja. Absolutna monarhija igra pri razlaščenju fevdalnih oblasti svojo znano, veliko vlogo. Z akcijo začenja prosvetljena absolutna država, končuje jo pa Napoleonova koncentrirana država. Suverenost in monarhija, to sta ona činitelja, ki končno premagata fevdalne oblasti.

2. Ekskurz: Duguit, Esmein, Menger. — Ali je res pojem suverenosti in državne oblasti tako prazen in brezsilen, kakor si ga predstavlja Duguit? Ali je mogoče, da so besede kakor suverenost in pravna osebnost tako silno brezpomembne? Duguit v precejšnji meri podcenjuje pomen teh pravnih pojmov. Ako bi bila suverenost to, kar nam pravi o njej Duguit, bi bila vsa ta vojna proti njej smešna donkišoterija. Ni pač dvoma, da je današnja državna suverenska oblast tako mogočen činitelj, da pritiska svoj pečat vsemu državnemu in družbenemu življenju. V pravnem oziru je n. pr. pravna osebnost abstrakcija, toda v praktičnem državnem življenju se kažejo mogočni nasledki tega naziranja. Duguit ne pripoznava nobene kolektivne volje, temveč volja more biti zanj vedno le individualna. »Bodisi cesar, kralj, prefekt ali parlament ali pa najnižji podanik izjavlja izvestno voljo, torej so vedno posamezniki, ki izražajo voljo.«¹⁾ Organizacijske enote, kakršne so državne, potemtakem ne morejo imeti nikake volje. Suverenska volja najvišje oblasti je torej nezmisel. Ako vzklika Duguit:²⁾ »Božja pravica naroda nima več realnosti ko kraljeva božja pravica«, je ta udarec misli ljudske suverenosti na svojem mestu. Pritrčiti mu je tudi, ako pravi: »Božje pravo, socialna volja, narodna suverenost, koliko besed brez vrednosti, koliko sofizmov s katerimi »les gouvernants veulent leurrer leurs sujets et se leurrent souvent eux-mêmes«.

Pometa s pojmi, ki jih nihče ne priznava več. Njegovi napadi so pa obrnjeni tudi proti suverenski državni oblasti, ki je ena temeljnih predstav novodobnega državnega prava. Sistem, s ka-

¹⁾ Duguit, L'État, I. 1901, str. 185.

²⁾ Duguit, L'État, I. 1901, str. 246.

terim izkuša nadomestiti enotno državno oblast, je še mnogo preteoretski, da bi mogel služiti pravoznanski praksi. Duguit¹⁾ mora priznati, da se je v velikih modernih državah ohranil značaj politične oblasti; v svojem jedru je ona ostala to, kar je bila ob svojem začetku. Pozablja pa, da je lastna vsaki razvitejši politični enoti predstava suverenske državne oblasti, tudi to je torej kategorija, ki se ne izpreminja. Vedno se pa vrača nazaj k trditvi, ki mu je izhodišče vseh izvajanj: Politična oblast je dejstvo. Poizkus, ovreči ta pozitivni sistem, mora podajati dokaz, da pozitivna dejstva niso predmet pravoznanskega dokazovanja. Nikakor si pa Duguit ni v svesti, kako labilnost zanaša on v državno življenje. Njegovo pravno pravilo, izvirajoče iz ljudske solidarnosti, gotovo danes še ni tak nezmotljiv nauk, da bi označeval ljudem absolutno socialno resnico. Pa vendar daja avtor državljanom, ki mislijo, da je kršeno pravno pravilo, pravico do vstaje in nasilne revolucije.²⁾ To je nekolika francoska lehkomyiselnost. Na kak način izkuša torej rešiti problem države Duguit, ki mu pojmi kakor kolektivna volja in državna oblast ne služijo k drugemu smotru, nego da »zakrijejo brutalnost dejstev in samovoljnost sile.«³⁾ Diferencijacija med vladajočimi in vladanimi gotovo ni sredstvo, ki bi moglo, presajeno v pravno življenje, ustvariti zaželjeno harmonijo pravne skupnosti. Ta diferencijacija je v svojem jedru sociološki pojem, ki je vseskozi realnega in pozitivnega značaja. Kdo vlada? Silnejši, bodisi v gmotnem, verskem, gospodarskem, moralnem, intelektualnem oziru, bodisi kar se tiče števila.⁴⁾ To so Duguitovi vladajoči, oni pa, ki teh lastnosti nimajo, so vladani. Značilno je za pozitivista Duguita, da se njegove realistične koncepcije tako lahko izpreminjajo v prav sentimentalna izvajanja. Na vprašanje, ali vladajoči ne bodo nikdar izrabljali svojega položaja, ali se bodo res tako vestno pokoravali načelu solidarnosti in pravnemu pravilu, odgovarja z dobrohotno izjavo: Ni res, da vlada na svetu samo egoizem.⁵⁾ To prenašanje dejanskih pojmov na polje pravne discipline je zaradi tega tako opasno, ker zaključuje pozitivistno dokazovanje navadno nedokazana trditev čisto drugega značaja. Avtorjem, kakršen je Duguit, manjka tista sila prepričanja, ki se ne straši poslednjih konsekvenc, kar je bila ena izmed značilnih črt Gum-

¹⁾ Duguit, *L'État*, I. 1901, str. 255.

²⁾ Duguit, *L'État*, I. 1901, str. 312.

³⁾ Duguit, *L'État*, I. 1901, str. 55.

⁴⁾ *ibid.* str. 243.

⁵⁾ Duguit, *ibid.* str. 167.

plowiczeve pravne filozofije. Ako se izkaže, da vladajoči nikakor ne nameravajo biti vzorni altruisti, razpade cela umetna stavba, zgrajena s takimi znanstvenimi argumenti. Duguit pa noče priznati, da je ravno v njegovem nauku mnogo več opasnih snovi, ki so škodljivejše harmoniji med razredi, sestavljajočimi državo, ko pa v predstavi nerazdeljive suverenosti, ustvarjajoči celoto državljanov. Njemu je današnja teorija o suverenosti in pravni osebnosti kvas srda in socialne ločitve, dasiravno ta v mnogo večji meri, dà, v preveč izključeni meri abstrahira od vsake razredne ločitve državljanov, kar dela pa ravno Duguit na prav očitim način. Ni uvidevati, zakaj bi suverenska oblast izključevala družbeno solidarnost, zakaj bi ravno ona onemogočevala, da ne pride do premirja med posameznikom in celoto. Tudi ni verjetno, da bi bil nauk, ki določuje razliko med vladajočimi in vladanci, predpogoj sprave med posameznikovim in kolektivnim interesom, predpogoj solidarnosti in socialnega miru. Duguit razglša, da more samo tak nauk ustvariti sočialni mir.¹⁾

Izmed državno-vednih avtorjev sedanjosti ni menda nihče ostal v tej meri zvest starejši frazeologiji ljudske suverenosti kakor Esmein. Začetek in konec francoskega državnega prava, podlaga novodobni svobodi mu je ljudska suverenost. Esmein podkreplja svoj nauk o ljudski suverenosti s prav enostavnimi argumenti. Ljudska suverenost mu je »une idée de bon sens.«²⁾ Gotovo je to precej nekritično in nepozitivno početje, iz neke »ideje« izvajati cel pravni sistem. Zdravi zmisel kake institucije je povsem subjektivna, samolastna kategorija, ki ne označuje nikakega točno določenega pojma, ampak to je beseda in nič drugega. Ta argumentacija je vseskozi racionalistična socialistična, razum ji je podlaga. Esmein imenuje pa tudi ljudsko suverenost edino eksaktno in primerno interpretacijo neutajljivega socialnega dejstva, ki se vsiljuje, »qui s' impose«.³⁾

To je druga plat Esmeinovega označevanja. Ni utajiti, da tiči v tem izrazu nekoliko dejanske resničnosti. Že prej smo konstatirali neko podobno mišljenje pri največjem državoznancu preteklosti. Značaj suverenosti je na vsak način v precejšnji meri odvisen od vladajočih razrednih in socialnih razmer. Pa Esmein se jako moti, ako imenuje tako interpretacijo eksaktno pravo. Ni to pravna argumentacija, ampak skrajno faktična, povsem empirična in čisto nesposobna in neprimerna prispevati k pravni kon-

¹⁾ Duguit, *ibid.* str. 267.

²⁾ Esmein, *Droit constitutionnel*, 1909, str. 232.

³⁾ Esmein, *ibid.*

stituciji pojma ljudske suverenosti. Obenem je pa ta poizkus prav nasproten oni že omenjeni »idée de bon sens«, ki se zdi francoskemu učenjaku gotovo velika pridobitev državnovednega nauka. Taki poizkusi bodisi empiričnega značaja, bodisi oprti na drastične argumente domačega razuma so lastni Esmeinovemu razumevanju ustavnih problemov, čemur se pa ni čuditi pri piscu, ki emfatično naglašuje, da je »pravo dete svobode in ne usode.«¹⁾ Taka in podobna znanstvena metoda le dokazuje, kako krepko so se še celo pri priznanih avtorjih ohranile prirodno-pravne dedukcije, obenem pa empirične argumentacije, škodujoče zdravemu naziranju o predmetu. Vzrok teh zmot je prevzemanje tradicionalnih nazorov o državi, ki so ravno v tej vedi tako silni, ker se stari problemi pojavljajo vedno v novih metamorfozah, ki so pa samo preoblečene misli preteklosti.

Socializem sicer še ni ustvaril svojega državnega nauka, vendar pomenja znani spis Antona Mengerja prvi poizkus v tej smeri. Suverenost je Mengerju dejanska sila v državi.²⁾ Ta avtor se približuje problemu na čisto empiričen način. Kdor ima največjo socialno silo, ta vlada, ima suverenost. Omenili smo že, da je pojem suverenosti bil ob svojem pričetku političen, posebno staremu veku je državna oblast povsem empirična kategorija, ker še ni prišlo do razlike med socialnim in pravnim pojmovanjem. Menger ni zadovoljen s predstavo oblasti, ki jo imenuje pomotoma in netočno državno suverenost. V kolikor je smatrati plačujoče in ubogajoče množice za sosesnice najvišje oblasti, ne prihaja pri pravnem vprašanju državne oblasti, ki ji je subjekt država, v poštev. Državna suverenost naj pač pomenja državno razmerje nasproti drugim državam. Državna suverenost v tem pomenu bi odgovarjala temu, kar imenujemo običajno suverenost. Menger ne dvomi, da bo obstajala suverenost kot najvišja dejanska sila tudi v njegovem »volkstümlichen Arbeitsstaat«. To priznanje je dragoceno, zakaj svedoči nam, da Menger uvideva potrebo najvišje državne oblasti tudi za socialistično državo. Ne zavzema torej stališča, ki je lastno prepričanim nasprotnikom enotne državne oblasti, kakršni so francoski sindikalisti, izmed državnovednih teoretikov pa Duguit. Nedosleden je pa Menger v toliko, v kolikor zanika, da bi bila ta najvišja dejanska sila vladajoča in ukazujoča delavnost. Bržkone se je sprijaznil z mislijo najvišje oblasti, ne more dvomiti, da bo ta državna, to je politična, ne pa, kakor trdi, predvsem kulturna in gospodarska. Menger imenuje omejitve suverenosti možnost, da se del prebivavstva oddeli od države in

¹⁾ Esmein *Droit constitutionnel*, 1900. str. 239.

²⁾ Anton Menger, *Neue Staatslehre*, 1904, str. 104 in sl.

ustvari svojo lastno državno organizacijo. Vsak naj sam odločuje, kateri državni skupini naj pripada. Taka omejitev suverenosti, ki bi odgovarjala današnji plebescitni teoriji, sevé ne vničuje pomena suverenosti v svoji celoti.

3. Ne bi se toliko časa pečali z naukom, ki izkuša državno oblast izločiti izmed pojmov javnega prava. Pa temu teoretičnemu nauku odgovarjajo praktične težnje, prav v oni državi, kjer je Bodinov pojem suverenosti najprej prišel do zmage in veljave. Teoretiki, hoteči dokazati ničnost enotne državne oblasti, niso osamljeni, ampak taka teoretska razmatranja, koncipirana v učenjaški izbi, so odmev mogočne borbe socialnih sil, borbe sindikalizma proti moderni državi. Ni čuda, da je prišlo najprej v Franciji do tega izbruha, in ravno to dejstvo dokazuje tudi, da državna oblast ni samo pravna fikcija, ampak da sega obenem globoko v vse človeško delovanje in nehanje.

Ni pojava, ki bi tako jasno kazal na krizo, ki grozi današnji državi in njeni najvišji oblasti, ko je francoski sindikalizem. Sicer je sindikalizem pojav gospodarskega življenja, a pomenja obenem negacijo suverenske države. Ti stiki med sindikalizmom in državnim naukom so očitni, in Duguit je državnovedni izvedenec sindikalizma. Glavna misel sindikalizma je, da se naj organizirajo posamezni produktivni sloji, ki jim pa ni treba vse združujoče najvišje državne oblasti in katerih smotri so povsem gospodarski ne politični. To je načelo gospodarskega federalizma, ki ga je že oznanjal Proudhon. Pa država ne more kratkomalo odstopiti s poprišča, kaj se naj zgodi z njenimi uradniki? Tudi oni se naj združujejo v strokovnih organizacijah, ki naj imajo vsa ona prava kakor sindikati delavcev. Med členom uradniškega sindikata in delavske organizacije naj ne bo nikake razlike, obema naj pristoja pravica do stavke. Uradniki naj bodo sotrudniki uprave, ne pa upravi podrejeni. Vsaka hierarhija naj prestane. Vodstvo upravnih oddelkov naj povprašuje uradnike v raznih zadevah za svet; uradniške organizacije naj imajo tudi posvetovalno pravico v strokovnih vprašanjih, vključivši tudi imenovanja in poviševanja. Odslej bi pa tudi morali uradniki nositi vso odgovornost za svoje čine. Uradniki, ki bodo odgovorni, bodo tudi razmišljevali o svojem delu; in taka razmišljevanja bodo le službi v prid.¹⁾ Seveda privede sindikalizem uradništva do popolne razrušitve hierarhičnih vezi, ker morajo biti sindikati zasnovani na načelu popolne enakovrednosti vseh članov. Leroy imenuje to demokratiziranje oblasti, uradniki in delavci bodo le sodelovali s predstojniki, z

¹⁾ Leroy, *Transformations de la puissance publique* 1907, str. 261.

vladajočimi.¹⁾ Uradniki ne bodo podrejeni, ampak bodo sotrudniki. Vsaka gospodarska stroka bo tvorila svojo organizacijo, ki pa ne bo zasnovana na teritorialnem načelu, ampak na personalnem. Ni še prav jasno, na kak način se bodo te strokovne organizacije znebile potrebe politične uprave, zakaj ostalo bo še vedno mnogo upravnih poslov, za katere je treba nekake državne oblasti. Pa celo gibanje ima jasno smer, naperjeno je proti državni avtoriteti centralizirane države, proti enotni državni oblasti. Vse različne strokovne organizacije imajo pa še neki skupen interes, zaradi tega je treba neke vsestrokovne institucije, ki naj daje enoto vsem strankam.²⁾ To bi bilo edino spojilo, ki bi spajalo razne stroke v enoto. To uničenje in odprava političnega značaja človeškega združenja je utopično zaradi tega, ker gospodarske funkcije niso edine, ampak morajo biti vedno spojene s političnimi. Odkar ekzistirajo človeška združenja, so bila ta tudi političnega in nikdar ne samo gospodarskega značaja. To pretirano naglašanje gospodarske strani je silno enostransko, ker ne more gospodarstvo nadomestiti vseh onih socialnih vezi, ki so političnega značaja. To nagnenje, precenjevati gospodarske funkcije je razumljivo, zakaj državni nauk francoske revolucije, ki je podlaga kontinentalnemu javnemu pravu, je povsem zanemarjal gospodarsko potrebo, povdarjajoč izključno le državljansko enakost. Abstraktni državljan je subjekt javnega prava, njegova kvaliteta kot gospodarečega individua, spadajočega k neki gospodarski skupini, je bila javnemu pravu splošne in enake volilne pravice povsem neznana. Interesno zastopstvo ima svojo pravico do obstanka. Sindikalizem je njegova skrajnost, in ni mu mogoče bolj škodovati kakor s tem, da se spaja misel interesnega zastopstva s predstavami enotne državne oblasti. Z interesnim zastopstvom pade pojem ljudske suverenosti, zakaj predpogoj poslednje je atomizirana družba in povsem v njenem zmislu je bila zloglasna »loi Chapelier«. Organizacija posameznih gospodarskih strok in državnopravna določitev vpliva teh organizacij na tvorbo državnih organov pa nikakor ne more škodovati enotni državni oblasti. Je pa še drugi činitelj, ki je izzval to radikalno odklanjanje tipa centralizirane države. Pretirani francoski centralizem je oče sindikalizma in teorij Duguitovih. Umna decentralizacija ali državna federalizacija more le koristiti stari predstavi suverenosti in enotne državne oblasti, ki spada med one pojme državnega nauka, ki jim ni usojeno izginiti s površja. Novodobna

¹⁾ Leroy, *ibid.* str. 270.

²⁾ *Ibid.* str. 284.

do skrajnosti centralizirana Francija je rodila zaradi tega te nove, pravzaprav čisto nedržavne in protidržavne teorije, ker je ostala Napoleonova država nereformirana, in so se ideje državne oblasti in centralizacije pretiravale, vsled česar so ti ekstremi postali škodljivi zdravemu notranjemu redu glavnih institucij državnega nauka. Kriza, v kateri se nahaja pojem države, je predvsem francoska, seve da je tudi tam prej ko drugodi pokazala, da je treba iskati izhoda iz položaja, ki bi mogel dovesti do katastrof. Ni pa dobe, ki bi bila v tej meri vzrok tega današnjega opasnega stanja državne teorije in prakse, ko je ona, v kateri se je razvijala Napoleonova država s svojimi ustavnimi in upravnimi institucijami.

IV. Državni nauk in prirodno pravo.

1. V zgodovini političnih teorij se more malokatero stremljenje ponašati s takim vsestranskim mnogoobraznim, tekom vekov malo se izpreminjajočim vplivom na smer državne vede, kakor je prirodno pravo. Bila bi velika smelost, ako bi hoteli v kratki razpravi temeljito prerešetati mogočni, težavni in obenem neznanško mnogostranski problem prirodnega prava. Nekateri bi se mogli vprašati, ali je to sploh pojem, ki spada v moderni pravni sistem. Na vsak način je pa izvršilo prirodno pravo preveliko družbeno delo v preteklosti in mu je v dinamiki novodobnega javnega življenja usojena prevažna vloga, da bi se mogli z zaničevalno besedo odtegniti globokejšemu presojevanju. Prikazati nam ni mogoče prirodnega prava edino-le v luči Napoleonove dobe, ampak treba je segati nazaj v svrhu, da se nam odkrije pravi znanstveni značaj tega zagonetnega pravnega problema.

Platon začenja prvo knjigo svojih »Zakonov« s strogo prirodno-pravno tezo: „Θεός, ἢ τις ἀνθρώπων ἑμὴν, ὃ ξῖνον, εἴλεφε τὴν ἀτίαν τῆς τῶν νόμων διαθέσεως.“ To je še prirodno pravo najstarejše dobe. Božjega izvira je, bog ga je dal, in človek mora biti hvaležen tej višji volji ki mu deli pravo in pravico. Pa poleg predstave prava božjega izvira se je krepko ukoreninila v antičnem mišljenju misel prirodnega prava v pravem zmislu besede. Odveč bi bilo, ako bi nameravali zasledovati stopinje prirodnega prava v rimskem pravnem razvoju. Izmed rimskih filozofov in državnikov je dal Ciceron prirodno-pravnim načelom sijajno zunanjo obliko. Na vsak način je pa treba podčrtati pomen, ki ga je imela rimska »aequitas« za razvoj prava. Pravo, kateremu je bila podlaga »aequitas« in ki so ga razvijali pretorij v svojih ediktih, ni ono

statično prirodno pravo, večno veljavno in na veke neizpremenljivo, ampak pravo v svojem polaganem ustvarjanju in razvoju. Maine¹⁾ imenuje to razvijajoče se pravo, ki mu je podlaga nekak precej metafizičen pojem pravičnosti, prirodno pravo. Zdi se, da se tu ustvarja povsem nedopustna analogija in da poznamenja avtor z naravnim pravom neko smer, ki nima ničesar opraviti z dogmatičnim pojmom neizpremenljivega, daljšega razvoja nesposobnega prirodnega prava. Edikt je sredstvo k daljši dovrstitvi in daljšemu razvoju prava, nikakor pa to sredstvo ne ustvarja pravne kategorije prirodnega prava. Predstava absolutne pravičnosti pa ne zavzema v tem pravnem razvoju takega mesta, da bi onemogočila empirično razumevanje tega procesa. Tudi v poznejši dobi se je zlahka prepričati, da se subsumirajo pod pojem prirodnega prava pravne oblike, ki nimajo ž njim ničesar opraviti. Maine²⁾ izraža mnenje, da spaja pojem pravičnosti rimski »ius gentium« s prirodnim pravom. »Aequitas« pa ne izraža samo pravičnosti, ampak obenem izenačenje, in iz tega izvira demokratska izenačujoča, predpravice odstranjujoča funkcija, ki je lastna »ius gentium«. Ista izenačujoča črta karakterizira tudi demokratsko prirodno pravo francoske revolucije. Državni nauk in teorije srednjega veka prešinja v tej meri prirodno pravo, da je vsako razumevanje državnih teorij izključeno, ako ne upoštevamo tega najvažnejšega činitelja v razvoju političnih idej one dobe. Teorija prirodnega prava, ki je napol filozofskega, napol pravnega značaja, ima v zgodovini državnih ved zagotovljeno vplivno in odlično mesto. Ona je kvas rajrazličnejšim družabnim in pravnim pretvorbam. Prirodno pravo srednjega veka napoveduje neizprosno borbo pozitivnemu pravu. Po nauku srednjega veka je vse, kar nasprotuje večnim in neomajljivim načelom prirodnega prava, povsem ničevno in ne veže nikogar.³⁾ Prirodno pravo postaja nevarno orožje v rokah nasprotnikov svobodnega državnega razvoja. Pozitivna državna zakonodaja more vsak trenotek biti izpostavljena nevarnim katastrofam, zakaj državi nasprotne socialne sile morejo proglašati neobveznost državnih pozitivnih zakonov. Prirodno pravo prinaša v zakonodajo neko negotovost in labilnost obstoječih razmer, ono jemlje zakonu avtoriteto in mekršeno veljavnost. Na tak način je prirodno pravo nevarna zapreka, porajajoča se novodobni državi, ki je zasnovana na pozitivni zakonodaji, katere veljave in pravomoči ne more vničiti zunaj držav-

¹⁾ Maine, Drevneje pravo (v ruskem prevodu), 1873, str. 34. sl.

²⁾ Maine, Drevneje pravo (v ruskem prevodu). 1873, str. 45.

³⁾ Gierke, Johannes Althusius, 1902, str. 272.

nega kroga stoječa, tuja socialna sila. Prirodno pravo srednjega veka se ne more osvoboditi primitivne predstave, da je ono razodeto božje pravo. Bog je to pravo vsadil v človeški razum v dosego posvetnih smotrov.²⁾ Temu razodetemu božjemu pravu je pač usojeno, da nasprotuje državnemu redu. Pa isti vpliv in isto silo ima poleg tega razodetega prava tudi njemu enako prirodno pravo, ki mu je podlaga človeška priroda in *commune ius gentium*, ki ga je bog oznanil ljudem na nadnaraven način. Vsi ti razni curki so vendar vir prava, ki je svojemu jedru sorodno in izvršuje v pravnem življenju iste funkcije. Srednji vek ne dela v tem oziru razlike, božje pravo mu je obenem prirodno pravo. Do velikega preobrata pride šele, ko zmaguje tudi na polju državnih ved renesanca in odkriva čisto novo naziranje na problem prirodnega prava.

Filozofija osemnajstega veka je uspešno pripravljala tla družabnim preobratom francoske revolucije. Ni treba povdarjati, da je ta filozofija skozi in skozi prirodnopravna. Prirodno pravo kakor tudi ona sama ima isto metodo, oba sta aprioristična, deduktivna, povsem neempiričnega značaja. Značilna črta pa je, da se prirodno pravo prilega revolucionarnemu značaju filozofije, ono postaja radikalno, se postavlja na stran tlačениh. To je ona takorekoč neznačajna črta prirodnega prava, da ni izbirčno, ampak vsakomur vsiljuje svoje službe. Prav jedrnato se o tem izraža Bergbohm: Kazalo se je skoraj, da ni imelo prirodno pravo nobene lastne, sebi potrebne vsebine, temveč da je krilo drage volje vsako mu doneseno idejno vsebino. Prirodno pravo je služilo vsaki družabni struji, katolicizmu in absolutizmu. Bili so njegov pristaši absolutisti, kakor Hobbes, enciklopedisti in možje revolucije. Prevevalo je dobo prvega cesarstva, in ko je ta minila, priznavali so ga reakcionarci restavracije in parlamentarni konstitucionalci klasične francoske parlamentarne dobe. Razpravljajočim o prirodnem pravu revolucije in cesarstva nam je povdarjati, da se ono v precejšnjem oziru razlikuje od prejšnjih oblik. V ospredje stopa razum, prirodno pravo je razumno pravo. To razumno pravo, ki mu ni izvir izkušnost, ampak razum, gleda zaničevalno na pozitivno pravo, ki mu naj bi bilo podrejeno in neveljavno, ako se ne ujema z neizpremenljivimi ukazi razuma. Istina je, da je bilo to novo razumno pravo napredne smeri in naperjeno proti propadajočemu staremu redu. Pa v nekem oziru se prav nič ne razlikuje od starega prirodnega prava. Absolutno, neizpremenljivo, večno veljavno je, vsi narodi se mu morajo klanjati, njegova vsebina je

²⁾ Gierke, Johannes Althusius, 1902, str. 273.

za vse čase in narode. Povsem razumljivo je, da prirodno pravo povsem izključuje zgodovinsko metodo. Zgodovinska proučevanja so brezkoristna in brezpomembna, zakaj razum je vir vsega spoznanja. Tudi v literaturi se zrcali to naziranje; Rousseauov »Contrat social« je zasnovan povsem nezgodovinsko. Stari nauk se je ob čašu revolucije povsem zdemokratiziral, bil je najostrejše orožje proti staremu redu. Prirodno pravo ustvarja podlago novim političnim tvorbam. V nauk o državnih teorijah ne spadajo vse blodnje in zmote, ki katerim je zavajal vseovladajoči razum. Zakonodajni material nam nudi dovolj dokazov o glavni smeri, ki preveva vsak zakonodajni čin. Ustava l. 1791. podaja v tem oziru mnogo značilnega. Kar v začetku se uvaža, »da so nevednost in omalovaževanje edini vzroki javnih nezgod in korupcije vlad«. Zakonodajci revolucije gledajo na prirodno pravo kakor na pravo, ki ga je že poznala preteklost in ki je le tekom časa vsled ljudske nevednosti izgubilo veljavo. Prirodne pravice so po besedilu ustave neodtujljive in nezastarne. Iste lastnosti so lastne prirodnim pravicam kakor ljudski suverenosti, kar pač dokazuje strogi prirodnopravni značaj poslednje.

Prirodno pravo v objektivnem zmislu in subjektivne prirodne pravice dajejo ustavni zgodovini revolucije poseben značaj. Da so izšle subjektivne pravice iz prirodnega prava, in da so povsem prirodnopravnega značaja, o tem pač ni resnega dvoma. Tudi avtorji kakor Esmein ne izkušajo zamolčati te prav karakteristične resnice. Esmein¹⁾ sicer izjavlja, da je treba misel prirodnega prava drugače umeti, jo osvoboditi transcendentnosti in jo privedi zopet nazaj na zemljo, pa tako izjavo je treba sprejeti prav skeptično, zakaj ona nikakor ne jemlje celi smeri temeljne prirodnopravne črte. Priznavati pa mora, da je predstava subjektivnih pravic najožje spojena s teorijo socialne pogodbe, ki se mu zdi povsem neutemeljena. Pravzaprav je pa prispevalo k zasnovanju naravnih pravic v večji meri prirodno pravo nego teorija socialne pogodbe, zakaj tudi ta je prirodno-pravnega izvira. Esmein pa izkuša dati problemu povsem drugi osnutek. Vir vsega prava mu je individuuum, zakaj ta mu je edino reelno, svobodno in odgovorno bitje. Ni na mestu preiskovati s stališča družabnih ved, kako neosnovana je taka trditev. V politično ustanovnem oziru pomenja taka trditev neizprosni liberalni individualizem. Samoumevno je, da se Esmein ne more vzpeti do kakega socialnega spoznavanja državnega življenja, ako mu je edino-le individuuum element državne organizacije. Vsa Esmeinova ideologija se pa iz-

¹⁾ Esmein, *Elements de droit constitutionnel*, 1909, str. 478 nasl.

borno zrcali v poizkusu utemeljiti eksistenco naravnih pravic kratkoma z mislijo, da je v individuu iskati izvir prava. Esmein je vsaj v toliko odkritosrčen, da sam kaže na pravega duševnega očeta svojega nauka. Citira namreč Sieyès, ki je učil: »Smoter vsake javne naprave je individualna svoboda«. Ni pač pretirano, ako trdimo, da tiči Esmein do vrata v prirodno-pravnih naziranjih, ne da bi se tega zavedal. Z racionalističnimi mislimi izkuša pokrivati to vedno nagnenje k častitljivim naukom prirodnega prava. Izkuša sicer biti kritičen nasproti nevzdržljivim teorijam, pa vkljub temu se ne more ločiti od vpliva zastarelih teorij, in rezultat tega stremjenja je slaboten kompromis, ko bi moral biti podlaga celotnega pojmovanja novodobnih državnih pojavov.

2. Prirodno pravo francoske revolucije in cesarstva. — Prirodno pravo francoske revolucije daje vsemu ustavnemu pokretu novega reda njegove pravno-filozofske podlage. Gotovo je ono doseglo v tem obdobju, kar se tiče vpliva, vsestranskega razširjenja in ugleda svoj vrhunec. Prirodno-pravni postulati so si priborili zakonsko veljavo, pretvorili so se v pozitivno pravo. Nauk, ki je ljuto nasprotoval tekom vekov veljavnosti pozitivnega prava, se je sam, priborivši si končno zmago, začel posluževati zaščite, ki jo daje pozitivni, od zakonodajavca ustvarjeni zakon vsaki zmagujoči pravni predstavi. Prirodno pravo je postalo pozitivno državno pravo. Pravna kategorija, ki je preživela toliko sumljivih metamorfoz, se je zlahka podvrgla tej zanimivi, dasi ne poslednji preobrazitvi. Revolucija je torej ustvarila oni katalog državljanskih pravic, ki po svoji konstrukciji sodobnikom niso refleksi vladajočega objektivnega prava, ampak izvir človeške prirode in razuma. Odveč bi bilo presojati nepremisljivi, socialni pomen takega kataloga, ki pomenja gotovo veliko kulturno vrednost. Te pravice ustvarjajo ono ustavnost, ki tvori nove pogoje in oblike državljanskemu sožitju. Posledice teh kodificiranih prirodnih pravic so nedosežne; one ustvarjajo oni krog osebnih pravic, brez katerih si ni mogoče predstavljati niti novodobne državljanske misli niti novodobnega državljanstva. Pa to nas ne sme odvajati od spoznanja, da je ves sistem zasnovan na napačni metodi in temeljni misli, ki je povsem prirodno-pravna in sicer povsem prirodno-pravna v starem zmislu besede. Nikakor pa ni to spoznanje kakšno podcenjevanje pomena tega ustavnega procesa. Ne pozabljamo, da se je Anglija še mnogo prej nego Francija vzpela do državljanske svobode in vendar se ni pri tem prav nič opirala na vso lažnjivo frazeologijo prirodnega prava.

Misel enotnosti vseh državljanov, ki jo je prvič na kontinentu uzakonila ustava 1791, je pomenjala popoln preobrat razumevanja medsebojnega razmerja med državljani in razmerja med državo in državljani, obenem pa popolno predrugačenje in reformo vseh smeri državne in upravne delavnosti. Podlaga misli enakosti je pravna fikcija. Pravo daje vsem državljanom enake pravice. Niso si enaki državljani radi tega, ker jih je enake ustvarila priroda, ampak ker to hoče državni red. Je to torej pravna fikcija, ki ustvarja pravno fiktivno enoto, kjer ni realne enakosti. Avtorji ustave l. 1791. so si tudi v svesti te inkongruence med pravno določbo in življenjskimi razmerami, zakaj članek 1. izjavlja: »Les distinctions sociales ne peuvent être fondées que sur l'utilité commune.« Sicer je pač misel enakosti mnogo starejšega izvira, ali v državnem življenju kontinenta akcentuirala šele prva francoska ustava na tak način razmerje, ki vlada med svobodnimi državljani. Bouglé¹⁾, ki je proučeval ideje enakosti s stališča sociologije in pravne filozofije, trdi, da leži njih jedro, v oni vrednosti, ki je lastna individuu. To je ona človeška dostojnost, ki je bila od nekdanj eden izmed predpogojev krščanske etike. Človeška dostojnost je bila prenešana v pravno filozofijo revolucije. To je ona lastnost, ki zahteva, da država ne dela nikake razlike med državljani ampak smatra vse za enake. Državni red seveda ne more izbrisati faktične neenakosti, ki jo ustvarja priroda in socialne prilike, pa ona ustvarja enake pogoje za vse državljane, ne priznava več nikakih osebnih predprav. Vsem državljanom so dostopne javne službe. Pa posameznik, ki hoče vstopiti v kako javno službo, mora ugoditi vsem predpisom, ki jih ustvarja državni red.

Povdarjali smo že, da je vsa zakonodaja revolucije nasičena od naukov prirodnega prava. Kazati pa nam je sedaj, kako se zrealijo ti prirodno-pravni nauki v ustavah zlasti v onih uvodih do ustav, ki se imenujejo deklaracije človeških pravic. Določiti nam bo pa tudi treba vpliv, ki ga je imelo prirodno pravo na cesarstvo, zakaj netočno je trditi, da bi tudi to ne bilo podleglo sugestivni sili idej prirodnega prava. Te sicer niso nastopile tako očitno in odločno v ospredje, pa vendar so ostale žive, dasi jim je bil značaj dobe neprijazen. Omenili smo že prirodno-pravni uvod prve ustave, to je one z leta 1791. Takozvana constitution Girondine obsega prav značilna prirodno-pravna načela. Začetek se glasi: »Namen vsake človeške udružitve je ohranitev državljanskih in političnih naravnih pravic, te pravice so podlaga so-

¹⁾ Bouglé, Les idées égalitaires, 1908, str. 25.

cialni pogodbi.« Svoboda in enakost to sta onadva temeljna pojma, ki ju izkuša ustava definirati. »Svoboda pomenja možnost delati to, kar ne škoduje pravicam drugih.« (Art. 2.) Negativno je torej označen pojem svobode. »Enakost pomenja, da se more vsakdo posluževati istih pravic.« (Art. 7.) Človeško dostojanstvo je izraženo v tem-le členu: »Človek se ne more samega sebe prodati: njegova oseba ni odtujljiva lastnina.« (Art. 20.) Povsem prirodno-pravnega duha in izvira je pa določba, da smejo ljudje združeni v družbi nasprotovati nasilju. Kaj naj pomenja po žirodinski ustavi nasilje? Ako zakon krši naravne pravice, imenuje ustava to nasilje. Poleg in nad pozitivnim pravom kraljuje prirodno pravo, ki je silnejše ko državna oblast. Prav gostobesedna je ustava z dne 24. junija 1793 v svojem uvodu, obsegajočem katalog človeških pravic. »Namen družbe je občna sreča«, pravi prvi članek. Vlada nima drugega smotra, kakor ta, da dovoljuje ljudem uživanje naravnih in nezastarnih pravic. Po državni teoriji, ki preveva to ustavo, bodi odkazana državi ponižna vloga nočnega čuvaja. Čuvarica je prirodnega prava, in njemu podrejena ne sme suvereno določevati, kaj je pravo in kaj ni. Značilno je, da sprejema ustava tudi moralčne nauke krščanstva, kakor je naslednji: »Ne stori drugemu, česar nočeš, da se stori tebi«. Idejna zveza med revolucijo in krščanstvom je menda ožja nega se dozdeva na prvi pogled. Jako značilen in zanimiv je članek 34., ki proglašča, da je nasilje storjeno celemu socialnemu organizmu, kadar je stiskan tudi samo eden njega člen. Sledeči članek izjavlja, da je insurekcija, kadar oskrunja vlada narodne pravice, najsvetejša pravica in dolžnost. Državna oblast mora torej skrbno paziti, da se ne krši absolutna pravica kakega člana družbe. Ako se to zgodi, je družba opravičena, da nastopi proti državi in osvobodi državljana vseh obveznosti, ki jih ima ta nasproti državni oblasti. Iz tega je razvidno, kako je vsaj v teoriji državna oblast slaba nasproti prirodnemu pravu. Ne pozabljam pa, da je revolucija doba prehoda. Na tihem se že pripravlja koncentracija državne oblasti, ki si pribori faktično premoč, dasi se skriva za teorijo prirodnega prava. Ustava l. III. je poslednja, ki obsega deklaracijo človeških in državljskih pravic in dolžnosti, postavljena je na čelo kot celoten katalog. Mnogo realističnejši je začetek ustave l. VIII., ki kot prva ne postavlja več na čelo deklaracije, temveč začčenja prav trezno: »La republique francaise est une et indivisible«. Njeno evropsko ozemlje se deli na departemente in občinske arrondissemente. Mesto sanjavih načel prirodnega prava stopa tu v ospredje predstava krepke centralizi-

rane države. Vendar obsega sedmi oddelek neke občne določbe, ki navajajo vsaj nekatere državljanske pravice. Izrecno je določena nedotikljivost domačega prava. Osebna svoboda je bila varovana pred samovoljnostjo sodne in izvršujoče oblasti, in dotične določbe so bile precej obširne. Peticijsko pravo je bilo ustavno določeno. Ustava l. VIII. seveda ne more priznavati prava insurrekcije, ona se v tem pogledu izneveri načelom prirodnega prava. Kaže se radikalen preobrat. Dočim je bilo v dosedanjih ustavah določeno, da mora državna oblast biti podrejena določbam prirodnega prava in je bilo uzakonjeno pravo insurrekcije, se sedaj pojavlja drugo načelo. V slučaju oborožene vstaje ali nemirov, ki ogrožujejo državno varnost, se more ustava potom zakona suspendirati. Državno pravo z nuje je torej ustavnim potom določeno. Državna oblast se emancipira od prirodno-pravnih sanjarij. Veliki temeljni načeli enakosti in svobode sicer nista kodificirani v ustavi, ampak šele v proklamaciji, ki so jo izdali 24. frimairja l. VIII. »Podlaga ustave so prava načela reprezentativne vlade, svete pravice lastnine, enakosti in svobode.« S temi besedami so torej zagotovljene glavne državljanske pravice. Krepka in stabilna mora biti Napoleonova državna oblast. Proklamacija pa ne govori samo o državljanskih pravicah, ampak tudi o državljanskih interesih. Naloga krepke državne oblasti je, da ščiti državljanske pravice. Državna oblast ne sme biti radi tega oslabljena, da se morejo obveljavljati fantomi prirodnega prava.

Ustava l. VIII. in proklamacija sta zaradi tega zanimiva sodobna dokumenta, ker neposredno določujeta stališče cesarstva nasproti prirodnemu pravu. Krivo bi bilo misliti, da je po 18. brumerju prirodno pravo kratkomalo odstopilo s pozorišča. Prirodno-pravne predstave so bile presilne, da bi jih bilo mogoče tako lahko izkoreniniti. Umevno je, da so prestale biti edino veljavno merilo vsake zakonodajne in politične akcije. Prerealistična je bila doba, vpliv dejanskih razmer je bil prevelik, da bi moglo prirodno pravo še neomejeno vladati. V teoriji ostaja sicer kolikor toliko nedotaknjeno. Državna teorija cesarstva je še vedno prešinjena od prirodnega prava. Ves novi državni red sloni še vedno na enakosti vseh državljanov, demokratičen je v svojem jedru. Pa ta državni red ni samo enakopravnega značaja, ampak je obenem centralističen. Državljangsko izenačenje in pa državna centralizacija sta si mnogokrat nerazločljiva pendanta. Da je ostalo cesarstvo v teoriji zvesto prirodnemu pravu, nam dokazuje dejstvo, da preveva vse njegove institucije čisti nepokvarjeni racionalizem. Cesarstvo je prevzelo veliko dediščino predrevolucionarne-

ga racionalizma in ga vcepilo skoraj vsem svojim institucijam. Vera, da je mogoče z istimi zakoni vladati in upravljati vse narode, je bila lastna Napoleonovim upraviteljem. Isti zakoni naj bodo veljavni povsodi, zakonodatelj ne sme poznati razlike med narodi, zakaj vsi so enako sposobni, da se podreajo zakonom, ki jim je izvir prirodno pravo. Vera v vseobčnost zakonov je prav sorodna notranjemu jedru naukov prirodnega prava. Silno je prepričanje o enakosti vseh narodov, ki je skozi in skozi kozmopolitičnega značaja. Vsi narodi so vredni, da jih vladajo isti zakoni. Med narodi ni nikake psihične razlike, vsi so v isti meri dovzetni za pravično zakonodajo, slonečo na načelih prirodnega prava. To pomenja popolno odklanjanje vsakega historicizma, vsakega vpoštevanja od zgodovinskih in drugih socialnih razmer odvisne narodne in družabne strukture. Ni čuda, da je ta smer izzvala reakcijo, ki ji je domovina Nemčija. Savignyjeva historična šola je pravi protest proti temu omalovaževanju zgodovinskih pogojev državnega sožitja, kakršen je značilen za Napoleonovo cesarstvo. Pa vendar dosledna ni ta smer, zakaj cesarstvo recipira celo vrsto fevdalnih elementov in ne trga kontinuitete s preteklostjo. A vseeno so to tuji elementi, ki nimajo odločilnega pomena, njih vpliv je površen, zunanji. Presilen je novi red, da bi ga mogli ti arhaistični preostanki zdatno ovirati v njegovem razvoju. V državni teoriji prevlada vendar prirodno-pravna temeljna črta, a v državni praksi je neredko silnejši zdrav empirizem, ki je pa več ali manj zasebni izraz Napoleonove individualnosti. Objekt zakonodaje cesarstva je idealni človek prirodnega prava, temelji državne teorije so prirodno-pravni, dasi pomešani z nekaterimi elementi empiričnega izvira. Vlada pa prirodno pravo, ki mu je razvoj neznan kategorija, ki ima na veke neizpremenljivo vsebino. To je ono prirodno pravo preteklosti, kakršno se dozdeva premagano novodobnim prijateljem prirodno-pravnega nauka, postavljaljočim mesto absolutne neizpremenljivosti načelo izpremenljivosti njegovega obsega, ki pa temelji na večnih podlagah. Ti sicer odklanjajo staro prirodno pravo, kakršno je oznanjala državna teorija revolucije in cesarstva, vzpostavljajo pa drugo novejšo prirodno pravo. Nastaja vprašanje, kako je razmerje med starim prirodnim pravom in novejšimi konstruktivnimi poizkusi.

3. Ekskurz. Pripadniki. Duguit spada med one, ki so zoper prirodno pravo, smatrajoč ga za premagano smer, in ki vendar pri vsaki priložnosti stopajo v njegove stopinje. To je ono skrito nagnenje k temeljnim idejam prirodnega prava, ki ga dokazuje poseb-

no Bergbohm v svoji ostri kritiki prirodno-pravnih nazorov pri celi množici odkritih nasprotnikov te pravno-filozofske smeri. Razkrinkati te moderne prikrite pristaše prirodnega prava je koristno delo, zakaj ravno ti so najškodljivejši, ker je njim samim neznano, komu je njih delo v prid. Za navidezno novimi in svežimi formulami se skriva stara dogmatika in metoda prirodnega prava, ki so ga navidezno že zdavnaj nesli k poslednjemu počitku. A ti novi in najnovejši pristaši prirodnega prava se niso mogli odtegniti splošnemu značaju novodobnega znanstvenega raziskovanja. Stare metode so zamenjali z novimi, pa v jedru je ostala stara dogmatika. Izkušajo izkoriščati metodo zgodovinskega preiskovanja, ni jim tuja v svojem bistvu prirodoslovna misel razvoja. Moderni pristaši prirodnega prava ne verujejo več v idealnega človeka francoske revolucije, ne več v socialno pogodbo, a postavljajo si mesto starih malikov nove, ki se pa med seboj mnogo ne razlikujejo. Duguit¹⁾ ne priznava več onega neizpremenljivega strnjenege prirodnega prava osemnajstega veka, njegovo prirodno pravo se prilega k elastično se izpreminjajoči socialni strukturi. Pravno pravilo imenuje Duguit to novo prirodno pravo. Navidezno daje Duguit svojemu pravnemu pravilu povsem dejanski temelj: »To je dejansko pravilo, pravilo, ki se ne postavlja v imenu kakega višjega načela, interesa, sreče, ampak v imenu in vsled dejstev, ker živi človek v družbi in mora v njej živeti«. Ta navidezna realnost se izpreminja v precejšnjo nejasno metafiziko, o čemer se nam je pozneje prepričati. Pravno pravilo Duguitovo določuje socialno vrednost vsakega čina, ki ga je izvršila individualna volja. Pravno pravilo zaveže vladajoče, da ne store ničesar, kar bi nasprotovalo socialni solidarnosti. Pojem solidarnosti je izklesal Durkheim, in Duguit doslovno vzprejema njegovo pojmovanje. Ni dvoma, da je pojmu solidarnosti v socialni filozofiji in praksi odmerjena velika vloga. Ako se le nekoliko osvobodimo frazeologije razrednih bojev, se nam prikaže potreba solidarnosti. Enostavno socialno opazovanje nas uči, da družji vse razrede neka skupnost, da ne more eden izhajati brez drugega, ampak da spaja v razvitejši družbi vse razrede neizogibno potrebno izmenjavanje dela in njegovih uspehov. Vsak čin, ki odgovarja in ni v nasprotju s solidarnostjo, je pravnega značaja. Iz istega razloga je pa tudi izraz pravnega pravila. Duguit pravi prav točno: »Pojem solidarnosti vsebuje v

¹⁾ Duguita prišteva Trakal povsem upravičeno k zastopnikom novejšega prirodnega prava. (Trakal, Osnova problému přirozeného práva. Sborník věd právních a státních. Roč. IV. Pos. odtisek str. 26.)

sebi predstavo pravnega pravila in njegove socialne sankcije«. ¹⁾ Duguit zabrede povsem v stare nauke prirodnega prava, zakaj njegova koncepcija pravnega pravila je v svojem jedru protidržavna. Res država ne ustvarja prava, ekzistira neko pravo, ki more biti naperjeno proti državi. ²⁾ Edino merilo, ali je kak državni čin veljaven, ali ne, leži v kriteriju, odgovarja li ta čin pravnemu pravilu, socialni solidarnosti, ali ne. Seveda bi spravili avtorja v veliko zadrego, ako bi ga vprašali: kdo je pa oni činitelj, ki določuje, kaj odgovarja pravnemu pravilu in kaj ne. Naivnež bi odgovoril, da je poklicana k temu država. Pa Duguit ravno ne pripoznava, da bi mogla država potom pozitivne zakonodaje določiti, kaj je pravo in kaj ne. To pravno pravilo ima iste funkcije kakor staro prirodno pravo. Naperjeno je proti državni zakonodaji in ustvarja isti opasni in nemožni dualizem kakor ona stara teorija. To pravno pravilo izkuša ustvariti pravo, ki je naperjeno proti pozitivni zakonodaji in njeni nositeljici državi. Duguit se odločno zavaruje proti trditvi, da bi imelo njegovo pravno pravilo kaj skupnega s starim prirodnim pravom, ki je tudi po njegovem mnenju dogospodarilo. Njegovo pravno pravilo se neprenehoma izpreminja, je odvisno od časa in razmer ter različnih oblik socialne solidarnosti. ³⁾ Pa — in sedaj sledi to kar je glavno, — ono je v svojem temelju neizpremenljivo. Kakor ustvarja prirodno pravo nekak neizpremenljiv temelj, ki je človeška narava, tako ima tudi Duguitovo pravilo tak temelj in to je dejstvo solidarnosti. Tak temelj, ki mora služiti vsem možnim konstrukcijam, je prav dvomljivo načelo. Drugi so imenovali tak temelj *aequitas*, pravičnost, drugi človeško naravo. Izpreminjajo se le imena, jedro ostane isto. V vseh teh slučajih je to jedro vedno neka absolutnost, ki se silno odbija od relativnih vplivov miljeja. Tu si podajeta roke apriorizem in empirija, pa ta kompromis ni posebno srečen in ne obeta mnogo. Duguit imenuje svoje pravno pravilo tudi pravilo smotrov, ⁴⁾ in je povsem različno od kakega fizičnega in biološkega zakona. »*Règle de droit*« mu je obenem »*règle de conduite*«, zakaj ona določuje relativno veljavo individualnih činov, ki jih izvršuje človek povsem zavestno.

Povsem enako, kakor učitelji naravnega prava, uči tudi Duguit, ⁵⁾ da je pravno pravilo skupno vsemu človeštvu. Tudi

¹⁾ Duguit, *L'État*, I. 116.

²⁾ Duguit, *L'État*, I. 265.

³⁾ Duguit, *L'État*, I. 150.

⁴⁾ Duguit, *L'État*, V. 18.

⁵⁾ Duguit, *L'État*, I. 85.

naravno pravo se je opiralo na trditev, da so njega nauki občni in znani vsemu človeštvu. Bistrejšemu preiskovavcu doktrine naravnega prava ne more biti tuje dejstvo, da jo smatrajo sodobniki vedno za nauk morale. Moralka in prirodno pravo sta v najožjih stikih. Tudi Duguitovo pravno pravilo ima tak splošen moralen pomen. Zanimivo je Duguitovo razumevanje politike, dasi ni mogoče ž njim soglašati. Politika je oddelek »de l' art juridique«; ne razlikuje se od prava: dvojno je mogoče, ali ni nič, ali je pa umetnost, kako se kako pravno pravilo prilaga dejstvom in ljudem.¹ Tej definiciji bi se pač moglo očitati, da je nekoliko preveč »galska«. Duguit pušča neopaženo dinamično načelo v političnem procesu. Politika ustvarja pravo, ni pa politika pravo. Vsako politično pravilo je Duguitu pravno pravilo, in čin, ki ne odgovarja pravu, ne more biti po njegovem mnenju političen čin. Pri Duguitu se križajo raznovrstne smeri. Ako abstrahiramo od pretiranega načela razvoja, ki se kaže v njegovem razumevanju prava, preostaja pristno prirodnopravo. Na vsak način je misel, da je politika obenem pravo, prirodno-pravnega izvira; pravo pomenja socialni ideal. Politika mora biti po Duguitovem naziranju strogo pravna. Ako ona tega ne izpolni, ni politika. Med politiko in pravom ne sme biti nikakega nasprotja. Tu se zopet pojavlja ona znanstvena absolutnost, ki se je tako izborno prilagala starim učiteljem prirodnega prava. Pojavlja se zamenjavanje pojmov. Kar imenuje Duguit pravno pravilo, to je socialni ideal, za katerim stremi politika. Bilo bi nepravilno, ako bi se ne priznavalo, da pride Duguit kljub svojim zmotam včasih k povsem sprejemljivim zaključkom. Razmerje, ki je med državo in individuom, se ne dá na absoluten način določiti, ker je odvisno od raznih pogojev, in radi tega izpremenljivo. Ni mogoče postaviti za vse slučaje veljavnega pravila, kako daleč sme segati državna oblast, določujoča smeri gospodarskega in socialnega življenja. Pa Duguit²) zahteva jako mnogo od države. Država sama naj ščiti individuum pred materijalno silo, ki je končno država sama. Nič drugega ne sme storiti država nego to, kar dovoljuje pravno pravilo. To je obveznost države, ki je negacija vsake državne oblasti. Poslednji zaključki Duguitove doktrine imajo povsem protiavtoritetni značaj. Vladajoči nimajo pravice ukazovati, ako čin ne odgovarja pravnemu pravilu. Ker so njih volje individualne volje in nima noben človek pravice ukazovati drugim; dà, še celo, ako manjka sklepu glas do enoglasnosti, ni dovoljeno

¹) Duguit, L'État, II. 119.

²) L'État, I. 317.

ukazovati niti enemu človeku.¹⁾ Idol je to večno izpremenljivo pravno merilo. Kje je pa tista avtoriteta, ki naj določuje, kaj je pravno merilo in kaj ne? In kaj je z enoglasnim sklepom državnega ljudstva, ki se protivi pravnemu pravilu? Ničev mora biti, to zahteva ta precej nerealna doktrina.

Stiki, ki spajajo Duguitove nauke s prirodnim pravom, stopajo jasno pred oči, kadar proučujemo individualistično črto njegovih državnovednih izvajanj. Individuu pripisuje večji pomen ko skupini, zakaj le individualna volja je prava volja, skupina nima volje.

Kar se tiče nauka človeške enakosti, se mora priznati, da se je Duguit emancipiral od prirodno-pravnega vpliva: »Ljudje se ne rodijo enaki, temveč različni.«²⁾ Odkritosrčno priznava, da smer človeške evolucije ustvarja vedno večjo neenakost. Naraščajoča diferencijacija ustvarja med ljudmi vedno večjo neenakost. Duguit niti ne zahteva od države, da bi ravnala z vsemi po načelih absolutne enakosti. Prava enakost mu je ona, ki ravná enako z enakimi, neenako z neenakimi.³⁾ Vkljub temu, da so ljudje neenaki, so si po svoji volji enaki. Samo volja teh državnih atomov prihaja v poštev, nikakor pa ne volja skupin in ne države. Avtor, ki izkuša tako dosledno pometati s fikcijami, zabrede sam v najhujšo fikcijo. Trdi, da so ljudje neenaki, pa volje so si enake. Ves njegov navidezno realistični sistem se ne more osvoboditi tehničnega sredstva, kakršno je fikcija. Dasi hoče Duguit biti nasprotnik prirodnega prava, je vendar njegov pristaš. Razlika, ki jo dela med prirodnim pravom revolucije in svojim sistemom, je le navidezna, ni popolna.

Doktrina Duguitova ima sicer mnogo skupnega s Stammlerjevim pravilnim pravom, pa vendar je treba priznati, da je Stammlerjevo naziranje mnogo manj očitno naperjeno proti pozitivnemu pravu. Stammler ima namen edino-le iskati občevaljavno formalno metodo, ki bi dovajala k pravilnemu pravu.⁴⁾ Istina je, da mu je vsebina minljiva in ne priznava kakor Duguit povsem absolutnega prirodnega prava. Pa Stammlerju se ne zdi neumestno govoriti o pravu, ki je po svoji vsebini nepravo, dočim Duguit odločno trdi, da vsako pravo, ki ne odgovarja pravnemu pravilu, je nepravo. Uzakonjeno pravo je po Stammlerju⁵⁾ pravo ali nepravo, in pravilno pravo mu je pozitivno

¹⁾ L'État, I. 424.

²⁾ L'État, I. 41.

³⁾ L'État, I. 280.

⁴⁾ Stammler, Die Lehre vom richtigen Recht, 1902, str. 116.

⁵⁾ Ravnotam, str. 22.

pravo, ono, katerega vsebina je prava. Mogoče je torej, da velja pozitivno pravo, ki je nepravo. Stammler se ne vzpenja do trditve, da bi bilo tako pozitivno pravo neveljavno. Pa to pravilno pravo ni samo pravo, ki danes velja, ampak to je nekdanje, sedanje in bodoče pravo. Predpogoj je le, da odgovarja načelu pravilnosti. Dasi daje Stammler svojemu pravilnemu pravu zgodovinsko-empirično podlago, ima to pravo vendar veliko sorodnost s prirodnim pravom preteklosti. Ker obsega to pravilno pravo vse nekdanje, sedanje in bodoče pravo, je neobhodno potrebno, da se izkristalizirajo neke vsem dobam enake glavne črte, ki se ne izpreminjajo. V tej suverenosti tiči še stari prirodno-pravni značaj. Nikakor pa nima Stammlerjevo pravilno pravo namena suvereno določevati lojalnost pozitivnega prava, nalogo, ki si jo naravnost stavlja Duguitovo pravno pravilo. V Stammlerjevem pravilnem pravu je na vsak način manj prirodno-pravnih elementov ko v Duguitovem pravnem pravilu.

Napačna je predstava, da prirodno pravo ni podlaga državnemu nauku socializma. Točnejše raziskovanje nas mora dovesti do spoznanja, da ni samo sodobna demokracija, ampak predvsem sodobni socializem povsem prirodno-pravnega izvira. Anton Menger¹⁾ zastopa nekoliko paradokсно mnenje, da so zlasti vladajoči razredi ustvarili prirodno-pravno naziranje o vzniku državnega in pravnega reda. Dejstvo, da se je prirodno pravo dosedaj v večji meri bavilo z državno-pravnimi nego z narodno-gospodarskimi problemi, ne sme zavajati k trditvi, da je prirodno pravo orožje v rokah vladajočih. Da bi razredni interesi ustvarili prirodno pravo, tega pač noben poznavatelj teorije prirodnega prava ne more trditi. Teoriji prirodnega prava tudi ne odgovarja, da je podlaga zakonodaji svobodna odločitev zakonodatelja, kakor se izraža Menger. Vestno in temeljito proučevanje državnega in družabnega nauka socializma bi privedlo do spoznanja, da je podlaga povsem prirodno-pravna in sicer v starem, ne novem zmislu besede. To, kar je zavajalo Mengerja, da je videl v prirodnem pravu razredni nauk vladajočih, je pač predvsem ona črta, ki smo jo že povdarjali. Nauk, ki izborno služi najrazličnejšim državnim sistemom, ki je danes sluga demokracije, jutri absolutizma, je na vsak način nekoliko sumljiv.

4. Ekskurz: Nasprotniki. Obravnavani avtorji so večinoma prijazni temeljnim idejam prirodnega prava, ker izkušajo ustvariti smer, ki naj bi sicer ne imela mnogo skupnega s starim prirodnim pravom, ki pa vendar ne more zatajiti sorodnih vezi. K najodloč-

¹⁾ Anton Menger, *Neue Staatslehre*, 31.

nejšim nasprotnikom prirodnega prava pa spada Bergbohm. V svoji obširni kritiki prirodnega prava in njega pristašev prekorači mnogokrat mejo, zakaj v svojem stremljenju, priznavati samo pozitivno pravo, nima zmisla za najrazličnejše plode naravnega razvoja. Obrača se zlasti proti onemu pravnemu dualizmu,¹⁾ ki razlikuje dvoje prav, pozitivno in prirodno, in ki že traja dlje ko dva tisoč let. To stremljenje, ustvariti vedno iznova poleg pozitivnega prava še drugo njemu nadrejeno, je neka za vsako dobo značilna črta. Tudi novi vek mora imeti svoje prirodno pravo. Temeljna misel vsakega prirodnega prava je pač, da eksistira poleg pozitivnega veljavnega prava še drugo, ki mu ni državni zakon izvir. Ni dvoma, da je Bergbohmova kritika upravičena, in da je na vsak način hvalevredno delo dokazati, kako si je znalo prirodno pravo do danes ohraniti svoj vpliv. Pa Bergbohm pretirava pozitivno smer, pozablja da eksistirajo marsikatero prehodnje stopnje. Manjka mu vpogled v razvoj prava, ker je preradikalen pravni pozitivist. Ni mogoče celega problema rešiti, ako se upošteva samo pozitivna zakonodaja. Treba se je tudi ozirati na tiste prehodnje stopnje v razvoju prava, treba je uvidevati, da so mejniki med pozitivnim pravom in nastajajočim pravom neredko nestalni. Bergbohm sam priznava: ako bi imeli eksaktno teorijo, kako nastaja pravo, bi se juristi nehali pečati s prirodnim pravom. Ker pa še take teorije nimamo in je razvoj prava teoretično še malo proučen, ne smemo pripisovati pravnemu pozitivizmu izključljivega pomena. Seveda bi pa bilo neumestno, vsako stremljenje, ki prekorači pri proučevanju naravnih problemov ozke meje pozitivnega prava, takoj ožigosati z nazivom prirodnega prava. Bergbohm ne priznava vrzeli v zakonodaji. »Pravo, ki res funkcionira kot pravo, je brezodporno in brez vrzeli.«²⁾ Ta absolutnost je na vsak način pretirana. Ni treba, da bi bil vsakdo, ki priznava, da ni noben pravni sistem povsem zaključen, obenem pristaš pravnega dualizma. Da vrzeli, ki nastajajo v pravu, ni mogoče takoj zamašiti z določbami pozitivnega prava in da take vrzeli zahtevajo neko drugo vrsto dopolnitve, je pač brezdvomno. Socialne razmere so mnogokrat silnejše ko pozitivno pravo. Zaradi tega povzročajo mnogokrat razvoj prava, ki je zastarelemu pozitivnemu pravu nasproten. Ker ni nikdar mogoče ustvariti pozitivno pravo, ki bi povsem odgovarjalo socialnim razmeram, bo vedno silno stremljenje ustvariti nove oblike prava.

¹⁾ Bergbohm, *Jurisprudenz u. Rechtsphilosophie*, 1892, str. 109 in nasled.

²⁾ Bergbohm, *ravnotam* 407.

ki se bodo prilegale vsej socialni in pravni strukturi. Evolucijski element že leži v dejstvu, da je vsako pozitivno pravo produkt svoje dobe in da mora avtomatično priti do izpremembe prava in do razvitka novih pravnih oblik.

Ruska pravna literatura ima prav izborna kritiko prirodnega prava, ki ji je avtor Korkunov.¹⁾ Razlikuje v pravu dve vrsti elementov, potrebne in občne. Pa ta eksistenca občnih elementov še vedno ne dokazuje, da eksistira občen neizpremenljiv princip, ki določuje razvoj prava. Ta občnost je le rezultat delavnosti občnih pogojev. Korkunov priznava, da je treba le neko novo misel ustvariti kot načelo prirodnega prava in ona bode imela isto veljavo in avtoriteto ko staro prirodno pravo. To je velika tajnost prirodnega prava, da je mogoče z lehkoto eskamotirati njegovo podlago in vtihotapiti novo, ne da bi se temeljna črta sistema izpremenila.

Vsi poizkusi, prenavljati staro prirodno pravo, so brezuspešni in jalovi. Ta trditev se tiče seveda edino-le znanstvenih poizkusov pravne filozofije in državne vede. V praksi javnega življenja pa bode ohranilo prirodno pravo svojo veljavo, dokler se tudi praktična politika ne vzpne do empiričnega spoznavanja in se ne osvobodi apriorističnega racionalizma, ki je bil posebno značilen za dobo konstitucionalne emancipacije. Pa socialno nezadovoljstvo je ena izmed korenin in podlag prirodnega prava. Niti znanstvena politika ne bode mogla povsem odstraniti predstave prirodnega prava, ker bo ljudstvo vedno hlastnilo po obljubah, ki mu jih to radovoljno nudi. Znanost seveda ima lažje torišče. Z vso upravičenostjo trdi Neukamp,²⁾ da je misel evolucije nespojljiva s prirodnim pravom. Vsem novejšim poizkusom, ustvariti neko novo prirodno pravo na osnovi načela evolucije je lastna neka posebnost. Značilno je, da problem evolucije prava izkušajo spajati s starimi načeli prirodnega prava. Nehote se avtorjem vsiljuje nekak opasen kompromis. Radi segajo nazaj v prirodno-pravno preteklost, in možje kakor Duguit zagažajo nazaj v staro prirodno pravo proti lastni volji in ne da bi se tega zavedali. Nikakor pa ne smemo imenovati radi tega teh poizkusov prirodno-pravnih. Njih pravo jedro bi moralo biti opozicija proti prirodnemu pravu vobče, ki je »produkt in preostanek krive metafizične in spekulativne filozofije.«³⁾ Kompromitirali bi te poizkuse samo,

¹⁾ Korkunov, *Theorie général du droit*, 1903, ch. III.

²⁾ Neukamp, *Entwicklungsgeschichte des Rechtes*, 1895, 40.

³⁾ Jodl, *Über das Wesen des Naturrechts u. seine Bedeutung in der Gegenwart*. *Juristische Vierteljahresschrift*, 1893, str. 12.

ako bi jih imenovali prirodno pravo, dasi so ta izvajanja žal še danes napojena s prirodno-pravnim duhom. Prirodno pravo srednjega veka, revolucije in cesarstva ni pravo v jurističnem zmislu besede. To spoznanje je izhodišče prepotrebne kritike današnjih naziranj na prirodno pravo. Strinjati se je mogoče povsem z mnenjem, ki ga je izrazil Jodl, rekoč: »Alles sogenannte Naturrecht segelt unter einer falschen Flagge: es ist nichts anderes als Sozialethik.«¹⁾ V preteklosti je bilo razumljivo, da se na znanstvenem polju ni delalo ostrih razlik, da se je moralka in etika krila s pravom. To je tudi vzrok, da so se vtihotapili nazivi, ki zavajajo k zmotam. Vsi novodobni pristaši prirodnega prava se motijo, ker nove metode prenašajo na disciplino, ki se je preživela, pridobivši si ogromne zasluge za dosego politične svobode. Vsaka doba je imela socialno etiko, ki ji je odgovarjala. Novodobnemu znanstvenemu spoznavanju ne more zadovoljevati socialna etika revolucije. Ako si predočimo socialni ideal revolucije, oživijo takoj stare prirodno-pravne predstave. Vse poizkuse, na katerikoli način uvesti v teorijo prirodno pravo, ki pripada preteklosti, se mora smatrati za škodljive. Prirodnemu pravu je treba odločno odrekati značaj prava in ga smatrati samo za nekak neobvezen socialen ideal. To, kar se nam prikazuje kot prirodno pravo, pripada trem kategorijam. Prva je politična teorija prirodnega prava revolucije. Ta smer ima zlasti zgodovinski interes. Obžalovati je samo, da se ga le pre pogosto pogreša in se novodobnemu narodu in njegovim organizacijskim stremljenjem pripisuje prirodno-pravni značaj. Ni mogoče narodne ideje bolj kompromitirati, nego se godi na ta način. Novodobna narodnost nima nič skupnega s politično teorijo prirodnega prava. Kar imenujejo praktiki in teoretiki prirodno pravo narodnosti, ni nič drugega kakor razvoj neke socialne skupine in njeno stremljenje po organizaciji lastnih sil. Prirodno pravo revolucije je naravnost negacija narodnosti, in državna teorija cesarstva je povsem tuja narodni misli. Ni dvoma, da se bo prirodno pravo te vrste še dolgo ohranilo v publicistiki, v znanstveni diskusiji bi bilo svetovati, se kolikor mogoče izogibati tega izraza. To, kar se nam danes predstavlja kot prirodno pravo, je drugič nekak socialni ideal, ki pričara nezadovoljnim slojem pred oči lepše življenske pogoje. Ta smer ima mnogo skupnega s socialno utopijo in državnimi romani preteklosti, ki so tudi, dasi precej skromen, prispevek k literaturi državnih teorij. Tak socialen ideal ima mnogo

¹⁾ Jodl, *ravnotam* str. 15.

skupnega s stremljenji socialne etike. V to kategorijo spadajo tudi vsi teoretski nasveti gospodarske in socialne politike, ki imajo nalogo pripravljati nove družabne uredbe. V tretjem zmislu se pa rabi dandanes prirodno pravo pomotoma za vse one pojave, ki jih moramo imenovati skratka razvoj prava. A teh treh kategorij ni mogoče zlahka ločiti, zlasti radi tega, ker je aprioristična metoda starega prirodnega prava še vedno živa. Mnoge dedukcije avtorjev, ki spadajo v tretjo kategorijo, so precej prirodno-pravnega značaja, dasi so oni sami nasprotniki prirodnega prava. Na vsak način je treba paziti, da se vsled večjega in vestnejšega vpoštevanja procesa, ki ga moremo imenovati razvoj prava, ne vtihotapijo stare prirodne-pravne zmote v pravne sisteme.

Dodatki k „Spominom“.

Spisal dr. Jos. Vošnjak.

4. Minister Dunajewski.

Nehvaležen bi bil, ako bi se ne spominjal še enega moža, ki ni gojil samo simpatij do nas Slovencev, ampak jih je tudi dejansko izkazoval. Ta mož je bil minister Dunajewski.

Ko je grof Taaffe meseca avgusta 1879 prevzel predsedstvo ministrstva po odstopu Stremayrja, je iskal na vse strani ministrov, ki bi se mogel na nje zanašati, da ga bodo podpirali pri njegovih namerah. Izpočetka je še obdržal v ministrstvu Stremayrja, ki je vodil učno in justično ministrstvo do 1880, dokler ni prisiljen od svoje stranke moral odstopiti. Grof Taaffe se je šele zdaj odločno odvrnil od nemške ustavoverne stranke in se naslonil na naš takozvani železni obroč. Izročil je justično ministrstvo Pražáku, učno pa Conradu, ki je bil sicer birokrat stare šole, a mehke narave in je storil, kar mu je Taaffe ukazoval. Veliko težje pa mu je bilo najti sposobnega finančnega ministra. Poizkušal je z dvema zaporedoma, Krämerjem in Kriegsausom, a oba sta se tako blamirala in bila tako neokretna nasproti napadom Plenerja, tačasnega vodje ustavovercev, da sta kar čez noč izginila s pozorišča.

V tej sili so pomagali Taaffeju Poljaki iz zadrege. Opozorili so ga na državnega poslanca Dunajewskega, ki je bil na krakovskem vseučilišču profesor politične vede in statistike in že znana kapaciteta v svoji stroki. Dunajewski je bil torej l. 1880. imenovan za

finančnega ministra, in njemu se je imel Taaffe zahvaliti, da so pod njegovo vlado spet v ravnotežje prišle državne finance, ki so pred njim skoro vsako leto kazale večji ali manjši deficit. A to je seveda huda stvar za vsako državo, ker le urejene finance omogočijo uspešno vnanjo politiko. Dunajewski je kar segal po takih virih, katerih se niso upali dotekniti njegovi predniki. Kava in petrolej sta bila prva dva predmeta, iz katerih je po silnem zvišanju carine izvil iz konsumentov milijonske dohodke za erar. In za vse te nepopularne preloge smo morali glasovati iz zgolj strahu, da ne pride spet na krmilo ustavoverna stranka. A če smo zahtevali, ne kakih posebnih koncesij, ampak samo narodne pravice tudi za nas Slovence, so nam obetali in obetali, storili pa so prav malo ali nič. Samo na Kranjskem se je na boljše obrnilo, odkar je bil Winkler imenovan za deželnega predsednika 18. marca 1880.

Winkler je imel v Ljubljani izpočetka silno težavno stališče, ker mu je bilo uradništvo nasprotno in tudi deželni odbor s takšno nemško večino in deželnim glavarjem Kalteneggerjem na čelu mu je povsod delal le ovire. Tu nam je pomagal minister Dunajewski, po katerega predlogu je cesar imenoval Kalteneggerja na mesto finančnega prokuratorja na Dunaju, katero mesto se je po odpustu Goedelna izpraznilo. Dunajewski mi je to povedal v večerni seji finančnega odseka meseca aprila 1881, kar me je sevé prav razveselilo in kar sem še tisti večer telegrafiral v Ljubljano.

V finančnem ministrstvu Dunajewski od svojih uradnikov ni bil prijazno sprejet, posebno sekcijski šef Chertek mu je bil hud nasprotnik. Bili so pač vsi ogorčeni, da bi morali biti podložni iz Galicije privihranemu Poljaku. Tisti Chertek je mislil l. 1879. na Kranjskem kandidirati v državni zbor in sicer v dolenski mestni skupini. Pripeljal se je na Krško, kjer se je oglasil pri drju. Mencingerju in potem šel čez Novo mesto v Kočevje. Dr. Mencinger mi je pisal o tem obisku in vprašal, kaj mislimo v Ljubljani o tej kandidaturi. Odgovoril sem mu, da nam o njej ni nič znano in da smo za grofa Margherija. Kočevci so sicer bili za Cherteka, a ker je bil povsod drugod odklonjen, ni priglasil svoje kandidate.

Chertek je torej kot sekcijski šef Dunajewskemu nagajal, kjer je le mogel. Nekega dne sta se spet sprla. Chertek je jezen odšel in ko je vrata za seboj zaklenil, se je glasno izustil: »Diese politische Wirtschaft wird endlich auch ein Ende nehmen.« Du-

najewski, ki je ali sam čul te besede, ali so mu jih drugi pri-
našali, se je peljal k cesarju in izposloval, da je Chertek bil pre-
stavljen v Prago za ravnatelja cesarskih posestev. Odslej so
njegovi uradniki imeli respekt pred svojim ministrom. Du-
najewski je uredil državne finance in ne le odpravil deficit, am-
pak državne blagajne tako napolnil, da je pri njegovem odstopu
l. 1897. bilo več sto milijonov prihrankov, s katerimi so njegovi
nasledniki lahko gospodarili. Šele leta 1909. s priklopljenjem
Bosne in Hercegovine k naši državi so se blagajne do celega
posušile, in spet je moral priti Poljak, Bilinski, da jih na novo
napolni.

Naveličal sem se že bil zmerom tlako delati Taaffejevi vladi
in vedno glasovati za višje davke samo zaradi tega, da Taaffe
ostane na krmilu. In ko je spet Dunajewski preurejal hišni davek
in seve tako, da bi državi nekaj milijonov več vrgel, je nastal
za vlado spet položaj kritičen, ker smo sploh le par glasov ve-
čine imeli in so pri vsakem važnem glasovanju morali vsi naši
biti navzoči. Tačas je bil na Kranjskem neki L. deželni šolski
nadzornik za ljudske šole, ki je zavedne narodne učitelje preganjal
in silil nemščino v ljudske šole. Da bi se germanizacija pospešila,
je deželni šolski svet postavil v proračun 400 gold. kot nagrado
za tiste učitelje, ki izkažejo najboljše uspehe v poučevanju nem-
ščine. Proti tem 400 gold. smo se še potem, ko smo imeli večino
v deželnem zboru, borili, ker deželnemu predsedniku Winklerju
ni bilo po godu, da bi jih izbrisali iz proračuna. Proti L.-u so
bile torej hude pritožbe od narodne strani in pritiskali smo na
našega ministra Conrada, da bi ga kam drugam premestil. Con-
rad je sicer obljuboval, cinal in cinal, kakor je to že bila nje-
gova navada, a storil ni ničesar.

Ko se je tedaj bližalo glasovanje za hišni davek, sem se
zmenil z nekaterimi tovariši — Schneid tačas ni bil več v dr-
žavnem zboru — in šel sem neki večer po seji k ministru Du-
najewskemu v finančno ministrstvo, kjer je, kakor sem vedel,
navadno do pozne noči bil pri delu v svoji pisarni. Luči so že
bil užgane. Strežaj mi pove, da je minister sam, in ko me je
priglasil, me je Dunajewski précej sprejel. Sedel je pri veliki
z akti in knjigami obloženi mizi in mi ponudil stol.

Kaj da želim?

Razložil sem prav na kratko, v kako težavnem položaju se
nahajamo, ker moramo zmerom glasovati za višje obremenjenje
ljudstva, a sistem centralizacije in germanizacije je isti, kakor je

bil, kar posebno mi Slovenci bridko čutimo. Še toliko ne moremo doseči pri ministru Conradu, da bi za ljudsko šolstvo na Kranjskem kvarno delujočega deželnega nadzornika premestil. Naši volivci da zahtevajo, da ne glasujemo v tej zadevi za hišni davek.

»Pa kaj naj jaz storim v tej zadevi?« vpraša Dunajewski.

»Prosim Vas, da vplivate na Conrada.«

»Ne vem, da bi kaj pomagalo. On se preveč boji nasprotnikov in ga je težko dobiti za kak odločen korak. Pa naj bo, povabljen sem danes na neko soarejo, kjer najdem tudi Conrada, in tam hočem ž njim govoriti.«

Poslovil sem se, pa imel malo upanja, da bo iz te moke kaj kruha. Saj je Dunajewski dobro vedel, da se mu ni bati naše vselej pohlevne slovenske delegacije. Ko bi v tej dobi od l. 1879. do 1885. Slovenci bili zastopani po odločnih možeh, bi bili gotovo marsikaj dosegli, ker so odločevali večino. Pa kaj je bilo možem, kakor baron Goedel, knez Windischgrätz, grof Margheri in končno tudi grof Hohenwart, za naše narodne zahteve? Ne prej, ne slej nismo Slovenci bili v tako ugodnem položaju, toda izkoriščali ga nismo. Saj tudi Klun ni bil za odločne korake in mi je večkrat očital, zakaj da vedno godrnjam.

Dunajewski je res govoril s Conradom in mi povedal, da se bo zgodilo, česar želimo. Zgodilo se je res, pa preteklo je dotlej še precej časa. L. je bil premeščen iz Ljubljane v Gradec, in tako smo prišli štajerski Slovenci z dežja pod kap. Za izpraznjeno mesto v Ljubljani je Winkler nasvetoval Šukljeta, baron Goedel in štajerski poslanci smo se poganjali za Šumana. No Conrad je imenoval ravnatelja ljubljanske gimnazije Smoleta za nadzornika, Šumana pa za ravnatelja. Šuklje je bil ogorčen in potr, da je propadel. A on mora svoji usodi le hvaležen biti. Ko bi bil postal tačas nadzornik, bi bila s tem končana njegova kariera. Tako pa ga je naučni minister Gautsch v zahvalo za njemu izkazane zasluge imenoval za dvornega svetnika in ravnatelja državne zaloge učnih knjig. Pridobil si je s tem izdatno pokojnino, zasedel je mesto deželnega glavarja in končno pomnožil število plemenitih uradniških rodbin, katerih je že od nekdaj precej na Kranjskem. Šuman pa je vendar postal deželni šolski nadzornik, pa šele po umirovljenju Smoleta. Dunajewski je bil do leta 1897. finančni minister. Bil je dober govornik in znal s svojo temeljito znanostjo zavračati vse napade nasprotnikov. Ko so leta 1897. zmagali Mladočehi, mu to ni bilo po

godu, ker je bil od nekdanj prijatelj Staročehov. Grof Taaffe se je koj sprijaznil z novim položajem in se pogajal z Mladočehi, da jih pridobi in obdrži v svoji večini, Dunajewski pa za taka pogajanja ni maral in je rajši odstopil. Živel je potem menda v Krakovem, kjer je umrl.

533

K petdesetletnici drja. Fr. Drtine.

Radovan Krivic.

Petdesetletnico, ki jo doživi prof. Drtina v oktobru, smo se namenili proslaviti s tem, da nekoliko obširneje poročamo o njegovem delu, delu enega izmed največjih sedanjih kulturnih delavcev češkega naroda.

Vse Drtinovo delovanje se giblje v dveh smereh, ki se medsebojno dopolnjujeta: izboljšati in izpopolniti češko šolstvo ter narodno prosveto. Temu cilju je posvečeno vse delovanje na univerzi, njegovo udejstvovanje v vseh najvažnejših kulturnih in pedagoških društvih in podjetjih, njegovo žurnalistno in publicistno delovanje po najvažnejših in največjih čeških revijah in časopisih. Istemu visokemu cilju je bilo posvečeno tudi njegovo kulturno-politično delo v prvem ljudskem parlamentu.

Njegove težnje na polju reform ljudske, srednje in visoke šole s potrebnim ozirom na narodni moment so neprecenljive. Drtina je neposredno študiral šolstvo kulturnih narodov Evrope ter Amerike in na podlagi tako pridobljenih bogatih izkušenj je predložil vrsto premišljenih, temeljitih reform v šolstvu vseh strok. Žensko šolstvo smatra za važen del šolskega sistema, videč v njem veliko povzdigo celega naroda. Energično si prizadeva, da bi bila na srednjih šolah vpeljana koedukacija, skupna odgoja fantov in deklet; tu se je s pridom postavil po robu sklepu moravskega deželnega šolskega sveta, po katerem bi bila koedukacija odstranjena; z Wagnerjem, drugim požrtvovalnim delavcem na polju dekliške vzgoje je pomagal dekliški Akademiji v Brnu ustanoviti dekliško reformno gimnazijo v Valaškem Meziříči in še drugo v Brnu. Srednja šola ima skupen temelj brez latinščine, ki se začne v II. razredu, grščina v IV. Grščina je le relativno obvezna, mesto nje se more obiskovati francošina;

7 in 8 razred se deli na klasično in moderno sekcijo. To je šolski tip Wagner-Drtinov. Wagner imenuje Drtina ustanovitelja organizacije češkega dekliškega šolstva.¹⁾ Znameniti so njegovi članki o šolstvu pri tujih narodih. Kako globok vpogled v šolstvo vseh kulturnih narodov sedanje dobe ter preteklosti s pedagoške, didaktične ter organizačne strani; kakšno obvladanje vse tozadavne literature! Zadostuje pregledati letnike Atheneuma, Naše Dobe, Češke Misli in Pedagogickih Rozhledov. Svojega dela pa ni omejil na meje svoje domovine: kakor sem že omenil je za istim ciljem šlo tudi njegovo delo v parlamentu. Tu ni zamudil vporabiti nobene prilike, prispeti k izboljšanju šolstva. V tem je njegov pomen za celo avstrijsko šolstvo. Znani in pomembni so njegovi nastopi kot člana ankete naučnega ministrstva l. 1908. o reformi srednje šole: njegovi govori in predlogi so postali temelj daljšim reformnim akcijam. Znan je tudi njegov nastop kot člana ankete naučnega ministrstva v l. 1911. o novem postopanju pri izkušnjah; tu je bil od ministrstva sprejet tudi njegov načrt za praktično pripravljalno izobrazbo proforskih kandidatov in še za poizkušnjo vpelje. Njegova skrb za razvoj višjeavstrijskega češkega šolstva je neutrudljiva, istotako za češke manjšinske šole na Češkem. Njegove zasluge za češko manjšinsko šolo bo znal ceniti le tisti, ki je zasledoval njegovo, Masarykovo delovanje ter delovanje socialnih demokratov pri znani veliki stavki šolskih otrok. Besede, ki jih je napisal v svojem krasnem spisu: »Ideali vzgoje«²⁾: »Vzgoja mladine zagotavlja in določuje prihodnost naroda. Zato se mora previdna politika skrbno pečati z vzgojevalnimi in šolskimi vprašanji. Izobrazba izumirajočega pokolenja se po vzgoji izroča mlajšemu pokolenju in se mu daje s tem obenem navodilo, v kakji smeri se mora njegovo kulturno življenje razvijati, da bo pomenjalo napredek, izpopolnjevanje«, ga karakterizirajo. Kolikokrat sem po šolah slišal podobne besede, a kdo se je ravnal po njih? Drtini pa ona misel pomeni cel program, ki ga uresničuje povsod, pomenja življensko delo in nalogo, ki jo vrši v resnici in z dejanjem. Drtinova reformna stremjenja v šolstvu rezultirajo nujno iz njegove formulacije modernega življenskega nazora in so v soglasju z vzgojnimi

¹⁾ Dr. Frant. Drtina a jeho svahy o povznesení české školy a osvěty. Napsal A. K. Nákladem Karla Ločáka v Praze. Brošurica je eden izmed redkih poizkusov oceniti Drtinov pomen.

²⁾ Ideali vzgoje. Napisal prof. Fr. Drtina. Z dovoljenjem pisateljevim prevel Dragotin Lončar. V brošuri: Kaj hočemo? Poslanica slovenski mladini. Ljubljana 11.01.

ideali moderne dobe. Na filozofskem kongresu v Heidelbergu je podal formulacijo, ki je toli zanimiva, da jo hočemo posneti nekoliko obširneje, posebno, ker se le na tej podlagi more spoznati, kako globoko koreninijo njegovi reformni predlogi; da niso slučajni, hipni, slepo povzeti od drugih, temveč so nujna konsekvence življenjskega nazora.

Človeštvo se plemenituje: in naša doba ima nalogo, ki je dana s historičnim razvojem: besede evangelija ljubezni in bratstva človeštva ne smejo ostati mrtve črke, ne smejo se le pridigovati s prižnic na praznični dan, temveč morajo prevzeti vso družbo, morajo prenoviti družbeni red, morajo posvetiti dnevno delo — beseda naj postane meso.

Elementi modernega življenjskega nazora so nam dani z razvojem: iz grškega starega veka imamo ljubezen do prirode in do življenja, radost s samostojnim duševnim in telesnim delom, moč in tvorno slast; dalje krščanska ljubezen do bližnjega v zmislu moderne humanitete, kot delavne socialne dolžnosti; iz dobe prosvetljenosti imamo zaupanje v človeško misel. Zavračamo asketični nazor krščanski: človek mora gledati na to, da si podaljša življenje, tu mora imeti svoj cilj in delati mora na to, da bi njegov bližnji živel kot človek.

Živeti in delati; od tod ima moderna ljubezen znak moči, ki je nastala s tem, da se je preporod k nravni izpopolnitvi krščanstva zvezal z naturalistično možatostjo staroveškega človeka.*) In tako se v novi dobi govori o ljubezni do bližnjega v zmislu humanitete, v zmislu človekoljublja.

Po Drtinovem mnenju so v pojmu humanitete ti-le znaki:

1.) individualizem — po tem se loči moderna humaniteta od starega in srednjega veka, predstavljajoč enakopravnost vseh individuov. Ljubezen v modernem zmislu se mora kazati od posameznika k posamezniku. Moderna humaniteta mi nalaga, da postanem močan in dober človek, ki bom koristil posameznikom in celoti in vpošteval druge in njihove pravice. Moram delati dobro radi dobrega samega, ne da bi hotel s tem sebe povelečevati in druge poniževati.

2.) Z individualizmom je v zvezi realizem moderne humanitete. Računamo z danimi razmerami, preiskujemo jih, pogledati hočemo resničnosti v obraz. Vse moderno socialno politično zakonodajstvo se vrši v tem zmislu. Socialno vprašanje

*) Prim. o tem natančneje Drtinov Miselni razvoj evropskega človeštva. Prevel J. A. Glonar. „Znanstvene knjižnice“ I. zv. Izdaja „Omladina“. Ljubljana 1908/9.

je npravno vprašanje, ne le vprašanje socialne pravičnosti — temveč tudi vprašanje reforme vsakega posameznika v zmislu plemenite humanosti človečanstva. Tu se individualizem in socializem medsebojno izpopolnjujeta. Le močni in plemeniti posamezniki so poročstvo, da bo družba rešila velike naloge moderne humanitete.

3.) V zmislu moderne humanitete postaja ljubezen do bližnjega individualna in socialna dolžnost. Vsakdo mora skrbeti za samega sebe, družba v celoti za posameznika. Ta skrb mora biti regulirana, se mora vršiti po gotovih trdnih odnošajih, ki so med posamezniki. Ti so:

- a.) rodbinski;
- b.) odnošaji med pripadniki istega naroda;
- c.) dolžnost humanitete v najvišjem zmislu besede.

Rodbinsko življenje je šola človekoljubja; tu se človek uči iz čiste ljubezni odrekati se v korist drugih, ki so mu krvno najbližji. Največja nesreča je za otroke, ako so oropani rodbinskega življenja: zato se jim mora to nadomestiti, zakaj velik del socialnega zla je ravno v zapuščeni in zanemarjeni mladini, za katero se država briga šele, ko pride ta v konflikt s kazenskim zakonom.

Druga stopnja človekoljubja je rodoljubje. Narod ni nekaj abstraktnega — to so ljudje, in ljubiti narod pomenja le in vedno ljubiti ljudi tega naroda. Naj ne bo ljubezen v besedah, solzava, romantična! Pravo rodoljubno ljubezen karakterizirata dva važna momenta.

1.) Ljubezen do naroda mora biti organičen del osebnosti človeka. Vsa vzgoja v rodbini, v šoli in v družbi mora biti prepletena s prirodnim čutom vdanosti in ljubezni do lastnega naroda. Vsa vsebina šolske vzgoje v vseh predmetih mora poglobiti, objasniti in voditi ljubezen do domovine. Vsa vzgoja v tej smeri se mora vršiti brez deklamacij, brez poze, brez moraliziranja, brez teatralnosti: izvirati mora iz celega duha učne in vzgojne metode. Vzgoja ne sme voditi k solzavosti, k romantični sanjivosti in ne k rodoljubnemu frazarenju; zakaj narod potrebuje duševne in npravne dovršenosti; naroda ne bo odrešila fraza, temveč močni živci, jasna glava, zdrav razum, plemenito srce.

Narod je moralna osebnost, živeča toliko in toliko stoletij. S čim je živel narod; kje se je v njegovem življenju pokazala njegova osebnost? Ali je sploh živel, ali se je sploh in kedaj vzbudil njegov duh in zastremel višje, ali je zastremel ves narod... vse

te odgovore podaja zgodovina domovine. V tem zmislu predavana zgodovina je važen buditelj narodnosti in ljubezni do naroda.

To je pozitivna stran ljubezni do naroda. Druga stran je negativnega značaja: vsa vzgoja mora poglobljati to ljubezen a obenem ne sme pozabiti, da je njena naloga, vzbuhati v srcih spoštovanje in pravičnost do drugih narodov; vzgojiti je treba mlada srca k oni plemeniti toleranci, ki je v družabnem življenju znak resnično izobraženega človeka. Narodnostna vzgoja se mora izogibati vsakega narodnega šovinizma in fanatizma. Narodni šovinizem, spojen z enostransko samozavestnostjo in samoljubnostjo, zakriva lastne napake in nepopolnosti in s tem povzroča površnost in zakrknjenost narodnega življenja. Narodnostno sovraštvo nosi v sebi nevarnosti boja in vojska. Dokler pa bodo duhovniki blagoslavljali one, ki gredo morit, in molili k svojim bogovom za zmago morilnega orožja, do tiste dobe smo daleč daleč od uresničenja Kristusovih besed, da bi naj bilo kraljestvo božje v nas. Do tiste dobe se sploh nimamo pravice imenovati kristijane. V tem zmislu je krščanstvo velika naloga bodočnosti. Vojska posirovi, poživini človeka, pripravlja nazadovanje človeštva. Niso resnični velikani človeštva velikij vojskovodje, niti Aleksander, niti Cezar in ne Napoleon, temveč Sokrat, Hus, Chelčický, Kopernik, Komenský. Nasilstva na narodih so ostudna. Pa se govori: interes naroda je to, za kar se bojuje. Kdo pa je narod? Posamezniki so narod, in kdo povpraša te posameznike po njihovi volji pred napovedbo vojske?! Potreba je, da bi se v šolah — ki naj bi bile delavnice človekoljubja — jenjala slaviti grozodejstva kot heroizem — kot poslednja beseda človeške velikosti. Vedno in vedno se mladini predstavljajo kot velikani človeštva vojskovodje; oni pravi velikani duha in npravne plemenitosti, pravi dobrotniki človeštva so potisnjeni v ozadje, proglašeni za krivoverce in brezbožnike. — Npravno vzvišeni nacionalizem pa še ni dosegel svojega vrhunca: narodnostna avtonomija pomenja razvoj najbližje bodočnosti.

Najvišji cilj resnične humanitetne vzgoje pa mora biti, pripraviti in posredovati razumevanje enotnosti vsega človeškega življenja. Zgodovina je tudi tu učiteljica, ta nas uči, da ima evropsko človeštvo enotne kulturne podlage: na grškem je bil položen temelj današnji evropski kulturi; Rim je pripravil državno in pravno ureditev, stvoril državo, iz katere so izšli narodi, ki so črpali iz skupnega studenca: krščanstva, ki je še

enkrat ustvarilo enotnost. Z reformacijo in renesanco pa je začel vsak narod živeti zase. Z razvojem evropskih narodov se množi kulturni imetek evropskega človeštva: zato je cilj vzgoje in izobrazbe vzgajati mladino k plemenitosti in dovezetnosti za ideale lastnega naroda, toda obenem jo vzgajati tako, da bo pronicana od prepričanja o enotnosti vsečloveške kulture.*)

Podali smo natančno to formulacijo življenjskega nazora, ker so s to dani vsi vzgojevalni ideali Drtinovi, vsa njegova reformna stremjenja, ki se, kar se tiče srednje in visoke šole, dado strniti v naslednja splošna gesla: enotno splošno izobrazbo za vse na srednji šoli, s potrebno specializacijo v višjih razredih, kjer naj bi bile tri sekcije: 1.) klasična z latinščino in grščino, 2.) moderna z latinščino brez grščine z večjim gojenjem materejnega jezika in modernih jezikov ter prirodnih ved, 3.) realna sekcija z modernimi jeziki in prirodnimi vedami. Druga in tretja sekcija bi mogli nadomeščati preparandije. Završetek vse izobrazbe pa naj bi bil v filozofiji. Težišče filozofske propedeutike naj bi ne bilo v psihologiji in logiki, temveč v nauku o razdelitvi ved, v tvorbi temeljnih filozofskih problemov ter v historičnem orisu razvoja človeškega duha. Najvišji cilj srednje šole je: dati mladini enotni nazor o svetu in o razvoju človeštva, sintezo, ki je postavljena na vzajemno razmerje prirodnih in duševnih ved.

Kakor enotna srednja šola, tako naj bi bila tudi univerza. Po Drtinovem bo šel razvoj evropskih vseučilišč slično pot, kakor se je to vršilo v Ameriki:

Središče univerze tvori filozofska fakulteta, ki se bo razdelila — kjer je že danes mogoče ločiti dve strani: s teoretično-znanstveno ter strokovno praktično, tehnološko izobrazbo — na dva dela: na šolo, kjer se bo gojilo znanstveno delo teoretično, ki bo obenem središče splošne naobrazbe za strokovne fakultete, ter na fakulteto strokovno, tehnično: na šolsko fakulteto, ki bo podobna ostalim, kjer se bo podajala strokovna izobrazba učiteljstvu vseh stopenj ter vseh vrst šol. K današnji univerzi se pridruži tehnična visoka šola, in sicer bo tvoril splošni oddelek tehničnih visokih šol skupaj s filozofsko fakulteto enotno teoretično institucijo, ki bi bila urejena v soglasju z moderno razdelitvijo ved, institucija, ki bi se omejila na vzgojo znanstvenega naraščaja, ki bi se tudi drugače pozitivno udeleževala pri novih iznajdbah. K temu središču bi se pripojile druge praktične fa-

*) Zákklady novověkého názoru životního. Česká Mysl X. štev. 1, 2.

kultete, odgovarjajoče tehničnemu in narodogospodarskemu značaju dobe.

Pri resni diskusiji o šolski vzgoji se ni mogoče ogniti vprašanju o verskem pouku. Kakšen naj bi bil verski pouk po Drtinovih nazorih? »Pojde glavno za to, vcepiti mladini prepričanje, da je religija neposredno uverjenje človeškega srca o bivanju Boga kot principa najvišjega dobra, in da svet, ki ima svojo eksistenco v Bogu, ni malomaren nasproti dobremu in zlemu, ampak da je dobro poslednji zmisel vsega ravnanja. Želeti bi si bilo, da bi verski pouk ne deloval enostransko na razum in na spomin učencev, da bi se dogmatični del omejil na najpotrebnejše in se prilagodil modernemu naziranju, mesto tega pa da bi se vcepljalo mladini pobožno čuvstvovanje, ki bi bilo opora moralnega dejanja. N r a v n o s t bodi poslednji namen verskega pouka, ki mu bodi skupen z drugimi učnimi predmeti. N r a v n o s t je skupna končna točka, h kateri mora prispeti vsa šolska izobrazba. Obenem naj se mladina zgodaj stvarno poučuje o razvoju in bistvu raznih religij in o cerkveni zgodovini. Tako naj se širi plemenito razumevanje verskega življenja, strpnost in spoštovanje nasproti tujemu verskemu prepričanju. Skratka, verski pouk bodi vzvišen nad konfesionalno enostranost in mržnjo.«*)

Preostaja nam še eno važno vprašanje, ki je dano z narodnostnimi razmerami v Avstriji, vprašanje šolske uprave: »... v državah z raznimi narodnostmi je treba, da ima vsak narod nad svojim šolstvom popolno in najvišjo pravno moč, da o uredbi šolstva odločuje po svojih lastnih potrebah, po tem, kak značaj imajo ideje in kultura njegove dobe. Naloga današnje dobe je, osvoboditi šolstvo ne le od cerkve, ampak po notranji strani (t. j. po vzgojevalni in poučevalni strani) tudi od države in mu pridobiti tako samostojnost in neodvisnost, da bo podobna lastni kulturni in prosvetni instanci, kakor se priznava samostojnost sodišču.«**) Tozadevno je podal Drtina že na več mestih premišljene predloge, ki naj bi odstranili šablono v centralistični upravi šolstva. Sploh naj bi se prepustila skrb za poučevanje in vzgojo najbolj poklicanemu činitelju — učiteljstvu samemu. »Ono naj si izvoli v vsakem narodu izmed sebe najvišji organ, primerno raznim kategorijam in stopnjam učnih zavodov od ljudske pa do visoke šole, najvišji šolski svet, ki bi postal lastno kulturno in prosvetno središče narodnega življenja

*) Ideali vzgoje, str. 63 (Lončarjev prevod).

**) Ideali vzgoje, str. 69.

in pazni čuvaj tega, da bi hodilo šolstvo vedno krepko naprej po poti napredka.«*)

Hočemo še na kratko skicirati Drtinovo ljudsko-izobraževalno delo. Drtina je eden izmed prvih delavcev, ki so poklicali na Češkem v življenje vseučiliška ljudska predavanja. Tu sodeluje s predavanji iz filozofije, nравnosti, verstva, vzgoje, šolstva, ljudske izobrazbe ter ženskega šolstva. V času, ko je bil Drtina predsednik odbora za prirejanje ljudskih predavanj praške češke univerze, je bil ekstenzivni uspeh ljudskih predavanj največji. Da bi pridobil delavcev in vzbudil razumevanje za ljudsko prosvetno delo, je tudi v publicistiki intenzivno povdarjal njegov pomen. O tem delovanju je seznanjal tudi tujino, Francoze in Nemce; pod njegovim vodstvom se je udeležila češka univerzitetna ekstenzija mednarodne razstave v Milanu, v oddelku za ljudsko izobrazbo, kjer je bila odlikovana.

Drobno delo! Velik je njegov uspeh, a ono mora biti organizirano na trdnih temeljih, vršiti se mora sistematično, sicer se tratijo moči brez uspeha. V tem oziru bi se mogli in morali učiti pri Drtini, kako se mora vršiti ljudsko izobraževalno delo. Ne sme se vršiti slučajno, iz osebnih, strankarskih namenov, ono mora stati na trdnih temeljih. Zavedati se moramo, da so vseučiliščna ljudska predavanja del velikega kulturnega in miselnega gibanja modernega človeka, izpopolnjujoč važno socialno in narodno nalogo, ker: čim širše vrste se bodo udeleževale duševnega dela, tem bolj se bo večalo veselje do življenja ter hrepenenja, izpopolniti in izboljšati stališče človeka v svetu in družbi.

Iz vseučiliških ljudskih predavanj je izšel tudi največji Drtinov spis: *Miselni razvoj evropskega človeštva*, čigar prvine nahajamo že v samostojnih spisih po »Naši Dobi« in Ottovem »Naučnem Slovníku«: Miselni značaj srednjega veka. Srednji vek in krščanstvo, Krščanstvo in češka reformacija, Krščanstvo, njegov postanek, idejni temelji in historični razvoj.

To kar je napisal A. K. v svojem drobnem spisu o Drtini, da ima poseben dar jasne in logične zgovornosti, s katero napravi najtežje filozofske probleme najpreprostejšim ljudem dostopne, da ima dar goreče prepričevalnosti, s katero pritegne tudi druge, to velja tudi za imenovani spis. O tem ni treba dolgo govoriti: Kdor je spis prebral in preštudiral, ve za njegove vrline. Vrednost obstaja v pragmatičnem podajanju zgodovine filozofije,

*) Ideali vzgoje, str. 71.

vsled česar je to ena izmed redkih knjig, na Češkem pa prva. Ko je izšel sloven. prevod pri »Omladini«, se o knjigi ni omenjalo veliko več kakor se govori o navadni dnevni novici v žurnalistiki. Kot marsikje drugod so tudi tu »Naši Zapiski« izpolnili vestno svojo dolžnost: o knjigi so poročali že v prvi periodi svojega obstoja, ko je izšla v češkem jeziku.

Da bi bila slika Drtinove osebnosti popolna, bi moral še natančno poročati o njegovem kulturno-političnem delu v prvem ljudskem parlamentu ter doma v njegovem volilnem okraju. Kot malokdo se je prof. Drtina zavedal dolžnosti, ki so mu bile naložene z izvolitvijo v parlament. Povdarjam, da malokdo! Nebraj posrečenih akcij za razne komunikacijske naprave, socialne, kulturne t. j. umetniške, šolske in kulturno-izobraževalne institucije; sistematično je skrbel za politično izobrazbo svojega volilnega okraja, kateremu je v tem času priredil izmed 91 političnih predavanj 47. Toda to poročilo bi bilo preobširno. Omenjam le še, da je v toliko, v kolikor je prof. Drtina sodeloval v parlamentu v šolski politiki, tudi za nas Slovence škoda, da mu je bil preprečen vstop v drugi parlament, ker šolsko vprašanje in šolska politika je v sedanji dobi za avstrijske Slovane veleadtualna.

Upodablajoča umetnost.

I. H. Z.

VI. umetniška razstava v paviljonu R. Jakopiča.

(Spomladanska razstava.)

Vkljub neugodnim razmeram, v katerih živi slovenska upodablajoča umetnost, je produkcija umetnin vedno na svoji višini in nevzdržno napreduje od razstave do razstave. Zlasti velja to za umetnike, zbrane v klubu »Sava«. Šesta razstava nam podaja v tem oziru naravnost presenetljivo potrjenje. Ta stalni napredek ima pa na drugi strani za posledico konstatacijo, koliko so v sorazmerju z napredkom ostali v ozadju drugi razstavljalci, ki jim je umetniški dar le skopo merjen in si ga zastonj prizadevajo v večji meri pridobiti. Tako se je zgodilo, da je šesta razstava po dobrih delih ena najboljših, po slabih pa ena najslabših, kar smo

jih dosedaj videli. Ker je razstavljanje takorekoč vsakemu svobodno po njega veselju, zato naj obsodbo nosi vsak sam, dasi pod tem vendar nemalo trpi tudi celotni vtisek. Dobrota g. Jakopiča kot lastnika paviljona se bo radi tega in dokler je še čas morala omejiti; zakaj zgodba o lisici in ježu se v življenju na vse načine vedno in vedno ponavlja! Spomin nesrečnega tovariša Groharja je primerno počastila »Sava« z majhno posmrtno razstavo po večini nepoznatih umotvorov. Koliko bodočnosti je v vseh teh nedovršenih delih, koliko načrtov, koliko umetnosti! Žive priče so, da je umetnik dospel po dolgem iskanju na višino, kjer bi uveljavljal svojo umetniško voljo in bi sledile »Sejavcu«, »Hribču« polnovredne umetnije enake umetniške globokosti v »Pastirju«, v »Vozniku«, »Pri delu« itd. Pa Grohar je prenehal, in vrsta je na slovenski inteligenci, da se zave svojega greha in vsaj ohrani v domovini mojstrova dela! — Rihard Jakopič, ki je razstavil kopico novih umotvorov, je pač najdoslednejši v svoji misiji, umetnik, ki s suverensko silo čara na platno najfinejše barvne intimnosti, prešinjajoče njegovo umetniško čutenje in povzpenjajoče se od dela do dela do popolnejše celote. — Pri Mateju Jami je enako opaziti napredek; zlasti njegovi »Pogledi na Dürnstein« in tihožitje »Pomladnje cvetje« so presenetljivo vplivali, posebno ker je pri Jami postajala v zadnjem času njegova dovršenost semtertam že malce šablonska. — Fini naturalist Peter Žmitek je tudi to pot razburil obiskovatelje razstave s študijo, ki je bila za cenjeno občinstvo z ggorčenjem sprejet oreh. Strokovna jury bi bila delo bržčas odklonila, ker slika ne izkazuje za razstavo potrebnih kakovosti. Pa Žmitek je — kakor drugi razstavljavci — sam odgovoren za nerazumljivo »Svetlobo in senco«. — Lepa Bernekarjeva skupina »Žrtve« je bila že dovolj znana iz ene prejšnjih razstav. — O Ivanu Vavpotiču smo enkrat napisali, da hoče imeti občinstvo in umetnost hkrati na svoji strani. Poizkus je težaven in nj posebno ugodno izpadel za Vavpotiča. V svojo veliko škodo se je nagnil od umetnosti tja k občinstvu. Par njegovih krajinskih del je tako slabih, da smo bili resno presenečeni. — Fran Tratnik dosledno ubira svojo pot, polno gorja in obupa.

Ostali razstavljavci se odlikujejo po svoji nepremekljivosti; vedno razstavlajo podobe, ki nimajo opravka z umetnostjo in ki jim je bila sodba napisana ob prvem nastopu: Klemenčič, Jakhel, Marčič, oba Magoliča, Mysz ter Gerbič. Klemenčič se ne povzpne čez skico; izgotovljeni njegovi portreti bi pa podlegli v konkurenci celo proizvodom raznih »umetniških« zavodov za fotografijo. Marčič se zadovoljuje z banalnimi, kričavimi efekti, Magoliča

sta kakor neumorno zbirališče vseh vtiskov različnih tujih ilustriranih listov za domačo potrebo. Jahke! postane ščasoma portretist, ako bo skrajno marljiv. Mysz je videl vse mojstre po evropskih galerijah ter se poizkuša na podlagi teh vtiskov v vseh možgih smereh — pa zaenkrat brez nevarne konkurence tem mojstrom; možu manjka še veliko šole, preden pride resno v poštev, Gerbiču pa manjka sploh vsega. — Mojster prejšnjih dob, Ivan Franke, se je na stara leta zopet osokolil in razstavil. Uničil si je s tem vse dobro mnenje, kar ga je še obstajalo o njegovi umetnosti iz prejšnjih dni sem. Njegovo »Tihožitje«, čevelj z malo draperijo, je pač popolen »passe-partout« za vsa neupravičena dela, kar jih je bilo na razstavi. Sicer pa nič ne škodi, Ivan Franke je izstavil sam izpričevalo za svojo umetnost, ki ne prekaša dosti umetnin za Šenklažom. Ostane še Ivan Zajec, kipar, ki je radi skromne fantazije zelo vdan realnosti, po sebi lepi čednosti; vendar če od mrtvih vstajajoče spušča v sveti raj lepo frizersko počesane in z mnogimi telesnimi napakami, prizadetimi z moderno nošo — pa tudi ta čednost izgubi svoj ugled.

Umetniška razstava je bila združena z amatersko fotografsko, upamo pa in pričakujemo, da se je to zgodilo prvič in zadnjič!

Umetniška razstava na Bledu 1911.

Prireditelji R. Jakopič—K. Mysz—P. Žmitek.

Blejska razstava je imela nesrečo. Vkljub temu, da se je izbiralo zanjo med najboljšimi umotvori slovenske moderne, ki se je za tujega človeka — in temu je bila razstava namenjena — ki ima količkaj razvit umetniški čut, zelo častno reprezentirala, so se kritike izrazile o nji skrajno nepovoljno. Zlasti je imela razstava smolo, da jo je izrabil Karl Mysz v spekulativne in slavoželjne namene; Myszu se je pridružilo še nekaj brezpomembnih imen, domačinov in tujcev. Kritika je zmešala vse skupaj, dobre in slabe — spravila tako razstavo ob ves ugled ter rodila zgodovinsko zanimive posledice. Dolgo zatajevano in prikrivano nerazumevanje, ki pa je čutilo veliko silo slovenske moderne umetnosti in ki je ni moglo s svojim plitkim čutom prodreti, se je izpremenilo ravno radi te svoje površnosti v očitno sovraštvo! Psihološki pojav, kakor je navaden pri vseh, ki jim je vsakršno globlje pojmovanje umetnosti nedostopno. Vprašanje slovenske upodablajoče umetnosti je radi tega postalo skrajno kočljivo. Na eni strani krščanska kultura, ki je delo modernih apostrofirala z barbarstvom

in z ničvrednostjo, na drugi naša brezbrizna inteligenca, ki se noče pričeti zavedati slovenske kulturne generacije, ki si pusti blatiti svojo kulturno reprezentanco in se zadovoljuje s pisanim ogorčenjem, hvalo in sličnim. Upodabljačim umetnikom se ob teh razmerah odpira perspektiva težkega boja za obstanek, ki bo gotovo eden najpomembnejših v slovenski kulturni zgodovini! Vse ostale stroke, godba, znanost in leposlovje imajo svojo trdno zaslombo v zato ustanovljenih institutih. (»Glasbena Matica«, »Slovenska Matica«, založniki) — upodabljačča umetnost pa je do danes izročena na milost in nemilost slučaju in nerazsodni publiki.

Blejska razstava je izzvala popolnoma nehote zopetni memento na slovensko inteligenco. Mar je tudi temu pisana usoda glasu vpijočega v puščavi?

Mednarodna umetniška razstava v Rimu.

Zdi se, da jubilejne slavnosti v proslavo združitve italijanskih držav pod eno žezlo, niso šle v toliki meri do srca, kakor se je pričakovalo. Mednarodna umetniška razstava vsaj dela tak vtisek. Lanska razstava v Benetkah, kjer je običajna vsako drugo leto, je po kakovosti in izbranosti rimsko visoko nadkrijevala. Razstave so se udeležile vse kulturne države, deloma v lastnih paviljonih, deloma v glavnem mednarodnem. Značaj te prireditve moremo imenovati zelo plitek, ker so jo boljši reprezentantje današnje umetnosti v splošnem precej ignorirali. Italija je bila kvalitativno nad vse skromno zastopana brez vsakterih umetniških samoniklosti; privoščiti komu malo boljšo besedo je težko, ker je večina zastopana le z enim, dvema deloma, ki obdelavajo po največ literarno snov, s pravo dolgočasnostjo in radi vsega preje, kakor radi barv. Velja pa to ne samo o Italijanih, ampak tudi o ostalih. Vsaj do delnega užitka so pa pripomogli mojstri Zuloaga, Israels, Lavery, Sargent, Whistler, Millais, Rosseti, Watts, Lieberman, Leibl, Trübner, Zügel, Csok, Lászlo, Zorn, Björck, Cottet, Roll, Courtens, Rodin, Rjepin, K. Makovskij, Klimt, Anglada y Camarasa, Hodler in še nekaj drugih. Francija kakor Nemčija sta bili izredno slabo zastopani; lepo in vkusno je bil pa notranje opravljen paviljon zadnje. Japonska dela so bila zanimiva radi vpliva evropske umetnosti na japonsko, ki je naravnost uničevalen in ji bo bržčas zadal smrtni udarec ter podrl staro in nad vse lepo japonsko umetnost. Glavni »clou« cele razstave je bil pač srbski paviljon z deli Ivana Meštrovića. Meštrovićevo monumen-

talni kolosi, polni sile in volje vplivajo pri ostali plitkosti naravnost nadnaravno, božansko. Toliko bruhaajoče žive sile v tako gigantskih formah in mejah fine umetnosti, kakor je vsebuje ta človek, eksistira v moderni umetnosti le še v malo izvoljenih. Ni čuda, da zapuščajo obiskovavci srbski paviljon s tesnobo v srcu in kakor uničeni ... Škoda, da vise v istem paviljonu vse obsoje vredni zmazki. Vpliv Meštrovića na sovrstnike se veča od dne do dne. Vse se poizkuša v moči, v silnosti in nekateri z lepim uspehom. (Rački, Krizman, Babić, Rosandić). Mešterović je s tovariši demonstrativno razstavil v srbskem paviljonu, ker mu Avstrija v svojem ni hotela iti na roko. Seveda, kakor se je izkazalo, le v svojo škodo. Ako bi Avstrija po pravici enako skrbela za vse svoje umetnike-državljanke, bi se mogla ponašati na ti razstavi na prvem mestu, predvsem, kar se tiče umetniške samoniklosti in sposobnosti. Mešterović s tovariši, Klimt, Hanak, Egger-Lienz, Čehi, Poljaki in — last not least — Slovenci ter cela uprava pod večšo roko, in Avstrija bi imela eno najoriginalnejših umetnosti. Sicer pa se sme šteti avstrijski paviljon med najbolj izbrane; tudi arhitektonični oddelek v glavnem poslopju je bil na prvem mestu. Grohar in Jama imata v avstrijskem paviljonu vsak po eno delo. Sliki naravnost žarita s svojim koloritom v mrzli in trdi tovarišiji. In kaj bi pomenil cel oddelek tega ognja občutkov in samorastlosti slovenske moderne! Brezdvomno bi bil najzanimivejši lirični pendant Meštrovićeve epiki! Pa izkušnja-misel je nepristopna za greh in zato toliko bolj boleča in dražljiva. Zadnji skaza-umetnik se more uveljavljati po Evropi, nam pa mro doma pravi umetniki, neljubljeni in nepoznani.

Vnanja ureditev je delala vkljub celotno solidnim paviljonom radi neugodnega terena naravnost mrtvaški vtisek. Svoje paviljone so imele države: Rusija, Francija, Nemčija, Anglija, Belgija, Španija, Ogrsko, Srbija, Japonska in Amerika.

Pregledi in referati.

Kultura.

Urejuje dr. Ivan Prijatelj.

Slovensko slovstvo.

Da Slovenci ne živimo v baš prijetnih in veselih časih, to bi se dalo sklepati iz obilice razne „humoristične“ literature, ki raste pri nas kakor gobe po dežju. V razmeroma kratki dobi se je pojavil v naši literaturi že četrti tak talent, prej znan samo v ožjem krogu, kar s celo knjigo¹⁾. Odkar je Murnik s svojimi uspelimi „Navihanci“ legitimiral ta žaner v naši lepi literaturi, so krenili za njim tudi drugi. Dočim pa sta se Milčinski in Korun vsaj deloma varovala prostega posnemanja, se je Feigel kratkomalo vrgel po vzoru Murnika. A ne Murnika „Navihancev“, ampak Murnika, kakor se kaže v svojih poznejših delih, ki so že v Bucku pokazala jasne znake nazadovanja. Prvi oddelek „Gaudeamus igitur“ te knjige se bere kakor media in nevkusna kopija onih snovi, ki jih je Murnik že v „Navihancih“ tako daleč izčrpal, da bi bilo treba posebne spretnosti za onega, ki bi na tem polju izkušal podati kaj izvirnega. Korunu se je to v „Paraboli“ — vkljub neprijetnim tehničnim hibam — dobro posrečilo. „Največja sreča“, sploh najboljša stvarica v tej knjigi, se zdi v okolici takega blaga naravnost sumljivo izvirna in posrečena. Pomanjkanje izvirnosti, posiljeno in prisiljeno dovtipkarstvo in atmosfera krokarskega omizja, vse to je nekaj glavni ton, ki vlada v tej knjigi. Nikjer ne izkusi pisec poseči više;

¹⁾ Feigel Damir: Pol litra vipavca. Natisnila in založila Ig. pl. Kleinmayr & Fed. Bamberg v Ljubljani 1911. 8°. 134 str. Cena broširani knjigi 1 K 80 vin., vezani 2 K 60 vin.

dovolj mu je, da zbije kak dovtip najsi tudi samo v besedah, „Bogovi na potovanju“ (snov, ki je celo v naši literaturi že stara blizu pol stoletja!) bi mu dali priliko za dobro satiro, a njih konec je tako neizmerno vsakdanji in klavern. Pisec se sili k dovtipom (tudi to se je naučil iz zadnjih del Murnika), a to napenjanje je nekaj strašno mučnega. Ozko obzorje in nizka perspektiva, iz katere gleda Feigel svoje literarne snovi, pri nas danes ne zadošča več in ne sme zadoščati. Najsi se najde tudi še toliko ljudi, ki bodo našli v knjigi sebi primerno razvedrilo. Danes gremo z mogočnimi koraki naprej in isto smemo zahtevati tudi od naših piscev; v naši literaturi ni mesta niti za mediokritete krokarske perspektive.

Kar se pri nas vse prereditokrat zgodi, se je zgodilo pred nedavnim: v Macharjevem „Rimu“ smo dobili prevod, ki je za naše slovstvo prava in vesela pridobitev¹⁾. „Ker mi doslej nobena knjiga ni mogla povedati, kaj je Rim — sem jo poizkusil sam napisati“, pravi Machar v posvetilu gospé Ruženi Svobodovi. Tako je nastala ta knjiga, ki je zanimiva zmes Baedekerja, zgodovine in — romana. Tendenca in smer knjige sta bili že gotovi, še preden je šel pisatelj na potovanje: slepo občudovanje klasičnega poganskega Rima in zaničevanje katoliškega (in modernega). Šel je

¹⁾ J. S. Machar: Rim. Spisano 1906—1907. Po šesti spopolnjeni izdaji z avtorjevim dovoljenjem prevel V. M. Zalar. Založil L. Schwentner v Ljubljani. MCMXI. 8°. 259 str. Cena 3 K, vez. 4 K.

v Rim, „ker je središče zgodovine človeštva, ker človek to zgodovino tu takorekoč obeže, vidi in pregleda — — — in naenkrat se mu zazdi, da je vse to bilo in je silno majhno, neumljivo ti postane umljivo, neskončno končno — človek se približa sebi, ničevost vsega človeškega stopi v njegovo dušo, začuti ničevost svojega življenja in ničevost življenja narodov, vlad in držav, in tak občutek je nazadnje tudi lahko čudovit in tragično - krasen. In tak občutek imaš lahko le v Rimu“. Med potjo in v Rimu je Machar samo še nabiral ilustracije in podrobnosti k svoji sliki „Rima“. Da človek, ki gre s hrepenenjem po solncu antike na pot, ne more imeti umevanja za moderno turistiko, da sta mu Triglav in Bled tuji vrednosti, to se lahko ume in nad tem se ni treba zgražati. Na poti in v knjigi ga vodi zanesljivi instinkt umetnika, ki slepo in nemo občuduje antiko, to staro, a večno mlado mater vsega tega, kar imenujemo danes s skupnim nazivom „moderna kultura“. Da je vse to občudovanje našlo izraza v obliki, ki leži tako daleč zunaj neizmerne puščobe „Slavne in bedne Italije“, v obliki, ki je kakemu našemu učenjaško maskiranemu žurnalistu pravi sakrileg, ki ga s patosom zavrača, to nam naj ne kali užitka. Knjiga ne izgubi svoje vrednosti vsled posameznosti, ki jih je povzročilo dejstvo, da je vsa ta antika šla skozi tako kompliciran aparat, kakor je baš Macharjeva psiha. Kaj bi napisal Machar, če bi pisal o antiki v njenem prvobitnem viru, v Grški; saj je antika šla najprej preko poganškega Rima, krščanski Rim jo je dobil že iz druge roke in ž njim vred zapad, bogvedi iz kolike in katere roke jo je dobil Machar, h kateremu je prišla kot „češka“ antika. Ne morem in ne maram preiskovati, kaj je na knjigi še drugega generelno češkega in specifično Macharjevega — dasi bi se iz tega dalo razložiti marsikaj, nad čemer se spotikajo oni, ki mislijo, da morajo pred Macharjem braniti antiko

in krščanstvo. Knjiga me zanima in veseli kot obračun modernega človeka z antiko. Facit tega obračuna je neomajno prepričanje o vrednosti antike, dragoceno tembolj, ker priča zanj tak vročekrven husit in fanatičen moderni reformator kakor je Machar. Machar zna brezmejno ljubiti in brez konca sovražiti, a vendar je facit knjige, obračun med „antičnim“ Macharjem in njegovo „moderno senco“, utopistično ideologijo Sofije Petrovne v zaključnem stavku knjige, pravi „Credo“ antike!

Knjiga je umetniško čudovito delo; dala pa bo bravcu tem več, čim manj predsodkov bo imel pred njo in čim bližje bo njegovo razmerje z antiko. Sofija Petrovna, moderna senca in stran antičnega Macharja, ki jo je z velikim taktom in fino¹⁾ opisal, bo pomagala marsikomu, da bo dobil zvezo med najrazličnejšo stvarino, ki bo za nepoznatelje antike brez življenja in izraza. Cela knjiga pa je za onega, ki ji lahko sledi, napisana tako, da kar drvi naprej in da jo bravec prečita na dušek. Ta sugestivna bujnost Macharjevega pisanja, ki človeka kar potegne s seboj, je zakrivila, da je na sicer lepem prevodu (pregledal ga je baje Župančič) ostalo par peg, ki jih treba omeniti zaradi njih principialnega pomena za našo prevodno literaturo. Sugestivnost Macharjeve diktacije je zavedla prevajavca, ki je živel dolga leta v Pragi in ki mu je češčina že skoro drugi materin jezik, da je premalo pazil na besedni red v stavku. Če stoji v češčini glagol na prvem mestu stavka in se stavek glasi patetično, se slovenski prevod ne bo glasil patetično, če bomo češki besedni red kratkomalo kopirali in postavili glagol tudi na začetek stavka. Tak stavek zveni nam tuje, patetično pa samo prevajavcu, ki ima v ušesih vedno diktacijo izvirnika, pred seboj pa izvorni besedni red, ki ga brez pomiselnosti kopira. In ker

¹⁾ O, Machar potuje z Rusinjami in o tem pripoveduje vse drugače ko kak naš...!

naši prevajavci le redkokedaj zavredno in s premiselkom slovenijo (navadno res kratkomalo samo prestavljajo), je velika večina naše prevedene literature taka, da je škoda papirja in da od nje ni druge koristi, ko da jemlje prostor boljšim knjigam in nam kviri in kazi naš jezik. Vse to pa omenjam samo o priliki tega prevoda, ki je lep in s katerim je naša literatura res obogatela. Za bolhami po tem prevodu ne bom stikal¹⁾, veseli me, da nima uši in stenic. Poleg prevajavca ima pri tej knjigi zasluge tudi založnik²⁾, ki je oskrbel to lepo in ceneno izdajo (nemški prevod je za 1 K dražji!) in pokazal vkus in pieteto tudi v tem, da je prevod izšel v enaki tipografski obliki kakor izvirnik.

Pred nedavnim je izšla knjiga, ki je zanimiva v marsikaterem oziru: Gabrščekova zbirka narodnih pravljic³⁾. Gabršček se je že od leta 1883. naprej pečal z nabiranjem te vrste narodnega blaga in izdal l. 1894. v 25. in 29. zvezku „Slovanske knjižnice“ „Narodne pripovedke v Soških dolinah“, ki so jim leta 1896. kot tretji zvezek sledile „Narodne pripovedke v Soških planinah“. (Iz zbirke Jos. Kende in A. G.) Ker se prva dva zvezka ne dobita več po knjigarnah in ker postaja zanimanje za te vrste narodno blago pri nas vedno večje in globlje, zato je bila prav srečna misel, da je založnik vse tri zvezke ponatisnil v skupni knjigi in to zbirko pomnožil z nekaterimi doslej še ne natisnjenimi komadi. — Ne mislim o knjigi pi-

¹⁾ Verz na str. 192 bi se moral glasiti: Že mi je gošča [ne goša] zrasla pri tem delu...

²⁾ Pred leti se na Hrvaškem ni našel založnik za hrvaški prevod te knjige, tako da je moral prevajavec dati, da je imel vsaj kaj od svojega dela, par poglavij v „Pokretovo“ prilogo „Zvono“. Ali je hrvaški prevod v celoti kesneje izšel, tega ne vem povedati.

³⁾ Narodne pripovedke v Soških planinah. Zbral in napisal Andrej Gabršček. V Gorici 1910 (!). Tiskala in založila „Goriška Tiskarna“ A. Gabršček. 8°. 384 str. Cena 3 K.

sati znanstvene ocene, opisati jo hočem samo v toliko, v kolikor spada med slovensko slovstvo in knjištvo. —

Za predgovorom, datiranim v Gorici meseca marca 1910, sledita ponatiska predgovorov dosedanjih izdaj. Za 306. stranjo sledi „Dodatek — iz zbirke Jos. Kenda (!).... — nadučitelj (!) v pokoju!“ Ta dodatek zavzema strani 309—382, ki jim sledi na dveh straneh običajno kazalo. Tako je zapisovavec lojalno in jasno ločil tuje od svojega.

Pripovedke so bile napisane v letih 1883. do 1888. in so tiskane brez vsake premembe. Tega načela pa ne moremo odobravati. Bile so zapisane zaradi snovi in ne zaradi jezika, kar se jim tudi na prvi pogled lahko vidi. Seveda pa je naš današnji književni jezik drugačen, nego je bil v onih letih, ko je Gabršček zapisoval to narodno blago. Zato bi bilo neobhodno potrebno, da bi se za to novo izdajo jezik temeljito opilil in ogladil. Pri tem bi seveda morale ostati vse one po leksikalni strani zanimive besede, ki jih razlaga nabiravec pod črto, edina jezikovna stran, ki jo je nabiravec pri tem svojem poslu imel v mislih (str. 5—6). V tej stari obliki pa je knjiga, ki ne računa samo na znanstvenike, ampak na širše čitajoče občinstvo (naše knjižnice i. t. d.) zastarela in celo kvarna. Širšega občinstva tu in tam pod črto (prim. str. 20, 27, 35, 55, 56, 63, 71, 76, 82, 84, 94, 99, 123, 131, 143, 150, 158) navedene in z „Op. pis.“ signirane paralele pri drugih (pred vsem slovanskih) narodih ne bodo zanimale, a tudi ne motile. A če je že nabiravec na ta način — ki je vse hvale in priznanja vreden in dokaz, da se je globlje pečal s to stvarino — dal svoji publikaciji nekako znanstveno lice in olajšal delo raziskovavcem narodnega blaga, naj bi v predgovoru (str. 3) enako točno navedel, v katerem „nemškem strokovnem listu“ in kedaj je Polivka napisal oceno prvih dveh snopičev. Ocena, ki jo o taki publikaciji napiše strokovnjak, kakor je baš imenovani,

lahko da raziskovavcu zelo važnih nasvetev in migljajev. Raziskovavec takega blaga pa bo vedno več, posebno sedaj, ko bodo končane Strekijeve „Slovenske narodne pesmi“ in jim bo sledila zbirka pravljic in pripovedek. — Skromnost je v takem slučaju neumestna in nepotrebna.

A še nekaj treba omeniti ob tej knjigi! Zgodilo se je menda prvokrat, da je pri nas založnik izdal svoje večje samostojno delo. Kdor pomisli, kolikokrat je pri nas stvar ravno narobe (da si pomaga pisatelj s „samozaložbo“) in kdor ve, kako težko je pri nas za večje samostojno delo najti založnika, ta bo umel, kako zavidanja vreden je položaj takega založnika, posebno če ni kak amater ali boječ začetnik, ampak, kakor Gabršček, eden naših najstarejših in največjih založnikov. In kdor količkar ve, koliko je pri nas ljudi, ki ljubijo slovensko knjigo in v svojih sentimentalnih urah sanjajo bajko z motivom „Da sem jaz založnik!“ — ta ve, s kakšnimi občutki so ti ljudje (med Slovenci jih danes ni baš malo!) vzeli to knjigo v roke. Kar na naslovni strani ovitka jih nad naslovom „Narodne pripovedke...“ pozdravi (Julija Dieza?) učeni humanist iz 16. stoletja! Kakor bi kdo na naslovni list cerkvene pesmarice naslikal vaškega godca s harmoniko! Niti tiste tradicionalne lastavičke in druge ptičke, ki že desetletja sem frfotajo po raznih naših publikacijah, bi v tem slučaju ne bile tako neumestne. Pod težo odgovornosti, ki jo nosi naslovna stran ovitka, se je pravi naslov knjige tako potlačil in sesedel, da zavzema komaj štiri petine strani. In tako se človek, še preden je pogledal v knjigo samo, že ob prvem vtisku, ki ga napravita nanj prvi dve potiskani strani, z bolj spomni žalostne prikazni, ki je tako značilna ovira za naše knjištvo, obenem pa tudi za naše slovstvo in kulturo. Naši založniki puščajo (kjer se pisatelj sam za to ne pobriga) vse preradi zunanjo

opremo na skrbi „stavcev in metteurjev, ki so sicer strokovno izobraženi, na katere pa se vendar ni zanesti. Naši založniki se premalo zavedajo dejstva, da je knjiga stvar, ki jo treba kultivirati in negovati kakor vsako drugo, če naj uspeva. Kako naj vzljubimo stvar, če vidimo, da je niti oni, čigar ime nosi, ne ljubi, kako naj imamo respekt pred rečjo, ki je zmašena in zvihratena brez vsakega respekta?! Ljubezen in respekt, ki ju izkazuje založnik svojemu delu, sta danes že močna faktorja v našem literarnem občinstvu, ki bosta kedaj še bolj ko danes odbijala in odvrčala občinstvo od knjig, katerim se že na prvi pogled pozna, da so svojemu založniku samo in edino le — artikel. Vse to veljo o celotnem delu kakega založnika, prav posebe pa še tedaj, če je tak založnik obenem svoj založnik, če je torej pri kaki publikaciji osebno angažiran.

Literarna cena te publikacije je zelo relativna, založniška cena pa neglede nato, da je knjiga izvečine ponatisek, na vsak način previsoka. Menda je nanjo vplivala cena „Pravljic“ Milčinskega.

Naši založniki bi ustregli sebi in naši kulturi, če bi se vendar enkrat dodobra zavedli, da treba danes — tudi pri nas! — za uspešno založništvo dveh reči: znanja (tiskarskega, bibliografskega, literarnega i. t. d.) in vkusa. Potem ne bo več pritožb, niti od občinstva, niti od založnikov samih!

* * *

Kos naše literarne zgodovine zadnjih desetletij 19. stol. odseva iz spomenice pisateljskega podpornega društva¹⁾. Sestavil jo je Anton Trstenjak, ki je bil vsa leta član in delavec v tem društvu in ki je danes njegov podpredsednik. Njegov

¹⁾ Pisateljsko podporno društvo v Ljubljani. Ob svoji petindvajsetletnici 1885—1910. Napisal Anton Trstenjak. V Ljubljani 1911. Izdalo in založilo „Pisateljsko podporno društvo v Ljubljani“. 8°. 70 str. Cena 1 K.

predgovor obljublja v tej knjigi poročilo o vsem, „kaj smo namerjali, storili in dosegli v tej dobi na polju dobrotelstva, književnosti, kulture, napredka in narodnega probujenja...“ in sklepa z dovolj samozavestnim zatrdilom, „da je zgodovina našega društva spomina vreden listek iz narodne, kulturne in književne zgodovine slovenske“.

V uvodnem poglavju pripoveduje pisec, kako se je ustanovilo „Pisateljsko podporno društvo“. Ta opis pa je precej nepopolen; iz njega ne dobimo slike razmer in potreb, ki so napotile Davorina Trstenjaka, da je priobčil svoj „Času primeren predlog“ (Zora, 1872, str. 67). On je mislil na društvo z mnogo širšo podlago in večjim delokrogom. „Treba je bližnjega spoznanja, izmen idej, točnega načrta, po katerem mislimo delati na različnem znanstvenem polju“, piše v omenjenem članku. Da pri tem ni mislil samo na znanstvenike, o tem pričajo njegove izrecne besede: „Tudi domači umetniki slikarji, podobarji, godbeni skladatelji naj bi stopili v to kolo“. Njemu je šlo za smotreno ureditev vsega pisateljskega in umetniškega dela, imel je torej zavedno širši načrt ko pa odseva iz tega poročila. Njegov načrt je dalekosežnejši in plodnejši, ker polaga važnost na produkt, ki šele legitimira koga kot pisatelja. Društvo, ki je nastalo pozneje, pa obrača svojo pozornost na manj važno, sekundarno stvar, „pisateljevo“ osebo, nje podporo in glorifikacijo. Značilno je, da je prvotno, na tej podlagi osnovano društvo sklenilo izdati „Prešernov album“ in da je sklenilo izdati Mandelčeve spise prej ko mu postaviti spomenik. To smotreno ureditev dela je zamislil Davorin Trstenjak po načinu akademij; na odborovi seji 15. junija 1872 v Ljubljani so se na njegov predlog ustvarile tri sekcije: zgodovinsko jezikovna, matematično prirodoslovna in leposlovna.

Novo pisateljsko društvo, ki se je osnovalo 8. aprila 1885, si

je nadelo ime „Pisateljsko podporno društvo“ in glavni namen mu je bil, „da podpira slovenske pisatelje in njih obitelji z denarno pomočjo“ (§ 2 pravil, prim. tudi str. 9). Ustanovilo pa se je tudi v to svrhu, „da bi oživilo društveno in književno delovanje ter da bi združilo slovenske pisatelje v jedno kolo“ (str. 15). In kronist tega društva je s precejšnjo samozavestjo napisal na 16. str., „da je Pisateljsko podporno društvo s svojim složnim delovanjem znatno pospeševalo in obogatilo slovensko književnost“. (Ta stavek je v poročilu podčrtan!)

O glavnem namenu društva je težko govoriti, ker je stvar taka, da jo treba tudi zasebno delikatno obravnavati. Kronist sam zatrjuje in podčrtava, da je društvo delovalo „na tihem in ni nikdar razglašalo v javnosti, kar je storilo dobrega in plemenitega“ — in priobčuje na sledeči strani imena podpirancev. Humanitarno delovanje je vedno nekaj lepega, najsi nosi potem tudi napačen naslov in zgreši tu in tam pravo osebo. Načelna osnova društva, te naše prve pisateljske socialne organizacije, je pogrešena — tu se za sedaj ne da nič pomagati.

V drugi vrsti je društvo izkušalo oživiti naše književno delovanje, in kronist govori z zadovoljstvom o uspehih na tem polju. Kaj pa je društvo v resnici storilo? — Nameravalo je izdati novo izdajo Prešernovih poezij (pač še reminiscenca izza Davorinove dobe), ki bi jih naj ilustriral Juri Šubic, in ob petdesetletnici Davorina Trstenjaka „Leposlovni zabavnik“. Oboje pa je ostalo samo projekt, in tako društvo samo ni nikjer pokazalo, da je pisateljsko društvo. Ostanejo torej „literarnozabavni shodi“, ki so trajali od l. 1885. do 1892. Na str. 28 do 34 je navedenih 78 predavanj, ki so jih (do l. 1896.) imeli razni predavatelji. Razen petih, šestih imen, ki bi se bila tudi brez društva uveljavila in ki od društva niso potrebovala podpore, ni v celem dolgem pregledu in številu

nič omembe vrednega. A tudi sicer je imelo društvo neprilike: delal jim je konkurenco celo „Klub slovenskih biciklistov“ (str. 34), „pijača, ki nikakor ni ugajala“ (str. 30), (v čitalnični restavraciji je nov krčmar, torej boljša postrežba, zato bude večja udeležba — str. 33), na občnem zboru 13. aprila l. 1889. pa se je javno priznalo, da društvo ne napreduje, ker je preveč drugih (!) zabavnih večerov (str. 34). Društvo se je s svojim ozkim delokrogom in obzorjem že davno preživelo, samo da se ni tega zavedlo, da bi se lahko času primerno preustrojilo.

Tako mu je preostala samo še glorifikacija raznih naših „pisateljev“; skrbelo je za grobove in spominske plošče ter tako v resnici postalo „društvo teh tablic“. Kdor mu je prvi nadel to ime, ga je bistro spoznal; kar Trstenjak na to odgovarja na str. 13, je prazno in naivno. V tej obliki društvo še danes životari, onemogla priča naše kulture v zadnjih desetletjih devetnajstega stoletja, rodoljuben petrefakt, ki je slepo zablodil v 20. stoletje, kjer je samo ovira pri našem kulturnem delu. In samo čin prave pietete bo, če bomo ta petrefakt, kakor hitro se dá, spravili v naš „narodni muzej“ (tako kam v shrambo za naše „kulturne kuriozitate“).

Tako žalostna je slika, ki jo dobi o pisateljskem podpornem društvu človek, ki stoji popolnoma zunaj naših pisateljskih krogov, ki ni z nobenim prizadetim pisateljem ali članom niti znan, kaj šele v sorodstvu ali svaščini. Tako sliko dobi iz samega poročila, ki je tudi prava literarna kuriozita z vsemi značilnimi znaki one dobe, ki leži danes tako daleč, daleč za nami. Premagali smo jo in vidimo, kako zore prvi sadovi te zmage, zato se stilu,

ki zveni iz napetoličnega predgovora „Pisateljsko podporno društvo članom svojim“, in duhu, ki veje iz njega, samo še nasmejnemo. Saj nam zveni ta predgovor kakor izborna parodija patetičnega „rodoljubnega“ govora, tako izborna, da bi niti Cankar ne napisal boljše. O ta stil, v katerem je to poročilo pisano! Lepšega dokaza za svojo zastonost in okorelost društvo pač ni moglo podati, ko da je izdalo to poročilo; v njem nahajamo naravnost klasično zbirko vseh jezikovnih specialitet, ki so jih celo že naši najobskurnejši žurnalisti zavrgli. Vse praznujejo v tej brošuri veselo vstajenje in pričajo, da je ves naš lep napredek v literaturi in kulturi šel brez sledov mimo pisca. A tudi mimo pisateljskega društva, ki mu je 9. marca 1888 predaval Anton Trstenjak — „o slovenski stilistiki“. In človek, ki mu gre doslej prvenstvo literarne blamaže v 20. stol. za oceno „Jadranskih biserov“ v Ljublj. Zvonu, je podpredsednik in kronist pisateljskega društva. Kaj takega je mogoče pač samo pri nas. Ta pisec, ki izkuša na vso moč ustvariti razliko in nasprotje med našimi „pisatelji“ in „časnikarji“, nima niti za slabše moke žurnalista dovolj zrna. Manjka mu najprimitivnejši čut za večjo ali manjšo važnost katerega fakta, navaja brezpomembne malenkosti, išče veljave in tehtnosti v zunanostih, ponatiskuje najneznatnejše notice Naroda in Zvona (celo po nekolikokrat) ter operira s frazami (str. 53).

Sedaj si naši pisatelji in umetniki snujejo novo stanovsko organizacijo — saj stara že davno ne zadošča več. Naj gredo „ad fontes“ in naj se ravnajo po Davorinu Trstenjaku, ne pa po Antonu!

J. A. Glonar.

† Ivan Grohar.

20. maja je umrl slikar Ivan Grohar, star 44 let. Osebnosti njegovi znanci poročajo, da je bilo vse njegovo življenje obupen boj za telesni obstanek, boj z gladom in s pomanjkanjem, ki ga je strl in izročil smrti. — Z Groharjem smo izgubili v upodabljalni umetnosti najpopolnejšega zastopnika slovenske umetnosti. V zadnjih svojih delih je odločno dokazal, da je došel na vrhunec, na katerem bi ustvarjal silne dokumente vrednot, ki jih je premogla njegova umetniška potencia, prepojena z najzlahtnejšimi soki, kar jih premore slovenska psiha. Za izražanje svojega notranjega stremljenja se je posluževal krajine in deloma figurative, ki pa je vedno v nerazdružni zvezi z zrakom, zemljo in s solncem. Bil je silen, prepričevalen kolorist, strastno ljubeč svetlobo žgočega in oplojujočega solca na zlatih žitnih poljih, tajne megle razprostrte v mladih jutrih čez spečo grudo, ljubil je mehko in globoko duhovnost gorenjskih hribčkov in gor, ki so mu bili najljubši predmet pri ustvarjanju njegovih umotvorov. Kot pravi umetnik je služil edino sili svojega hrepenenja in stremljenja. Bil je dika umetniškega kluba „Save“, za čigar upoštevanje je bil vedno vnet bojovnik. Žalostna izguba tega slikarja je nenadomestna. Na njegovo mesto ne more stopiti nihče...

Groharjeva smrt je prišla zelo nepričakovano in je za Slovence poleg nenadomestne izgube odlične umetniške potence grozeč „quousque tandem“ glede na popolno nezmožnost, koristno operirati s slovenskim umetniškim materialom in njega produkcijami. Človek bi skoro ne verjel, da je po desetletnem boju za obstanek, ki ga vzdržuje umetniški klub „Sava“ in ki se je po desetih letih povzpел iz realnih tal v tipično idealno trmoglavost, ki je najlepši dokaz, da imajo slovenski umetniki poleg

zmožnosti tudi v največji meri resno voljo, doseči svoj cilj, moč, da se do danes ob vsej hvali in nehvali, kar jo je bilo napisane v teh letih po listih o slovenski upodabljalni umetnosti, ni storilo toliko dejanskega, da bi ne imeli novega madeža na našem kulturnem razvoju — smrti resničnega umetnika vsled pomanjkanja! Na podlagi tega, da je eksistiralo pred desetimi leti „Umetniško društvo“, da je bilo na dunajski razstavi in drugih inozemskih razstavah izrečeno slovenskim umetnikom odkrito priznanje in občudovanje, da je eden naših umetnikov iz lastnega nagiba postavil razstavišče, ne hoteč drugega, kakor da bi vršil dobro delo, da bi ljudje prišli in uživali, na podlagi nerazumevanja velike kulturne misije kluba „Save“ je mogoče enostavno trditi, da narod, bolje njega inteligenca ni še prodrla do jedra zmisla umetnosti. Ni treba pod besedo umetnost misliti ravno na upodabljalno umetnost, ampak na vse, kar spada pod njeno okrilje in naj si bo že v prosti ali vezani besedi, na platnu, v mramorju ali v notah. Največ je na umetniškem polju izkušala dosedaj delovati literatura; imamo že celo zbrane spise, in zopet je tipično in obenem karakteristično, da dosejanja generacija, hoteča ustvarjati umetniško, ni smatrala svojega dela za resno, radi česar tudi ni dosegla globljih vrednot. Po večini se je gibala na površju veselja nad samim sabo in nad številno produkcijo. Ko bi bilo delo vzeto resneje in globokeje, bi se ne mogla pojaviti neznosna apatija, s katero gledajo odstopajoči umetniki na životarenje mladih a velikih sil! V umetnosti ni robatih mej, ki bi omejevale medsebojno razumevanje literata in slikarja, kiparja in muzika. Temelji so isti in večni in izhajajo iz duše. Globokosti do-

sedaj ni bilo, in zato ve danes pri nas malokdo, da je brez spoštovanja in uveljavljanja duševnih proizvodov in dejanskega, gmotnega podpiranja vsaka beseda o enakovrednosti z drugimi narodi bahava pena in vsega obsojanja vredna fraza. Grohar je umrl, in zaradi po listih priobčenih biografij je bilo marsikomu res hudo pri srcu — saj ni prijetno slišati, če človek umrje radi pomanjkanja — resne besede pa ni hotel izreči nihče, dasi to v naši kulturni zgodovini ni bil prvi slučaj. Wolf, Kette, Murn so šli pred Groharjem... Človek se mora nasmehnuti, ko se mu pojavljajo pri čitvu ocen slovenske upodabljaljoče umetnosti pred očmi čudni možje, ki s klavnim obrazom vihte stisnjeno pest nad nehvaležnim narodom, ki se kar noče zgeniti in zmeniti za različno zmerjanje in se poboljšati. Ta „nehvaležni, tužni narod“! Na čigavo addresso pa gredo vse hude besede? Dosedaj se še nihče ni čutil prizadetega in se potrkal na prsi: mea culpa, mea culpa. — Kmet in delavec imata za enkrat še vse druge krvave potrebe, kakor da bi klic veljal njima; meščan je prepričan, da se to njega ne tiče; vladi in sličnim velesilam tudi ne more ležati na tem, da bi se spustile v regulacijo slovenske umetniške bede, krščanski gospodje so umetnike nagnali z barbari! Ostane nam torej najvišji krog, velikokrat imenovano slovensko „razumnštvo“. In ako je sploh kje krivda, je samo na tem najožjem krogu, ki obstoji iz advokatov, profesorjev, svetnikov, nadzornikov, ravnateljev in piscev, ki so nevkusni dovolj, da bodo venomer do konca pisali in se zgražali. Umetniki sami so se naveličali poslušati tarnajoče dolgočasnosti, in g. Jakopič je morda upal, da umolknejo, ko je zidal razstavni paviljon. Jasno je bilo, da paviljon sam na sebi še ni bila rešitev. Za enkrat zgradba ne dokazuje drugega, kakor da se tudi požrtvovalnost ni niti najmanj obnesla, in končno je tudi

izključeno, da bi se mogli umetniki sami vzdržati. Lahko rečemo zakaj ne: človeške slabosti so pri teh ljudeh enako razvite ko pri drugih, in ker se njih interesne sfere vedno tesné in križajo, je uspešen napredek zelo oviran. Dalje pa mora vsako še tako idealno pehanje poginiti, ako nima mačka zasidranega. Le norec more danes ponuditi levo lice, ko je bilo udarjeno desno! Paviljona ni odkupila in prevzela niti dežela niti Ljubljana v oskrbovanje. Niti se ni zmenil nihče, da bi pomagal započetemu delu naprej.

Nikomur ni prišlo na misel, da bi bil sedaj, ko se bodo vršile redne razstave, na mestu fond, iz katerega bi se vsako leto priznanim umetnikom odkupovala dela za gotovo fiksno svoto (1000—2000 K) in bi jim bilo s tem zasigurano vsaj toliko življenja kakor vsakemu težaku. Konstituirati bi se imelo društvo z namenom, da s stalno agitacijo vzdržuje omenjeni fond, razpisuje nagrade za dobre spise, tičočé se razumevanja umetnosti in vzgajanja umetniškega čuta, in enake nagrade v svrhu konkurenčnih del vseh strok, skrbi za razstave v tujini in si zagurja upoštevanje pri vseh akcijah vsakršne skupnosti z umetnostjo. Društvo bi moralo imeti popolnoma prosto roko, radi česar bi bili v glavnem upodabljaljoči umetniki le posvetovalen faktor. Na ta način bi se prišlo sigurno v okom vsem lamentacijam: ako ne bi bilo mogoče spraviti po koncu toliko ljudi, ki bi hoteli zmisel društva resno pojmovati in mu dati realno podlago, potem smo opravili: umetniki naj poberejo šila in kopita in odidejo iz dežele, ako nočejo slediti nesrečnemu Groharju, plitvost piscev bo na diani in tarnanje bo odpadlo, „narod“ bo pa imel mir pred nadležno, nepotrebno in „nedomačo“ kulturo. Zgoditi se pa mora to prej ali slej, ker tako kakor dosedaj ne more iti dalje.

I. H. Z.

Država in družba.

Urejuje dr. Albert Kramer.

Sociologija.

O krščanski sociologiji.

Spisal dr. Ivan Žmavc.

Učen rojak me je nedavno vprašal, kaj mislim o Ušeničnikovi sociologiji.*) Odgovoril sem mu približno: Na vsak način učena knjiga! Pred kakimi 20 leti sem avtorja osebno spoznal in sem dobil o njem vtisek, da je ne le nadarjen mož, ampak tudi originalen mislec; knjigo sem lani kmalu po izidu pregledal in videl, da je tako dobra kakor so boljše katoliške knjige te stroke tudi pri drugih velikih narodih. Dopisnik mi je nato odkritosrčno odvrnil: To bo že vse res, kar rečete, ampak novodoben človek knjige ne more razumeti.

Pozneje me je uredništvo „Vede“ naprosilo, naj napišem občno oceno tega dela. Po nekih temeljnih dvomih sem v to privolil. In ko sem vdrgič prelistoval Ušeničnikovo knjigo, so se mi obnovili ti dvomi in takorekoč s težkim srcem sem se lotil tega poročila. Vem namreč vnaprej, da to ne bo čisto nič vplivalo na visokočastitega avtorja, kvečjemu v protivnem zmislu; on mora biti tako silno prepričan o dobrini svoje duševne smeri in o napačnosti mojega mišljenja in teženja, da bi bilo sanjarstvo, upati na končno soglasje najinega temeljnega nasprotstva. To nasprotstvo „brez upa zmage“ naglasovati pa tem bolj boli, ker spuštam druge osebne vrline učenega in veledelavnega pisatelja.

*) Dr. Ušeničnik Aleš. Sociologija. Izdala Leonova Družba. V Ljubljani, založila Katoliška bukvarna 1910. 8° XV + 839 str. Cena broš. 8 K 59 h.

Kot profesor bogoslovnega učilišča je spisal Ušeničnik to svoje delo v prvi vrsti za svoje učence. U. sam izhaja iz sholastične šole, kakor jo vzdržujejo jezuitje kot v novi dobi najmogočnejši in najstrožje organizirani cerkveni red. In v resnici je U. izvrsten učenec tega sistema.

Ta sistem ima svoje prednosti. Novosholastik se drži velikih avtoritet, posebno biblije, Aristotela, Tomaža Akvinca, cerkvenih odredb itd. in jih uporablja na vse slučaje. Tak učenjak je podoben mornarju, ki brez večjih nevarnosti jadra v bližini obale ter zavetnega pristanišča cerkvenega, dočim se novodobni znanstveniki preveč ne bojijo pogibeli in se pogumno drznejše iskati nove poti; seveda se včasih ladjica raztrešči, praviloma pa najde hrabri iskavec vsaj nov rodovitni otok, četudi ni vsakdo Kolumb.

Stroga logičnost pri njegovih premisah, železna smotrenost k ciljem njegove življenske umetnosti, velika in ob ljubljanskih knjižničnih razmerah občudovanja vredna načitanost: to so nekatere glavne prednosti našega pisatelja.

In vkljub takšnim velikim prednostim, ki jih ovaja to delo, se moramo pridružiti zgoraj v uvodu navedeni razsodbi: novodobni znanstveniki odklanjajo jedro Ušeničnikove sociologije in je v veliki večini ne morejo sploh okusiti. Samo zato, ker sem slučajno o bistvu srednjeveške — in torej tudi nove — sholastike nekoliko orientiran, morem jaz za svojo osebo Ušeničniku vsaj na zunaj slediti, dočim se moja notranjost kavzalnega miš-

ljenja in hotenja načelno loči od njegovnega.

Ker bi rad verjel, da je U. resen in značajan učenjak, mu hočem, nadejaje se, da mi preveč ne zameri, brez ovinkov povedati, kaj temeljno razlikuje po mojem mnenju njega ter njegov življenski sistem od znanstvenega in sicer teoretično, praktično in metodično.

Znanstvenik izhaja induktivno od čutno zaznatnega k občnim pojmom in razsodbam. Sholastični vernik predpolaga resničnost svojih avtoritet. Znanstvenik sicer tudi visoko temeljite misli in dobra dejanja davne in bližnje preteklosti spoštuje, vendar mu je vse to le izhodišče za lastno mišljenje in dejanje.

Was du ererbt von deinen Vätern hast,
Erwirb es, um es zu besitzen.

Goethe, Faust I. (2. samogovor Faustov.)

Ta rek velja kakor za gospodarsko tako tudi za duševno in etično lastnino. Vsled semitsko-rimskega dednega in občno-lastninskega prava je krščanska cerkev kot večstoletna ustanova še vedno mogočna nositeljica duševnih, etičnih in gospodarskih dobrin. V njenem zmislu je še danes približno 36% vsega prebivavstva zemlje organiziranega (kakih 17% je katoličanov, 11% protestantov, 7% grško-pravoslavnih). Ta organizacija, ki je res občudovanja vredna, je v svojem bistvu duševna in življenska tvorba starosemitskih in hamitskih visoko civiliziranih narodov, kakor so bili Egipčani, Babilonci, Asirci itd. Teh učenci, Židje, so svojo življensko umetnost strnili v strogo logičen sistem, katerega današnja dvojna, pa vendar skupna posledica je kapitalizem kot sistem gospodov ter mogotcev in krščanstvo kot sistem za široke mase. Ta sistem je seveda tudi v slovstvu zapustil mogočne sledove: židovstvo je za sebe in svoje svetovno-gospodarsvene namene izumilo stari zakon biblije, talmud, šulhan aruh itd., naravnost za širje mase in posredno

za imenovane kapitalistne namene pa novi zakon biblije, ki je za nežidovske narode pripravljen izčrpek zlasti iz talmudske učenosti. Življenska modrost novega testa-menta je ustvarila v zvezi z vojaško-imperialistno organizacijo rimske države rimsko cerkev.

Dandanes ne zadostuje več ta cerkvena organizacija, živeča glavno od tradicij minulosti, krščanskim narodom. Tvorijo se neodvisno od cerkve nove organizacije v duševnem, gospodarskem in socialno-etičnem zmislu. Idejno je vsa novodobna znanost posledica osamosvojitve posameznikovega mišljenja od cerkvenega jerobstva. Gospodarsko je, že vsled dednega in obrestnega prava blaženega lastnika (beati possidentis), cerkev še vedno mogočna celota; vendar je kapitalizem, ta — kakor je med drugimi dokazal Sombart letos v svoji knjigi „Die Juden und das Wirtschaftsleben“ — v bistvu svetovno-gospodarski sistem židovskih stvarnikov krščanstva v gospodarskem oziru izza nove dobe zelo čez glavo zrastel cerkvi, svoji v prejšnjih stoletjih zelo močni učenki ter pomagavki. Socialno etično udeleži so se v poslednjem času nove, socialni svet preobrazujoče organizacije, kakor posebno zadružništvo, ki delujejo na podlagi vse dobro tvorečega človeškega smotrenega dela. Tako je dandanes cerkev na razpotju; zelo še omahuje, ali se ima oddati mogotcem tega sveta, ki s pomočjo gospodarskega prava izkoriščajo ubogo delavsko ljudstvo, ali pa ima brezpogojno stopiti na stran tlačnih in izsesavanih, da jih pomaga rešiti iz socialnega suženjstva. Seveda ne smemo toliko verjeti njenim besedam ko njenim dejanjem; fraze in pridige so namreč dober kup kakor kopinščnice. Da ostanemo pri Ušeničnikovi knjigi, hočemo to primerno in na kratko razjasniti tudi na cerkvenih razmerah.

Verstvo, naboženstvo, etičnost in kar je še takih vzvišenih pojmov, istoveti U. s cerkvijo. Vprašajmo pa

našega pisatelja: Če je cerkev (U. piše Cerkev vedno z veliko začetnico kakor Boga) res tako pravična in protikapitalistna, zakaj pa je ona sama kapitalistno organizirana? Kje pa ima Vatikan, kje imajo bogati samostani, škofje itd. naložene svoje milijone? Ali ne pri onih, ki zavestno taje božanstvo svojega rojaka, proroka iz Nazareta? Kakšna je pa bila javna morala v nekdanji cerkveni državi! Kakšen red je v vatikanskih financah do najnovejšega časa? Leon XIII. je bil kot učenec jezuitov za politikovanje cerkve, Pij X., pod katerim so prišli do veljave v Vatikanu drugi starejši redi, obsoja politično in gospodarsko delovanje duhovništva, ker je kot sicer naiven, ampak blag in pobožen mož izprevidel, v kaka smešna protislovja se je strmo-glavljal cerkev s svojo politiko. Vzemimo le naše slovenske razmere. Vsled sociologije našega krščanskega učenjaka str. 510/11 je „slovenska ljudska stranka“ (S. L. S.) prava krščansko-socialna stranka; a kdor je količkaj slišal o javnem delovanju te in poznejše vseslovenske ljudske stranke (V. L. S.), ve vsaj približno, kakšno je to „pravo krščanstvo“.

Pri takovi zmedenosti pojmov in socialnega življenja ni čuda, da je cerkev izgubila zmisel za notranje kriterije resnice in pravice in da se osredotočuje na grobo zunanjo strogost: dobro je v cerkveni dejstvenosti to, kar hoče papež, škof, župnik, kaplan itd., in vernika najvišja čednost je pokorščina. To vse pa je vendar premo nasprotje socialističnih idealov evangeljskih, in cela katoliška dogmatika se zdi, da ni nič drugega kakor učeno zavijanje čisto preprostih pa velepomembnih nraavnih resnic. „Jezus pa . . . reče: Veste, da vladarji narodov nad ljudstvi gospodujejo in jih velikaši izkoriščajo. Tako ne sme med vami biti; nego kdor hoče med vami velik postati, bodi vaš služabnik, in kdor hoče med vami prvi biti, bodi vaš hlapec, kakor sin človekov ni prišel, da bi

si pustil služiti, ampak da služi . . .“ (Matevž 20, 25—28, iz grškega besedila s pomočjo Weizsäckerjevega nemškega in Stritarjevega sloven. prevoda prevel poročevalj.)

Toda ne smemo opominjati Ušeničnika preveč k evangeliju, ker bi ga spravili v preveliko zadrego. U. hoče sicer s svojo učenostjo vzbujati spoštovanje in zelo rad citira vse mogoče in nemogoče veljake; navaja ateiste, žide, protestante i. t. d., kakor tudi pobožne katolike; izmed naših ljubih rojakov citira može kakor so I. Benkovič, Fr. Jošt, A. Korošec, I. Šusteršič i. t. d., ki so mogoče izvrstne osebnosti v ožjem lastnem delokrogu, ampak kar je najboljšega in Ušeničniku, kakor bi naiven človek mislil, najbližjega, tega se naš učenjak skrbno izogiblje, med drugim posebno odločilnih mest v bibliji.

Na zelo veliko nevarnost, da se nam naš avtor iz višine svojega učenega krščanstva porogljivo zasmee, hočemo naglasiti ono, kar bi tudi cerkev enkrat morala resno uvaževati, ako bi hotela biti prava kulturna in socialnoetična sila.

Prorok iz Nazareta je po evangelijih imel več razgovorov s sovražnimi mu duhovniki, pismouki ter bogoslovnimi učenjaki ali rabini. Nekoč ga je tak svet mož vprašal, kaj je vendar v kratkih domačih besedah jedro rešilne življenske modrosti. Zedinila sta se v teh dveh kratkih stavkih:

1. zakon: Ljubi boga iz vseh sil;
2. zakon: Ljubi bližnjega iz vseh sil kakor samega sebe. To sta najvišja zakona.

Drugi zakon — tako posebej poudarja Nazarejec — je pa ravno tako visok kakor prvi. (Primeri Mat. 22, 35 sl. Luk. 10, 25 sl. Mark. 12, 28 sl.) In novodobna znanost je prišla po samostalnem potu induktivno k ravno temu drugemu zakonu (prim. Luk. 6, 31 in 38). Ko se enkrat cerkev navzame v resnični dejstvenosti tega največjega socialnoživljenskega načela, bomo radi verjeli njej in — Ušeničniku.

Narodno gospodarstvo.

Kriza v slovenskem združništvu.

(Razpravlja Miloš Štibler, tajnik Zadrudne Zveze v Celju; založil pisatelj; tiskala Zvezna Tiskarna v Celju; vel. osmerka, str. 32, cena 50 vin.)

Brošuro, ki razpravlja o tako važnem predmetu, je treba vsekakor z veseljem pozdraviti, tem bolj, ker je edina, ki se bavi s polpreteklo in sedanjo krizo v našem denarstvu. Napisal jo je strokovnjak, katerega je, kakor pravi, vodila „želja, da se lotijo vsi merodajni činitelji sanacijskega dela v bolnem našem združništvu, ker tako zahteva korist slehernega posameznega združnika, pa tudi korist narodove celokupnosti“.

Avtor je načel marsikatero važno vprašanje. Tako se je na 4. strani v nekoliko besedah doteknil razmer v našem vinarstvu, potem načelnega vprašanja o svobodni trgovini in zaščitni carini (— „bržkone mu (namreč kmetu) te visoke cene celo škodujejo, kajti slov. kmetovalec danes ni v srečnem položaju, da bi živino prodajal, temveč je prisiljen isto nakupovati“ —), omenja neugodno stanje hmeljarstva in splošno napetost na avstrijskem denarnem trgu, provzročeno zlasti iz političnih nagibov. Potem številni polomi. . .

Še en vzrok je, ki je slabše vplival na naše združništvo ko vsi ostali. Ta vzrok je strankarsko-politična agitacija. — To svojo trditev dokazuje avtor s pomočjo kratko skicirane zgodovine slovenskega združništva.

Kot sekundarne vzroke slabega stanja naših zadrug navaja avtor nedostatno notranjo ureditev: Lastno premoženje zadrug ni v nobenem zdravem razmerju s tujim premoženjem (mesto 1:2 imamo celo 1:8!), izposojila prekašajo svoto deležev,

rezerv. in hranilnih vlog, denar se posojuje na predolge obroke, odpovedni obroki še niso udomačeni, centralizacija ni izvedena, tako da je slovensko združništvo odvisno od nezadrudnih denarnih zavodov. . .

Potem ko je avtor nakratko očrtal poslovanje denarnih central in povdarjal potrebo dobre revizije, se peča z bodočimi nalogami slovenskega združništva. Nasveti se sami porajajo iz proučenja nedostatkov. Avtor nasvetuje, naj se vsaka konkurenčna zadruga spoji s starejšo, v varstvo namišljenih političnih interesov naj se kot manjše zlo vpelje proporcni volilni sistem. Potom Zveze se naj uredi zadrudna centralna banka. Zapričeto delo na polju blagovnih zadrug je treba nadaljevati, razširiti tudi te vrste zadrug po danskem vzgledu. Združništvo bodi demokratično. Politika škoduje združništvu, zato bodi iz njega izključena.

Ti nasveti so vsekakor vsega uvaževanja vredni. Reči moram, da imamo malokateri spis, ki bi načel na tako malem prostoru toliko važnih vprašanj, — spis je brez drugega tak, da bi ga morale zadrug nakupiti in razdeliti med svoje člane, in da bi si morali zapomniti njegovo vsebino razni združni in Zvezni odbori, pa tudi oni politični faktorji, ki so doslej spojevali politično organizacijsko delo z združnim. Želeti je pa tudi, da bi avtor v isti razdelitvi snovi zbral statistični in dokumentarični material za Zvezne zборе in za natančno proučenje sedanjega stanja slov. združništva.

Organizacijski nasveti, ki jih daje pisatelj (str. 25 in dalje), so na splošno ravnotako posrečeni kakor kritika poslovanja. Avtor nasvetuje samostojno zadrudno denarno centralo in blagovno centralo, združitev vseh zadrug v enotno nepolitično Zvezo in s tem ustvaritev ve-

likega, enotnega združništva. Mnogo razpravlja o podeželenju Zvez. Stvar je sicer hvalevredna, paziti pa je na to, da ostane tako podeželenje privatno in da ne poseže vmes država; v tem slučaju bi se izvenkranjsko združništvo vtopilo v premoči nemškega kapitala.

Glede demokratizma moram omeniti, da je to ena najbolj kočljivih točk. Res, da je nedemokratično urejena zadruga po svojem delovanju in vplivu bolj podobna zasebnokapitalistični banki ko pravi zadrugi, — ni na drugi strani zameriti, da hoče dotičnik, ki ima v zadrugi naložen svoj kapital, imeti že zaradi varnosti ingerenco in vpliv na zadrugo. To pa je na škodo demokratizmu. Izognemo se temu z že nasvetovano sanacijo razmerja med lastnim in tujim kapitalom in pa s šolanjem združnih funkcionarjev, — z združnimi kurzi, — v svrhu, da zadobe funkcionarji poleg večjih zmožnosti tudi več zaupanja.

Na str. 21 je avtor zagrešil nekoliko nerodnosti, ker je zapustil svojo stroko in se podal na polje socialne filozofije. Je li združništvo v prid kapitalizmu ali socializmu? Moderna socialistična doktrina odgovarja drugače nego avtor. Socializem je gibanje k združnemu gospodarskemu redu in le v tem zmislu hoče odpraviti zasebno lastnino, — t. j. namesto koncentracije in akumulacije kapitala naj stopi udeležba vseh skupin; kapital mora vedno bolj postati naroden, ljudski kapital, mora postati združna last, s tem proizvajanje dobrin združno. Združništvo je najmočnejši, četudi tihi pospeševatelj socializma, ker pospešuje narodno bogastvo, — leži torej v razvojni smeri socializma. Čim dragocenejšo narodno institucijo moramo videti v njem, tem bolj moramo skrbeti za močno združništvo.

Dasi se na tem mestu nerad dotikam politike, vendar vprašam: bo li na Kranjskem proglašeni politični bojkot škodoval nameravani

združni sanacijski akciji? Bo morda onemogočil izenočenje? Združniki naj imajo pazno oko!

Vladimir Knaflič.

Teoretični socializem.¹⁾

Spisal Bogumil Vošnjak.

Družbeno gibanje, ki mu je sodobnost dala ime socializem, je gotovo ena izmed mogočnih komponent modernega javnega življenja. Pa vendar mora povsem nepristranski opazovatelj priznati, da ta pokret doslej ni izpolnil nadej onih mož, ki so stali ob početkih in se borili prvi za njegova načela. Zgodila se je velika metamorfoza. Misli in ideje, ki so se dozdevale našim očetom vničuječe razstreljivo, ki naj razbije vse, kar so ustvarila stoletja, so se prelevile v občna mesta, ki danes vznemirjajo malokoga. Socializem je prenehal biti romantičen. Izvršila se je ona infiltracija socialnih misli v vse panoge intelektualnega in gospodarskega življenja. Socialna gesla so prenehala biti edino-le idejni zaklad proletarskih strank. Bila je to čudna razlastitev onih, ki so bili prej neomejeni gospodarji tega idejnega zaklada. Staremu proletarskemu gibanju je bila ta recepcija prav opasna, vzela mu je aureolo edinstvenega zaščitnika socialnih zahtev sedanjosti. In potem je prišlo povrh še v naši ljubi Avstriji narodnostno vprašanje. Ako izkuša češki realizem dokazati, da se socialistične in narodnostne ideje medseboj dopolnjujejo, da je socializem le postopal v škodo lastnim načelom, ako ni vpošteval narodnosti, se nam zdi, presojamo li stvar nekoliko hladneje, da se pripisuje na ta način socializmu vloga, ki je ni nikdar imel, da se izkuša olupšati neprijetna situacija oficialnega socializma, ki je proti svoji lastni volji

¹⁾ Politično-sociološka knjižnica zv. I. Vladimir Knaflič: Socializem. Oris teorije. Založila „Goriška tiskarna“ A. Gabršček. Gorica 1911. XII—371 str. Cena broširano 4 K.

moral paktirati z neizprosno, vedno se pomlajajočo družbeno velesilo, z nacionalizmom.

Pričujejoča knjiga o socializmu nima namena, podajati nam samo gospodarska načela socializma, njena naloga je mnogo večja in širša. Knaflič izkuša orisati socializem kot družbeni problem vobče. In vsled tega je povsem umljivo, da se mnogokrat prav tesno dotika vprašanj vsakdanjega političnega življenja. Pri sedanjem stanju slovenske državnovedne literature bi bilo nespametno pisati strokovnjaško knjigo o gospodarskih problemih socializma. V višje razvitih literaturah je sev delitev dela neizogibna in povsem upravičeno, da ločijo svoja poprišča narodni gospodar, sociolog, etik in politik. Pri slovenski knjigi je seve danes edino-le mogoče, da so vsi vidiki spojeni. Res je, da nam hoče Knaflič podati samo oris teorije, pa vendar so ona poglavja najbolja, kjer je mogel z vsem elanom, ki mu je lasten, poseči v pestro politično življenje. Poslednje poglavje bo še nekoč zanimiv dokument političnemu in socialnemu zgodovinarju Slovencev, zakaj v njem se zrcali vse to, kar vznemirja mislečega sodobnega Slovenca.

To je knjiga optimista. Iz vsake vrste govori tisti neprecenljivi optimizem mladosti, ki vidi skoraj vse v rožnatem svitu. Tak optimizem izključuje do neke meje kritizem. Temu optimizmu so neki temeljni družbeni pojmi nedotikljivi. Z mladostno lehkoto se sprejema marsikaj, kar bi bilo treba poprej podvreči stvarni kritiki. A ne smatram tega optimizma za hibo, vsak pokret potrebuje takega mogočnega dinamičnega činitelja, kakršen je optimistično naziranje. Ne dá pa se tajiti, da vodi tak nazor prepogosto k povsem napačnim zaključkom, ki morejo biti usodepolni. Pa Knafličeva tako iskrena in vroča nadeja v bodočnost ima na vsak način mnogo osvežujoče sile v sebi.

Knafličev spis je pravzaprav zgodovina socialističnih teorij. Uvod

podaja bistvo socializma. Knjiga je razdeljena na sledeči način. Prvi del obsega zgodovino socialnih idej do nastopa Karla Marxa. Drugi del je posvečen zgodovinskemu materializmu in Karlu Marxu. Tretji del pa podaja kritiko marksizma. Težko je izreči po posameznih poglavjih kake knjige vrednostne sodbe, pa vendar je menda umestno povdarjati, da se je Knafliču najbolj posrečilo poslednje poglavje, v katerem razpravlja o marksizmu in ga kritikuje. Socialna filozofija, kakršna tvori vsebino prvega dela, ustvarja mnogo težav. Ni lahko podajati v kratkem obsegu temeljne misli predhodnikov socializma. Prav mikavno se je sicer pečati s to parado blestečih misli, duhovitih antitez in ostrih protislovij, ki jo imenujemo pravno ali socialno filozofijo, vendar je to stroka, ki pravzaprav še ne spada v sodobni sistem znanosti, ker je nekako diletantsko razvita.

V uvodu se peča Knaflič najprej z definicijo socializma. Vsem podobnim družbenim pojmom je lastna neka neopredeljenost in precejšnja megljenost. Silno težko je strniti vse glavne črte, ki bi naj podale točno označbo. Preozka je gotovo Sombartova opredelba, ki ne vidi v socializmu nič drugega ko osamosvojo proletarskega razreda. Bernsteinu je socializem stremljenje k združnemu gospodarskemu redu. Na vsak način leži v takem pojmovanju mnogo resnice. Ni prav razvidno, kateremu mnenju pritrjuje naš avtor. Mimogrede pravi, da je po svoji vsebini socializem boj proletarskega razreda proti kapitalističnemu (str. 1). Zdi se, da Knaflič strogo loči med dvema velikima razredoma, kapitalističnim in proletarskim, oba kot posebljenje dveh različnih gospodarskih, političnih in kulturnih teženj, sistemov, „dveh modroslovnih smeri, dveh svetovnih naziranj, ki se borita za nadvlado“ (str. 15). Tak simplicizem je brez vsake podlage, zakaj nikjer v življenju ne obstoji taka stroga ločitev. Taka razdelitev ne obstoja v go-

spodarskem žitju, še manj pa na polju intelektualnega gibanja. Kam spada ves srednji, obrtniški stan, mali uradniki, kmetje? Teh ni mogoče prištevati niti temu niti onemu taboru. Tudi ni mogoče po tej šabloni klasificirati znanstvenike, umetnike in sploh intelektualne delavce. Bodimo veseli, da je takšna vsako individualno stremljenje ubijajoča uniformnost nezmiselna. Ljudem, ki verujejo v tako strogo ločitev v tisti dve armadi, ki si stojita nasproti, nedostaja pravi socialni bon sens. Tudi ni želeti, da bi bil kedaj „ves človeški rod na enaki kulturni stopnji in ne bo več razrednih razlik.“ V raznostvarnosti in ne v topi izenačenosti je treba iskati velikih tvornih kulturnih sil bodočnosti. Ni treba, da bi bila demokracija prisilna delavnica, v kateri bi vsakdo nosil cvilišno jopo in številko na beli kapi. Socializem ni samo stremljenje in gibanje enega razreda, ampak vseh ljudi, ki delajo in ustvarjajo socialne vrednote. Zunaj tega gibanja stojijo samo troti. Za vsako pravo socialno gibanje je značilno, da stremi njegova glavna težnja k harmoniji vseh socialnih sil. V pojmu socializma je skrit mogočen solidaričen element, ki združen z združno mislijo omogoča pravi realni in ne fantastični in fatalistični socialni napredek. Socializmu, bodisi v kateri obliki koli gre hvala, da izpreminja smotrna organiziranost prejšnje kaotično gospodarstvo v organizirana in pravno upravljana socialna razmerja.

Omenili smo že, da obsega prvi del zgodovino socialnih idej do Marxa. V velikih obrisih je podana pravzaprav zgodovina gospodarstva vobče, torej vseh gospodarskih struj. Prav dobro opaža naš avtor: Temelji manšterskega liberalizma, ki je v bistvu ekonomski sistem Smithov in modroslovni sistem Rousseaujev, so postali temelji gospodarskega razvoja vseh narodov in držav (str. 45). Ta Rousseaujeva socialna filozofija je postala tudi podlaga državnemu nauku socializma in ona spaja konstitucionalni

liberalizem s sodobnim socializmom. Da bi bil Rousseau položil temelj sociologiji (str. 48), temu je treba v interesu sociologije same oporekati najodločneje. Socialne pogodbe (contrat social) se ne sme razumevati zgodovinsko. To je glavna poteza Rousseaujeve socialne filozofije, da gradi svoje konstrukcije v oblake brez ozira na zgodovinska dejstva, Rousseau se ni motil (str. 48), ampak je prav dobro vedel, da ljudje niso nikdar živeli v takih odnošajih, kakor jih slika on. Kritika njegovega sistema mora izhajati s povsem drugega stališča.

Poglavje o francoski revoluciji nas ne prepričuje, da bi bila gospodarskega značaja, kakor to misli naš avtor. Prav dobro povdarja Knaflič, da ne poznamo nikakega „prej“ ali „pozneje“, kar se tiče politično-družbene in gospodarske uredbe. Gospodarstvo je nastalo istočasno s politično organizacijo, prvo je vplivalo na drugo in drugo na prvo. Ni prav verjetno, da je francoska revolucija nastala takrat, ko je v proizvodjanju nastala anarhija (str. 57). Zdi se, da avtor precenjuje gospodarski pomen revolucije, ki je potom svojega sistema političnih svoboščin edino-le ustvarila predpogoje, ki bi naj omogočili svobodne oblike gospodarstva. Kratkotrajno trdi, da je vsebina revolucije gospodarski liberalizem, menda ni umestno, zakaj poslednji je šele posledica revolucije. Angleški manšterski liberalizem ima prav malo opraviti z revolucijo. Anglija stoji skoraj povsem zunaj kroga francoskih ustavnih in socialnih novotarij. Revolucija je bila formalnega značaja, njen smoter je bil, polastiti se edino-le vlade, nikakor pa ni imela namena, temeljno izpremeniti gospodarski red. Da bi bila ob koncu starega reda Francija decentralizirana in razkosana po zgodovinskih provincah (str. 64), ne odgovarja zgodovinski istini, zakaj ob izbruhu revolucije je država že silno centralizirana in že povsem zrela za Napoleonov radikalni centralizem. Uporabljati vire

kakor Fuchs, Casanova, grof Tilly in graški Weiss, ni posebno pripočljivo. Najbolje je naravnost seči na prave francoske sodobne vire in posebno na nedosežnega Tainea.

Poslednje poglavje prvega dela razpravlja o modernih oblikah socialnega gibanja, „o komunizmu, racionalnem socializmu in anarhizmu“. O anarhizmu, tem prezanimivem socialnem izrastku, žal pogršamo posebne razprave, ki bi vodila prav v ta oddelek. Govoreč o angleških krščanskih socialistih, se dotika avtor tudi solidarizma. Pomotoma zamenja solidarizem, kakršen je postal na Francoskem kot mogočna družbena struja, ki ji pripada elita francoskih intelektualcev — omenjam samo imena, kakor Bourgeois, Durkheim, Duguit, Fouillée — s takozvanim krščanskim solidarizmom. Ta „krščanski“ solidarizem seve nima niti časovne niti umstvene prioritete pred ravnokar omenjeno francosko socialno strujo. Prav lepo, naravnost vzorno je poglavje o komunizmu. Nedvomno se vrši neko preustrojstvo zasebne lastnine, ki pa nikdar ne pride do tega, da bi se lastnina povsem odpravila, temveč le do kompliciranejših oblik tega gospodarskega instituta. Knaflič mora priznati, „da poznamo le smer naših stremiljenj, ne pa še zadnjih ciljev in smotrov“ (str. 101). Ako je to res, potem je pač nekoliko vratolomen eksperiment izvestnih strank, ki pridigajo očitno odpravo zasebne lastnine, dasi ne vedo, s čim bi jo zamenile. Kdor stavlja take zahteve, mora z jasno besedo imenovati potrebno nadomestilo, ne sme pa s kopo lepih, blagodonečih besed zakrivati pomanjkanje konkretnih, realnih pojmov.

Teorija zgodovinskega materializma je gotovo silno značilna za socialni značaj naše dobe. Vkoreninila se je v vulgarnem mišljenju sodobnikov bolj ko vsaka druga. Kolikokrat čujemo sredi najnavadnejšega pogovora: Gospodarstvo je vse. Učeni terminus je pač ogromni množici onih neznan, ki trdno

verujejo, da je vsakemu socialnemu in političnemu pojavu temelj gospodarstvo. Istotako kakor geslo o razrednem boju je postala tudi teorija zgodovinskega materializma pravi neobhodni rekvizit moderne politične frazeologije. Knaflič zavrača seve historični materializem in povsem dobro omenja, da ne vpliva samo gospodarstvo na politično ustrojstvo in pravo, ampak da tudi poslednja činitelja vplivata na prvega. Zdi se, da je Knafliču neznano temeljno delo o historičnemu materializmu, Stammlerjev spis „Wirtschaft u. Recht“. Dasi je Stammler socialni formalist Kantovega kova in njegova izvajanja v marsičem izzivajo kritiko, vendar so njegovi doneski k dogmatiki zgodovinskega materializma prav dragoceni.

Knafličev ekscerpt Marxovega „Kapitala“ obsega 59 strani. Zdi se, da je naš avtor nekoliko preveč zaljubljen v Marxa. V strokovni narodno-gospodarski literaturi je Marxova veljava prav neznatna, njegovo literarno delo nepriznано. S splošnega stališča menda ni v svetovni literaturi tako puste, z učejnaško, pa vkljub temu povsem neznanstveno navlako napolnjene knjige, kakor je „Kapital“. Kaj hasnejo one dolgovезne matematične formule, v katere hoče Marx vkleniti vse socialno življenje? Povrhu je duh vsega dela povsem tuj novodobnemu intelektualnemu razumevanju. Heglova dialektika nam ni nič manj tuja ko sholastika. Samo tako neplodna in v abstruznosti zarita inteligenca, kakršna je ruska, je mogla imeti družbeno strujo marksizma. Ni mogoče pritrditi avtorjevi želji, da bi dobili „Kapital“ v popolnem slovenskem prevodu. Dökler je slovenski književni trg še v tako skromnih razmerah, je pač želeti, da si z drugimi socialnimi in političnimi deli dopolnimo svojo državnovedno literaturo, z deli, ki navajajo k realnemu razumevanju dejanskih razmer in k praktičnemu delu. Vsa formalistična sholastika Marxa se kaže v njegovih matematičnih for-

mulah, ki so vendar učenjaška makulatura v najčistejšem pomenu besede. Po mojem mnenju naj bi sledila kritika gospodarskih naukov Marxa takoj za ekscerptom iz „Kapitala“. Kapital je „kritika politične ekonomije“, snov je čisto gospodarska in potrebuje gospodarske antikritike. Konrad Schmidt ni edini kritik vrednostnega zakona. Klasični kritik je pač Böhm-Bawerk. (Zum Abschluss des Marxschen Systems, 1896; in zlasti „Kapital u. Kapitalzins“, 1889.) Sploh eksistira v vrednostnem zakonu cela literatura, imenujem iz Nemcev samo imena: Lange, Komorzynski, Rieke, Diehl. Navajam vse to samo radi tega, da opozarjam, kako povsem nepriznani so gospodarski temelji marksizma.

Čim bolj se bliža avtor naši dobi in sedanosti, čim bližji so mu ljudje, knjige in razmere, tem bolj se kaže v svetli luči njegova publicistična nadarjenost, temperament in bistro razumevanje zamotanih, obdajajočih ga pojavov. V poslednji knjigi, ki podaja kritiko marksizma, se peča Knaflič z vsemi onimi činitelji, ki dajajo socialnemu gibanju naših dni značilno obeležje. V tem oddelku je nabrano silno mnogo gradiva, ki je naravnost neprecenljivo za vsakogar, ki se bavi z javnimi posli. Nesocialist bo menda našel tu več gradiva ko prepričani socialist. Prav dobro izvaja Knaflič, kako je praksa ovrgla Marxovo teorijo, kako so se v praktičnem življenju razblinila vsa ona, po hegeljansko koncipirana visokodoneča gesla. Avtor omenja Lassalovo delovanje, proučuje katedrske socialiste, Schöffleja in Wagnerja. Razborito presoja krizo v marksizmu in samostalno izreka svoje mnenje o raznih predboriteljih socializma. O Bebelovi „Ženi in socializmu“ se izreka sicer preveč laskavo, pa za Kautskega se ne more prav nič ogreti. Na kratko, pa značilno so karakterizirani Sombart, Bernstein in Masaryk. Manjka pa povsem francoska in angleška literatura.

„Na potu do cilja“. Tako se zove poslednje poglavje, v katerem

je Knaflič strnil svoja naziranja o razmerju socializma k velikim družbenim silam, kakršni sta verstvo in narodnost. Gre tu za pojme, ki stojijo sredi političnega boja, pojme, ki bodo določili politični značaj bodočnosti. Tu je Knaflič povsem v svojem elementu, tu ima priložnost, da se s toplo, prepričevalno besedo zavzema za to, kar se mu dozdeva socialna potreba. Odločno zavrača revolucionizem, ki ni demokratičen, ker ni volja večine, marveč volja manjšine in zahteva od socialne demokracije, naj si vendar enkrat strga z obraza revolucionarno krinko. V odstavku „Socializem in narodnost“ dokazuje, da ni nikakega nasprotja med socialnim in narodnostnim naziranjem. Knaflič nas izkuša po realističnem receptu prepričati, da je narodnostno mišljenje imanentno socializmu.

Jako hvalevredno je, da nam podaja Knaflič nazore socialističnih prvakov o narodnosti. Vendar ti izreki niso preveč prepričevalni. Poglavje o agrarnem socializmu je pač povsem utopističnega značaja.

Prav toplo, pa nekoliko preveč navdušeno, entuziastično je napisan zaključek pod zaglavjem „končni cilji“. Tu se priznava odločno in z vso svojo dušo k nacionalizmu, zakaj: „Le narod more osvoboditi vsakega posameznika, more nuditi svojim sinom sredstva za svobodno razraščanje, učvrščanje“. V narodovi skupini vidi Knaflič zgodovinska tla socializma. To je konfiteor, ki pomenja popolno zanikanje anacionalnega stališča. Knafličev tako srčno in ognjevito pisani konfiteor zasluži, da se ga smatra za enega najznačilnejših slovenskih publicističnih dokumentov. Polagam veliko važnost na živahnost, s katero brani Knaflič tako prepričevalno narodno misel, pa zdi se mi, da je slavospev na socializem v marsičem pretiran. Odločno zahteva v tem zaključnem poglavju slovenski socializem. Naloga našega avtorja pa bodi, da nam pokaže v kakem bodočem spisu, kak bodi ta slovenski, domorasli, samonikli socializem.

Ako naj izrečemo oceno pričujoče Knafličeve knjige, moramo predvsem povdarjati, da je to prvi slovenski poizkus, podajati nekako celoto socialnih problemov brez odvisnosti od kake mogočne socialne organizacije. Knjiga je neodvisno pisana, njen avtor si ni prejšel po „imprimatur“ k nobeni politični stranki, ki je slučajno na krmilu. Pozdravljamo zlasti to neodvisnost od faktičnih političnih sil, ki izpreminjajo slovenske politično-socialne publikacije v apologetične kompandije, posvečene vodstvom gotovih političnih organizacij. Knaflič se izogiblje napadom, bodisi na posamezne družbene sloje, bodisi na gospodarske razrede. Štvarno, dasi tu pa tam nekoliko preveč navdušeno, gleda na probleme, ki ga obkrožajo. Ne pozabljamo nikdar, da je to knjiga mladega moža, ki nam obeta napisati še mnogo boljšega in lepšega. Na vsak način pa smemo soditi, da bo imela slovenska publicistična literatura v njem enega izmed svojih najznačilnejših predstaviteljev. Nekatera poglavja njegovega „Socializma“ bi bila, nekoliko izpremenjena, prav izvrstno čtivo za delavce, nekaj slovenski Lassallov „Arbeiterlesebuch“. Sveži duh, ki preveva vso knjigo, ki je polna drhtečega življenja in na kateri ne leži knjižnični prah, bo pač predvsem populariziral celo vrsto lepih, globokih misli, ki se v njej nahajajo. Pa življenje in socialna praksa bosta menda Knafliča prepričali, da je vkljub vsemu dozdevnemu realizmu ostalo v njem vendar še precej utopij. Ali knjiga menda ne bi imela svojega čara na širše občinstvo, ako bi bil avtor argumente nanizal nekoliko bolj hladnokrvno, brez notranjega ognja. Neko pomanjkanje zmisla za temne strani kakega pokreta je preznačilno za vse one, ki s koprnečo dušo izkušajo prej ko slej odstraniti to, kar se jim zdi škodljivo razvoju človeške družbe.

Knjiga je vsa navdihnjena z optimizmom. Nikjer niso omenjene senčne strani kolektivizma. Kakor

so si racionalisti predstavljali človeka kot ono vzorno, idealno dobro bitje, tako si tudi moderni socialistični teoretik konstruira svojega idealnega, v vsakem oziru dovršenega člena socialistične družbe. Pomanjkanje zmisla za psihološke težave pri uvedbi socialističnega družbenega reda je preznačilno za socialistično teorijo. Družbeni red, kakršnega si predstavlja kolektivizem, zahteva visokorazvit altruizem, zahteva čustveno in nravstveno visoko kvalificiranih ljudi. Današnje zadružništvo nam je dokaz, kako malo je usposobljen povprečen mož iz množice za naloge, ki jih ono nalaga. Povsem po pravici imenujemo zadružništvo pravo šolo socializma in kolektivizma, katerega smotri so le neprimerno bolj zamotani. Ako niti te skromne vloge zadružništva s tem današnjim ljudskim materialom ne morejo biti izvedene, kaj bo šele z onimi socialistične družbe. Današnja država vrši le z največjo težavo svoje upravne smotre. Kako naj regulira podobna družbena organizacija socialistične države bodočnosti vso produkcijo in vso razdelitev pridelkov? Te naloge bi bile pri današnjem stanju ljudske psihe povsem neizvršljive. Eksperiment je vendar nekoliko preopasen, zakaj niti najmanjšega jamstva nam ne dajejo kolektivisti, kako bo funkcioniral njihov gospodarski stroj. Pač pa je smatrati socialno vzgojo k družbenemu gospodarstvu za enega najvažnejših momentov socialnega gibanja bodočnosti. Da se oblike gospodarstva izpreminjajo, to leži na dlani, pa integralni kolektivizem je fantóm brez vrednosti. Pač pa se bo najbrž vedno bolj uveljavljal nekaj mešan sistem zasebnega, zadružnega in v manjšem področju delujočega kolektivnega podjetništva. Pa tudi v tem slučaju zasebno podjetništvo in zasebna lastnina gotovo ne bosta izgubila svoje veljave.

Kolektivizem v tej obliki, kakor se nam zrcali iz te knjige, silno podcenjuje intelektualno, duševno delo. Da se uvidi neutemeljenost

Marxovega vrednostnega zakona, ni treba dolgih Schmidtovih dokazovanj, v to svrhu zadostuje povsem enostavno konstatiranje dejstva, da delo samo ne ustvarja produktov. V poštev prihaja vendar še kapital, sirovina in končno še duševni trud podjetnikov in delavcev. Pri vsakem produktu pa je mogočen činitelj umstveno in fizično delo prejšnjih generacij. Brez duševnega dela iznajditelja ne bi bil ta ali oni produkt nikdar dovršen. Silno mehanično početje je, pozabljati na vse druge činitelje in upoštevati samo enega, fizično delo. Ali organizatorično delo podjetnikovo ni nič vredno, ali ne tvega podjetnik neštetokrat svoje eksistence, vsega svojega premoženja? Socialna pravičnost zahteva, da se jemlje v poštev poleg fizičnega dela tudi umstveno delo gospodarskega organizatorja. Vsa ta enostranost, ki vidi samo fizično delo, je usodepolna dediščina marksizma in še danes mnogim nedotikljiv fetiš. Kako bi bilo mogoče podrediti vrednostnemu zakonu vse duševno delo? Kdor z glavo dela, je ravno tako delavec, kakor oni, ki dela z roko. Bila bi strašna ozkosrčnost, kakršna še ni bila lastna nobenemu družbenemu gibanju, ako bi se intelektualno delo povsem podcenjevalo in se mu ne bi odkazalo niti onih prednosti, ki bi jih uživalo fizično delo. Kako stališče bi imel v socialistični državi umetnik, pisatelj, znanstvenik? Ali bi bili dani zunanji pogoji svobodnega ustvarjanja? Ali bi slikar, imenovan od države na podlagi strogega izpita, moral v potu svojega obraza slikati tekom prisilnega delavnega dne, ki ga je določil suvereni narod? Kdor podcenjuje intelektualno delo, kakor je to delal nedvomno doslej socializem, je na vsak način deležen protikulturnega čina. Tudi razmerje med socializmom in kulturnim filozofskim individualizmom pač ni tako idealno, kakor si ga predstavljajo kolektivisti. Filozofski individualizem bo vedno v nekem

nasprotstvu h gospodarskemu kolektivizmu.

Zračne stavbe, ki jih stavlja kolektivizem s tako občudovanja vredno lehkomiselnostjo, so opasna zapreka. Ne vidimo vseh onih stoterih možnosti, ki jih ponuja praktično življenje, da bi mesto fantomov upoštevali to, kar je mogoče realizirati. In vsakemu, ki gleda brez utopističnih načel v svet, se prikazuje nešteto priložnosti, kjer je mogoče potom praktičnega dela realizirati bližnje družbene smotre. Mesto teoretičnega socializma, ki mnogokrat s svojo kopo nezrelih misli samo bega javnost, praktični socializem realnega dela! Velik iznajditelj, širokopotezen podjetnik in praktični strokovni organizator delavcev je pogosto večji socialni reformator ko pa nemški gospodje izumitelji teorij.

Praktični uspehi socialnega dela v Angliji ali v avstralskem commonwealthu so gotovo mnogo važnejši za razvoj družbenega življenja nego vsa ta mrtva tvarina, ki je v knjigah. Proučevanje vseh teh organizacijskih poizkusov daje mnogo točnejšo socialno sliko. V socialnem eksperimentu, ki se udeležuje v malem in ne izkuša rešiti vseh problemov en bloc, je treba iskati poti k boljšim socialnim razmeram. Ravno Anglosaksoni so izborni učitelji praktičnega socializma, saj jim je tuje vse pretirano teoretiziranje.

Organizacije, kakršne so država in občine, so veliki okviri socialnega dela. Pa vendar se zdi, da velike pravniške enote, kakršna je moderna država, ne morejo dosegati uspehov v tej meri, kakor manjše, na primer občine. Občinski socializem je gotovo eden izmed mogočih gospodarskih činiteljev bodočnosti. V takih manjših enotah se mnogo laže urijo oni, ki so poklicani k socialnemu delu. Poleg občine je pa v moderni državi še cela vrsta združenj in korporacij, katerih gospodarstvo bi moglo imeti skupen zadržan značaj. Mesto puste in enolične uniformnosti, kakršno nam propovedu-

jejo socialisti, bi se ravila pestra, oplojujoča, iniciative in življenja polna raznoobraznost.

Ena velikih zaslug socializma je gotovo, da je ustvaril delavskim masam strokovne organizacije. Dočim je bilo gospodarstvo starega kova podobno guerilni borbi, kjer ni nikakega enotnega vodstva, ampak splošna razbitost bojnih sil, je uresničil naš vek čisto nove formacije. Kakor dandanes na bojnem polju si stojijo nasproti ogromne armade, vsaka najstrožje podrejena najvišjemu vodstvu, kjer je posameznikova volja podvržena ukazom vojskovodje, ki ima v svoji roki usodo več stotisoč mož, tako so tudi organizirane dandanes gospodarske sile: vodstvo se je tu kakor tam centraliziralo. Mesto prejšnje raztrganosti stroga združeni-
st in enotnost. Tako združevanje dovaja k novim pogodbenim oblikam. V gospodarskih bojih so se vojskujoče stranke doslej le v preneznatni meri posluževale važnega pripomočka v dosego pravične sprave, pravnega reda, prava. Posebno kar se tiče kolektivnih delavskih pogodb, čaka še zakonodajo naravnost ogromna naloga. Le potom pravno zaveznih kolektivnih pogodb je mogoče delavca ščititi pred premočjo velikega kapitala. Delavsko pravo pa mora rešiti še drugi nič manj važen smoter. Proletarci niso sami angelci, njih vodje niso vedno možje hladnega razuma. Kot kompenzacija za zakonodajo, ki mora strogo varovati koristi delavskega stanu, in v interesu konzumujočega delavstva je treba ustvariti v vseh podrobnostih dovršeno pravo stavke. Zakoni naj strogo kaznujejo lehkomišelnost stavko, ki je opasna državnemu in gospodarskemu redu. Vsaka stavka mora biti prej naznanjena rabsodišču, ki preiskuje vso zadevo in odločuje, ali je stavka dopuščena ali ne. Velike panoge gospodarstva žal še niso podrejene socialni zakonodaji in na teh poljih vlada brezuzdno *laissez faire laisser aller*. Ni mi pač treba povdarjati, kak ogromen činitelj so-

cialnega napredka je zavarovanje v vseh svojih tako raznovrstnih oblikah. Manj ukoreninjeni so še razni sistemi, ki omogočajo delavcu, da postane solastnik. Taka udeležba bodisi ob dobičku, bodisi ob glavnici podjetja je izvršljiv način socialne reforme. Nadalje prihaja v poštev to, kar bi imenovali industrialni konstitucionalizem. Delavci naj imajo svoje zastopstvo posve-tovalnega značaja, ki stoji ob strani vodstvu podjetja in more v izvestnih slučajih vložiti svoj veto pri nadrejenem državnem uradu. Naštev-anje vseh smotrov praktičnega socializma polagoma utruja, tako mnogoštevilne možnosti se odpirajo onemu, ki ima voljo pomagati.

Eden glavnih predpogojev vsake socialne reforme je sevé neizprosen boj proti vsem izrastkom kapitalizma in industrializma, boj proti izkoriščanju v katerikoli obliki. Brez vsakega licemerstva, odkritosrčno in odločno mora zakonodaja ščititi delavčevo delo. Slep bi bil, kdor bi ne priznaval kričeih nedostatkov današnjega gospodarskega reda. Pa priznati je treba, da bi bilo le škodljivo socializmu same-mu, ako bi v slavospevih hvalili socialno gibanje naše dobe in ne opozarjali na njegove nedostatke.

Državni redi, ki so si doslej priborili tekom vekov veljavo, niso vzniknili iz zemlje, ne da bi jih prej pripravljala teorija in socialna filozofija. Kako dolgo predzgodovino ima državno naziranje francoske revolucije? Stoletja prej so se pripravljale državne in družbene ideje, ki so zmagale l. 1789. Socializmu manjka danes še vsaka enotna državna filozofija. Da, stokrat huje in opasneje je pa to-le: Nasproti državnemu problemu ni še zavzel socializem nikakega izrecnega stališča. Vso produkcijo in razdelitev pridelkov izroča socializem državnim organizacijam, nikakor pa ne prispeva k novemu naziranju o državi in njenih smotrih. Popolna nejasnost in diletantska brezbriznost do temeljnega vprašanja, kako je treba preustrojiti državo, kaka naj bo ta

država bodočnosti, to je veliki usodopolni nedostatek socializma. Mengerjevega Novega državnega nauka ni smatrati za delo, ki bi moglo biti edino merodajno.

Temelji, na katerih sloni ves politični in gospodarski socializem, so temelji demokracije, kakršne so zasnovali filozofi francoske revolucije. V tem slepem in brezidejnim prenašanju in imitiranju racionalističnih pojmov francoskih enciklopedistov in mož velike revolucije je skrita težka, velika kriza socializma v bodočnosti. Že danes je shematična državna in družbena stavba, kakršna je bila zamišljena v osemnajstem stoletju na francoskih tleh, izpostavljena brezobzirni in uničujoči kritiki. Ta brezkrvna, racionalistična, na fikcijah in abstrakcijah sloneča pravna filozofija se ne ujema več s sodobnostjo in

njeno empirično glavno črto. Osnove, na katerih sloni novodobna demokracija, so v teoretičnem oziru skrajno pomanjkljive. Vedno bolj jih izpodjeda sodobna znanost s svojimi povsem novimi kriteriji. V demokraciji se je ohranila cela vrsta gesel, ki spadajo v znanstvu že davno k neporabnemu staremu železu. Pa to spoznanje ne sme nikakor zavajati k družbenemu aristokratizmu. Bodimo nasproti demokraciji v teoriji kritični, v praksi pa ostanimo brezpogojno demokratični, dokler si nismo v svesti, kje in kake so napake stare demokracije. Kar se pa tiče socializma, upoštevajmo rajši socialno prakso nego socialno teorijo. V realnem činu je spas in ne v abstraktnem zasledovanju življenjskih nemožnosti. Kdor sega v zvezde, tega roka ne more prijeti za delo.

Pravo.

Dva glasa o Vošnjakovi Ustavi in upravi ilirskih dežel.

I.

Ne da bi se hotel vmešavati v kratko polemiko med drjem. Vošnjakom („Veda“, 1911, zv. 3) in drjem. Lokarjem („Ljubljanski Zvon“, 1911, št. 6), se vračam h kritiki, ki jo je objavil dr. Lokar o dr. Vošnjakovem spisu „Ustava in uprava ilirskih dežel“ (v „Ljubljanskem Zvonu“, 1911, št. 3) in oni, ki jo je napisal dr. A. Ušeničnik (v „Času“, 1911, št. 3).

Obe ti kritiki sta značilni za te vrste literarno delovanje pri Slovenih. Izšli sta iz napačnih premis, zato imata obe napačne rezultate. Tako dr. Ušeničnik, kakor dr. Lokar obsojata obširnost prvega dela „Ustave“. Enemu se zdi ta del „pravni kolegij iz pariške univerze o zgodovinskem razvoju francoskega prava“, drugi trdi, da bi ta del „moral biti na vsak način veliko krajši“ ter da ta del „ovira umevanje drugega dela“. Dr. Ušeničnik je pričakoval „kul-

turno sliko“, pa sedaj ni zadovoljen, dr. Lokar hoče za Matičarje „živo sliko francoskega gospodarstva“, obenem pa razodene, da ne njega, ne Matičarjev ne zanima Napoleonov ustavni in upravni sistem, in — ker je ta sistem obdelan na 103 straneh — da snov ni prav razdeljena, delo izgrešeno . . .

Stvar je druga. Izgrešeno je tako nekritično, nestrokovno kritikovanje. Pro primo ni nihče upravičen kot kritik zavreči spis zato, ker obravnava drugačen tema, nego ga je kritik pričakoval. Če je dr. Ušeničnik pričakoval „kulturno sliko“, naj čita Dimitza, Nodier-ja, Jurčiča, Vodnika, stare akte, karkoli; zato ker „Ustava“ ni taka „kulturna slika“, ali ker ni „popolna in živa slika francoskega gospodarstva“, kakršno si je mislil dr. Lokar, se še ne more zavračati dr. Vošnjakov spis kot tak!

Dovolj o tem. Dr. Vošnjak si je stavil nalogo, pokazati, kako se je recipiralo v ilirskih deželah francosko javno pravo prvega cesarstva.

Moral je obdelati to snov precej vsestransko; saj je francoska roka posegla tako globoko v zastareli organizem, da se zde ilirske province docela prenovljene, prerrojene, Ilirija — „oživljena“. Vpliv francoskih reform se je tikal prebivavstva, kmečkega in meščanskega; tikal se je notranje uprave, krajevne uprave, pravosodstva, vojaštva, finančne uprave, gospodarske politike, šolstva, cerkve; — vse to je obdelal dr. Vošnjak na str. 107—247. To je glavni del njegovega spisa, najtemeljnejši, najvažnejši del, v tem delu je živa slika francoskega gospodarstva, francoskega vpliva, — in baš ta del je ostal brez kritika. Zato pa se zdi kritikom nepotreben balast prvi del. Dr. Lokar je celo v skrbi, da se Matičarji ne bodo mogli „prečiti“ skozenj in da zato ne bodo dela „uživali“. In ravno ta del je tako potreben vsakemu nestrokovnjaku! Tak „pravni kolegij“ — in to je v resnici! — je neobhodno potreben vsakemu, ki se bavi z navedenim spisom in sploh njega snovjo. Zakaj v čem obstoji pomen francoske okupacije in recepcije francoskega javnega prava? Baš v tem, da so cepili francosko javno pravo na province, ki so živele v docela drugem miljeju, v drugih zgodovinskih predpogojih, potem ko so bili divjali čez našo deželo kmečki upori, Turki, Benečani, reformacija in protireformacija, — potem ko smo recipirali poleg rimskega in kanonskega tudi nemško pravo, ko smo imeli nad seboj Oglej, Rim, Dunaj, Gradec, Carigrad, — ko se je mešal orient in okcident in vtisnil našemu pravu svoj karakteristični pečat! Ali smo v nasprotju s tem poznali takrat in ali poznamo danes temelje francoskega prava, ki nam ga je dal Napoleon? Ali poznamo razliko med tedaj v Iliriji vladajočim in med pozneje recipiranim pravom? Ali vemo, da je to pravo pravzaprav pravo revolucionarnega francoskega meščana (*les droits de l'homme!*), zgrajeno na takozv. prirodnopravni filozofiji Rousseaua, Montesquieua, Sieyèsa, Mirabeaua, vseh onih vel-

mož, ki jih je bila tedanja Francija tako bogata! Mar poznamo značaj in temelje ustave, ki nam jo je oktroiral veliki Korzičan? Ne, ne poznamo je, ne vemo tega; a morali bi vedeti, — vsaj, če hočemo razumeti, zakaj so tudi druge države recipirale to pravo in zakaj je ta recepcija vplivala tako blagodejno baš na Ilirijo. Tak „pravniški kolegij“ je neobhodno potreben, je nujen za razumevanje vsebine in posledic recepcije, — in zato je prvi del dr. Vošnjakovega spisa potreben ne le za Matičarje, dr. Lokarja in dr. Ušeničnika, ampak sploh za vse one, ki jih zanima recepcija francoskega javnega prava v ilirskih deželah in ki se hočejo o tem poučiti iz znanstvenega, ne pa iz žurnalistnega vira. Izvzeti so le strokovnjaki, — teh je pa tako malo, da se drju. Vošnjaku pač ni bilo ozirati nanje.

Habent sua fata libelli. O priliki dr. Vošnjakove „Ustave“ si je dala literarna kritika izpričevalo neresnosti.

Vladimir Knaflič.

II.

Bila je srečna misel, ob stoletnici rojstva velikega Ilira Stanka Vraza predložiti slovenski javnosti obširno študijo o „Iliriji“, južnoslovenski državni tvorbi, kakor jo je zasnoval Napoleon Bonaparte l. 1809. Srečna ne samo radi tega, ker se je s tem delom najlepše proslavil Vrazov spomin in njegova ideja, ki se, če vsa znamenja ne motijo, ravno v zadnjih letih dviga k novemu, globljemu in trajnemu življenju, ampak tudi radi hvaležnega predmeta. Ponudila se je tu prilika, takorekoč na lastnem narodnem telesu študirati in reševati najvažnejše državno-pravne in upravne probleme.

Pri tem je bila dana naravna zveza z ono dobo v evropski kulturni in pravni zgodovini, ki jo imenujejo kovačnico moderne države in modernega upravnega prava, francosko revolucijo. Moč te naravne zveze je bila tolika, da je pisatelja

celó odrinila s poti, ki pelje naravnost k predmetu.

Marsikdo je namreč pričakoval, da najde v Vošnjakovi knjigi najprej nekak zgodovinsko-ustavno-pravni uvod o onih zemljah, ki jih je veliki Napoleon združil v „Ilirijo“, opis in oris državno- in upravnopravnih odnošajev teh zemljâ pred 1809 v njih zgodovinskem razvoju in, naslanjaje se na dejanski in pravni položaj tik pred 1809, potem opis in oceno Napoleonove tvorbe.

Vošnjak ni šel te poti. Pri njem stopa „Ilirija“ v ozadje, jedro dela pa označuje podnaslov:

Prispevki k nauku o recepciji javnega prava prvega francoskega cesarstva.

Francoska ustavna in upravna načela začetkom 19. veka so šla zmagovito pot v vso civilizirano Evropo in takorekoč pretvorila državnopravni njen obraz. Kaj je moglo biti za Vošnjaka, učenca Gumpowicza, Jellinka in Duguita, teh velikih državnopravnih teoretikov, bolj zanimivega in mikavnega, kakor študija francoske recepcije na naših, slovenskih tleh, na „Iliriji“? Ta problem pa je bil še toliko privlačnejši, ker se je na njem moglo študirati in pokazati naravnost vse gibanje načel in duhov, ki so takrat pretresali Evropo. Drugod so se sprejele že dozorele, umirjene in utrjene tvorbe, kakor so izšle iz francoskega prevrata, ilirske dežele pa so bile nekak predmet državnih in upravnih poizkusov.

S tega stališča Vošnjak ni mogel preiti „zgodovinskih, filozofskih in državnopravnih temeljev Napoleonovega ustavnega in upravnega sistema“. Posvetil je tem nad 100 strani obsegajočo študijo (Prvi del), ki vpeljava kot nekak uvod v drugi del, „Ustava in uprava Ilirije“, kjer v peterih skupinah obravnava zunanj in notranji red, državno samoobrano, pospeševanje javne blaginje, prosveto in verstvo v Iliriji od nastanka do razpada (1809-1813). V „Zaključku“ pa se vrača zopet k prvemu delu.

Ali je ubral pravo pot? Na to vprašanje je težko dati absoluten odgovor. „Čas“ in „Zvon“, sta odgovorila negativno. Smatrata prvi del za odveč. Naravno in razumljivo! Knjigo je dala „na svetlo“ Matica Slovenska in za Matičarje! Kdo in koliko od teh pa se zanima za ustavne in upravne probleme francoske revolucije, za nje filozofske temelje in zakonodajna načela?!¹⁾ Pričakovali so Ilirijo, kakršna je bila pred in pod Napoleonom, dobili pa — razprave o javnem pravu prvega francoskega cesarstva!

Brez dvoma bi pri prvooznačenem potu Napoleonova Ilirija (NB. za Matičarje!) stopila v veliko plastičnejši obliki pred čitatelja, ker bi jo mogel primerjati s stanjem pred 1809. Tako pa manjka takega objekta comparativus, — francoski odnošaji so predalet in premalo znani — in zato je študij Vošnjakove knjige za nestrokovnjaka tako težaven in bo ostalo to delo velikega znanja in truda brez posebnega vpliva na našo javnost. In to je škoda! Ilirija nam je bila nekak historičen ideal „Zedinjene Slovenije“.....

V posameznosti se ne morem spuščati. Zbrano je vse, kar je bilo dosegljivega. Žal, da je preobila uporaba materiala zavedla avtorja mestoma do minuciozne detajlnosti na škodo plastike, zlasti v zanimivem odstavku III. in IV. drugega dela (Notranja uprava). Mestoma neprijetno motijo absolutne sodbe avtorja o teoretičnih vprašanjih, ki še dolgo niso rešena (prim. str. 33 o meji med javnim in zasebnim pravom!)

Delo je izšlo istočasno v skrajšani, za juriste namenjeni obliki v češkem jeziku v knjižnici „Sborníka věd právních a státních“, kar je za resno-znanstveni značaj dela pomenljivo.
Dr. Ságadin.

¹⁾ Opomba uredništva. Mnenje, ki ga tu izraža g. úr. Ságadin, ni posebno laskavo za gospode Matičarje. Ako bi bilo resnično, bi pomenjalo, da Matičarji nimajo zmisla za temelje sodobne države, politike in demokracije.

Metodološka vprašanja v novodobni nemški državnopravni literaturi.¹⁾

Spisal Bogumil Vošnjak.

L. 1870. pomenja za zgodovino literature nemškega državnega prava usodepolen preobrat. Vojna je bila mejnik dveh dob. Romantični in sentimentalni generaciji, ki se je borila za edinstvo, sledijo praktični, hladno računajoči pozitivisti. Tako v državnem pravu kakor v celem intelektualnem življenju. Dolgoveznemu, starokopitnemu Mohlu, frazersko - navdušenemu Bluntschliju sledijo znanstveniki nove metode in novega kova. Nove zahteve, mlada ustava zedinjene Nemčije potrebuje novih delavcev, ki jim načelujeta Laband in Jellinek, Laband je izvoljen, da napiše novi ustavi komentar, kakršnega nima menda druga država. Jellinek je južni Nmec, Avstrijec. Ne zanimajo ga toliko velika, včasih sholastična sporna vprašanja nemške ustave. Ker je Avstrijec, ni socialno slep, ampak ima vzprejemljivo oko za velike poteze državnega in socialnega razvoja. Vkljub temu ni bilo med obema ostro izraženega nasprotstva. To je bila mala borba opazk pod črto, ne borba načel. Ob času Labandovega jubileja je prišlo do popolne sprave. Jellinek je bil odslej do smrti z Labandom izdajatelj obeh najvažnejših nemških državnopravnih publikacij, časopisa „Archiv des öffentlichen Rechts“ in pa letnika „Jahrbuch des öffentlichen Rechts“.

V tretjem letniku Labandovega „Jahrbucha“²⁾ je Hatschkova razprava, ki nadkriljuje vse druge po svoji strogo znanstveni in juristični vsebini; naslov ji je: „Konventionenregeln oder über die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung im öffentlichen Recht.“ Dovolili bi si malo opazko. Ta članek oznanjuje, da se pripravlja

opasna kriza Labandovega strogo dogmatičnega naziranja na celotno disciplino javnega prava. Ako pregleđamo vsebino, nam bje v oči zaključek, ki mu je dal Hatschek naslov: opozicija proti sistemu pravnega pozitivizma in potreba, ustvarjati zgodovinske pojme — „Notwendigkeit historischer Begriffsbildung“. Kar se tiče terminologije, se nam ne zdijo pojmi „pozitiven“ in „naravno-veden“ preveč srečni, ker zavajajo naravnost k opasnim zamenam. Labandova šola si je stavila kot glavno nalogo proučevanje ustavnih zakonov pozitivnega prava. Zaradi tega pa te šole ne smemo imenovati pozitivne. Kdor izpregovori besedo pozitiven, pač misli najprej na Comteov francoski pozitivizem. Ni ga pač hujšega metodološkega nasprotstva ko je med Comteovo pozitivno, skoraj izključno na socialnih dejstvih slonečo sociologijo in med skozi in skozi na racionalističnih načelih slonečo Labandovo. Danes že zgodovinsko nasprotstvo proti sociologiji — Laband sam je pristopil k novo ustanovljeni nemški sociološki družbi — ni bilo samo naperjeno proti Gumpowiczu, ampak proti novi socialni vedi sploh.

Pogled na mlajšo francosko državnopravno literaturo, posebno na Duguitovo delo, ki ga danes strokovnjaki ne morejo in ne smejo podcenjevati, bi ga naj podučil, da ne gre izpregovarjati po krivem pozitivnega imena. Duguit je dal svojemu, žal še preveč fantastičnemu državnemu nauku solidno podlago francoskega filozofskega in sociološkega pozitivizma, realnejši Jèze, izdajatelj „Revue de droit publique“, izkuša sezidati na pozitivni podlagi nov upravni nauk in upravno pravo. To je pravi pozitivizem svoje vrste. A ne smemo krivo razumeti Hatschka. Kadar govori o pozitivizmu, misli na komentiranje zakonskega besedila, nikakor pa ne na vseobsežno podlago pravnega sistema. V ostro, jarko razsvetljeno nasprotstvo stavlja pozitivno zakonodajo, kakršno ustvar-

¹⁾ Izšlo v češkem „Sborniku věd právnických a státních“. 1910.

²⁾ Jahrbuch des öffentlichen Rechts der Gegenwart III. letnik.

jajo državni organi strogo po ustavnih predpisih, in pa njeno ilegitimno sestro, ki je dete zgodovinskih in socialnih šol. Hatschkova razprava je temeljit uvod k poglavju, kako nastaja pravo, povrhu pa dragocen prispevek k nauku, kakšno vlogo igra konvenčno pravilo v pravnem sistemu.

Obenem je pa to glasna opozicija historično vzgojenega opazovavca in pravnika, ki mu ne zadoštuje več podrobno komentiranje obstoječih zakonov, ampak ki si stavlja širše, globokejše smotre. V tem očitnem simpatiziranju z zgodovinskimi problemi leži jedro krize, ki postane nemškemu jurističnemu pozitivizmu še lahko prav nevarna, ravno v trenutku, ko si je njegova metoda in smer priborila veljavo skoraj povsodi.

Dvoumna uporaba pojma pozitivizem ni še tako veliko zlo. Z vsó odločnostjo je pa treba odklanjati izraz „naturwissenschaftliche Begriffsbildung“. Ta umetna skovanka ustvarja škodljivo nejasnost. Kaj si pa pravzaprav predstavlja Hatschek pod tem pojmom? Bravec bi mislil, da prihaja tu v poštev globoko metodološko nasprotstvo med sociologijo in jurisprudenco. Pa tega problema se Hatschek prav nič ne dotika. Ipsissima verba: „Die Systeminkulierung und ihr Versuch, durch konstruktive Gattungsbegriffe den Rechtsstoff zu beherrschen, ist nichts anderes als naturwissenschaftliche Begriffsbildung.“ Iz uvodnega poglavja poslednjega oddelka njegove razprave je razvidno, da mu je prirodnopravno pojmovanje identično z prirodnovednim ali pa da imenuje prirodno pravo prirodno vedo. Dovolili bi si dvomiti, ali je sistem prirodnega prava sploh veda v zmislu novodobne klasifikacije ved. Zdi se nam pa, da je Hatschek smelo postavil v naslov besedo „naturwissenschaftlich“ mesto „naturrechtlich“.

V boju med Gumplowiczem in nemškimi juristi je bilo eno glavnih spornih vprašanj: Ali more biti prirodnovedna metoda sploh sigurna

podlaga javnopравnim raziskavanjem? Nemci so načelno in odločno zavrgli nekoliko pretirani Gumplowiczev prirodnovedni monizem, zavzemajoč se za dualizem, kar je storil tudi Jellinek, ki odločno zanika, da bi se mogli nauki prirodnih ved prenesti na polje socialnih pojavov. Hatschek sicer govori o prirodnovednem pojmovanju, nikjer pa ne zavzema v svojem spisu globokeje utemeljenega stališča, ki bi pokazalo sociološko podlago njegovih izvajanj. Vsa njegova razprava visi takorekoč v zraku, ker ne zvemo avtorjevega stališča nasproti enemu iz temeljnih pojmov državnega nauka. Seveda je silno težko izreči nekaj vseobsežen confiteor, pa vendar bi se bilo treba dotikati glavnega problema, ne da bi si pisatelj s tem prisvajal njega končne rešitve. Ti metodološki ugovori so bolj formalnega značaja, ne dotikajo se pa stvarnega jedra, ki mu je vsekako pripisati posebno ceno.

Hatschek ni prvi, ki je izsledoval važno činjenico, da se v javnem življenju mnogokrat uveljavlja pravo, ki v strogem zmislu ustave ni pravo. Storila sta to pred njim že Laband in Jellinek, in sicer prvi v svojih „Wandlungen der deutschen Reichsverfassung“, poslednji pa v svojih „Verfassungsänderung und Verfassungswandlung“ ter v svojem klasičnem rektorskem govoru: „Der Kampf des alten mit dem neuen Recht“. To je ono ilegitimno pravo, ki je pravzaprav naperjeno proti ustavnemu besedilu, ki životari običajno neopaženo in skrito v kakem zakonodajnem zatišju, dokler zmagonosno ne izbruhne na dan. Dispozitivno, popustljivo pravo ga imenuje Jellinek in pravi, da je neizsiljivo¹⁾. Proučevanje tega problema dovaja silno blizu onih mej, ki ločijo vedo državnega prava od političnih raziskavanj. Jellinek sam imenuje ravnokar navedeno razpravo „staatsrechtlich-politische

¹⁾ Jellinek „Verfassungsänderung u. Verf.-Wandlung, str. 30.

Abhandlung". Brž ko se začnejo oficialni zastopniki vede resno baviti z vprašanji te vrste, znači to, da je led prebit. Ni se čuditi, da gre Hatschek za korak dalje, upoštevajoč zgodovinske kategorije, ki jih je Laband v svojem pretiranem racionalizmu tako dosledno zanemarljal. Sporno vprašanje bo tudi, kako se naj spravlja v sklad načelo pravne kontinuitete s tem ohlapnim smotrenjem na pravni razvoj.

Ni odrekati velikega pomena delu, kakršno je Hatschkovo. Proučujoč pravni značaj konvencionalnega pravila in njega važnosti za pravni razvoj, rešuje značaj precedenčnega slučaja, ki je odločilnega vpliva na poslovne rede. Pravi pravni značaj poslovnih redov — in tu se dotikamo enega izmed velikih problemov modernega javnega življenja — se tako dolgo ne bo dal strogo pravno definirati, dokler ne bo jasno določeno, kakšno vlogo igra v ustvarjanju novega prava precedenčni slučaj.

Hatschek si stavlja v svoji razpravi nalogo, proučevati ona pravila, ki niso strogo pravnega izvira, ampak ona, „die Kraft empirischer Faktizität gelten“. Empirika, ta največja nasprotnica nemškega državnovednega racionalizma, je torej slavnostno ustoličena. Razlika med konvencionalnim pravilom in pravilnim pravnim predpisom definira Hatschek tako-le: Svaha pravnega predpisa je, dajati ukaze, ki bi naj veljali za sedanjost in prihodnjost, to so ukazi, ki jim naj sledi delovanje, dočim je smoter konvencionalnega pravila edino-le, a posteriori opravičiti v praktičnem oziru primerno (praktisch zweckmässig) delovanje, ki se priporočuje na podlagi precedenčnih slučaje. Precedenčnemu slučaju je torej v tem sistemu odkazana važna vloga. Nočemo preiskovati, v koliko se zrcali v Hatschkovi teoriji angleško pravno nazoranje. Na vsak način je njemu proučevanje angleškega prava dalo povod k globokejšemu spoznavanju tega pravnega pojavnja. Pa ne samo

anglosaksonsko pravno naziranje je bilo odločilno. Takozvana „freie Rechtsfindung“, kakršno je oznanjeval Gnaeus Flavius za civilno in kazensko pravo, bi naj imela pravo do eksistence tudi na polju javnega prava. Hatschek trdi, da nudita upravna rutina in pa „Amtsschimmel“ mnogo primerov takih pravnih tvorb. On primerja take in podobne prvke bodočih pravnih tvorb s stališčem, ki ga v filologiji zavzema dialekt nasproti književnemu jeziku.

Hatschek razlikuje mnogo vrst konvencionalnega pravila. Ne bi bilo menda umestno presojevati, v koliko je sledeča preumetna razvrstitev upravičena, pa zanikati ni mogoče, da je prav zanimiv poizkus. Alonomijo imenuje Hatschek, ako se norme ene pravne discipline prenesejo v drugo na način, ki je protiven pozitivnemu pravnemu redu. Pravo se cepi (Rechtsspaltung), kadar sodna praksa ustvarja novo, kodificiranemu pravu nasprotno pravo. Konvencionalno pravilo se tudi izraža kot organizacijski paralelizem, kadar se pravna pravila uveljavljajo na drugi paralelni pravni organizaciji proti obstoječemu pravu. O pačenju prava (Formenentartung) se govori, kadar zameni ustavno obliko sodelovanja raznih državnih organov neustavna in radi tega protipravna oblika sodelovanja. Zakonsko besedilo se more izpremeniti potom izpremembe interpretacije (Interpretationswandel), iz pravnega pravila je na ta način postalo konvencionalno pravilo. Povsem umetne, izmišljene oblike so pa hipo- in parafaksa konvencionalnih pravil.

Prav zanimiva so Hatschkova izvajanja, kako je recepcija rimskega prava neugodno vplivala na razvoj državnega prava. Doba recepcije ni imela zmisla za občno državno pravo, in pozitivno državno pravo se je moralo zadovoljiti takorekoč z otroško zadovoljiti. Odmerno mu je bilo skromno mesto pod etiketo pravic osebe in statusa. Morebiti je ta sodba nekoliko preobsežna, zakaj ne da se zanikati,

da so rimske državne predstave, kakor n. pr. posebno predstava suverenske oblasti, nudile krepki temelj novo se porajajoči vedi o državi. Našemu današnjemu javnemu pravu bi se vzeli njega temelji, ako bi izginila ona recipirana glavna rimska načela. Ako se danes neredko povdarja, da si mora socialno pravo priboriti več veljave nasproti individualnemu značaju rimskega prava, bi pač ta trditev veljala tudi za javno pravo. Gumpowicz se je s tako vehemenco zaganjal v temeljne pojme državnega prava, ni se pa lotil najuspešnejšega sredstva, ni napadal njega rimskopravnega značaja. Renesanci se ne dá odrekati odločilen vpliv na ustvarjanje primerjalnega državnega prava. Bodin je črpal iz klasične literature, Platonovi zakoni in Plutarhovi spisi so mu nudili precej znanstvene snovi. Pa Bodinova smer ni zmagala, občnega državnega prava se je lotila šola prirodnega prava. Odslej je bila opuščena primerjalna metoda. To ni francoska revolucija, ki proglašala, da morajo vsi narodi živeti po istih zakonih, da velja prirodno pravo za vse narode brez razlike. Stoletja prej je razglašalo prirodno pravo isti nauk. Prirodno pravo postavlja načelo dovršenosti in zaključenosti pravnega reda. Hatschek pravi prav značilno: „So erhalten diese allgemeinen Gattungsbegriffe der Rechtswissenschaft jenen konstruktiven Charakter, den auch die mathematischen Begriffe an sich tragen.“ Važno je konstatiranje dejstva, da je oni zmisel za javnopravno konstrukcijo, ki je eden najznačilnejših znakov nemške novodobne šole, pravzaprav prirodnopravnega izvira. Obenem mu je pa lastna sorodnost z matematičnimi pojmi, ki so v protislovju s socialnim pojmovanjem družbenih pojavov. Kanta prešinja povsem narodnopravno razumevanje. Njemu je nesimpatična raznovrstnost zakonov in želel bi: „dass man doch einmal statt der endlosen Mannigfaltigkeit bürgerlicher Gesetze ihre Prinzipien aufsuchen

möge; denn darin kann allein das Geheimnis bestehen die Gesetzgebung, wie man sagt, zu simplifizieren.“ (Kritik der reinen Vernunft.) Descartes, Sieyès, Rotteck, Bluntschli in izmed političnih praktikov — ako je dovoljeno imenovati te gospode v eni sapi s prvimi — avstrijsko-nemški liberalci niso govorili drugega jezika. Kant je mnenja, da je pravni red dovršena celota, ki jo je mogoče reducirati na neka najvišja načela. Med racionalizmom, prirodnim pravom, Kantom in med novodobno nemško juristično šolo je neka neoporečna, neutajljiva vez. Kdor sprejema načelo zaključenosti pravnega reda, se mora z vso odločnostjo obračati proti angleškemu državnovednemu naziranjju in njega znanstveni metodi. Hatschek je spisal svoje veliko delo o angleškem državnem pravu, ko je še globoko tičal v pravovernem nemškem dogmatizmu. To je bilo vzrok, da je njegovo delo izzvalo trpko kritiko v Angliji in Ameriki. Zdi se nam, da uvideva svojo zmoto, prenašati tujo metodo na tuje razmere.

Tudi Bluntschlija citira Hatschek in imenuje s fino ironijo njegov slog „Biedermeierstil“ v vedi občnega državnega prava: „Občni tip države se ozira najprej na človeško naravo in izhodišče mu je človeštvo. Vsem pristašem prirodnega prava je lastno, da nimajo zmisla za značaj konvencionalnega pravila“.

Za metodiko občnega javnega prava niso sledeča Hatschkova izvajanja brez neke posebne cene. Treba je, da se postavljajo idealni tipi človeške delavnosti, ki naj bodo merilo posameznim zgodovinskim dejstvom. To vse bi nudilo zaklad precedenčnih slučajev, važnih za bodoče politične akcije. To je Bodinova misel. Bodinova velika zasluga je: 1) da je prvi uporabljal vrednost enokratnosti (Werteinmaligkeit) zgodovinskih dogodkov za državnopravno proučevanje, 2) da je smatral zgodovinsko dejstvo, zgodovinsko raznovrstnost za nerazumljivo, ako se ne postavljajo kot merilo občni tipi. V teh izvajanjih

sta dva si skoraj nasprotna elementa, za razvoj zdrave metodologije je treba ubrati srednjo pot. Ni umestno niti preveč upoštevati posameznega zgodovinskega slučaja, niti preveč generalizirati, uporabljajoč strnjene tipe.

Po Hatschkovem mnenju je podleglo prirodno pravo trojnemu napadu in sicer zgodovinske šole nemškega zasebnega prava, politične doktrine razvijajoče se sredi devetnajstega veka in pa hegeljanizma. Tako apodiktično tega ni mogoče trditi, tudi bi se lahko domilo, ali so ti trije prvki „korenine današnjega vladajočega pozitivnega dogmatizma v državnem pravu“. Med prirodnim pravom in javnopravnim deduktivnim racionalizmom je prav krepka zveza. Konstitucionalna doktrina mož frankobrodskega parlamenta in vseh drugih zastopstev l. 1848. je vsa nasičena prirodno-pravnih dedukcij. Se danes ima prirodno pravo svoje navdušene pristaše med katoličani in realisti, socialisti in juristi. Tudi oni, ki se po Jellinkovih besedah rogajo prirodnemu pravu, niso prosti njega verig. Podlaga sistemu subjektivnih pravic je na vsak način prirodno-pravna, in teorija o narodnostnem pravu je žalibog danes le še preveč prirodno-pravnega značaja. Kar se pa tiče hegeljanizma, bi pa natančnejša analiza dovedla do spoznanja neke precej racionalistične poteze. Saj to je velika Masarykova zasluga, da je jasno odkril odvisnost marksističnega socializma od Hegla in njegove šole. A contrario bi mogli soditi o srdcu, ki ga je gojil Gumplowicz proti Heglu, juristom in prirodnemu pravu, da hegeljanizem vendar ni bil tako silno opasen prirodnemu pravu. V kolikor so Hatschkova izvajanja naperjena proti prirodnemu pravu kot antipodu pozitivnega prava, so upravičena; pozabiti pa ne smemo, da tičijo posebno v prirodnem pravu francoske revolucije precejšnji strogo racionalistični elementi. Odkrito pa priznava Hatschek, da je zmisel za juristično konstrukcijo povsem hegeljanskega izvira. Hegel je bil kriv, da sta se ločila pojma država in

družba. Ko je zavladala nemška juristična šola, so se pojavili pismouki javnega prava, ki so pognali vse „politične maksime“ iz svetega templja prava. To je bilo po mnenju Hatschka krivo početje, in Jellinek pravi sam: „In vendar je znanstvena politika kot nauk o silah, ki ustvarjajo pravo in so zakonodajavcu nadrejeni ali mu stojijo ob strani, neobhodno sredstvo k razumevanju državnopravnih problemov“ (Verfassungsänderung, str. 31). Labandov formalizem in dogmatizem je dete stroge Heglove ločitve.

Hatschek vidi v podcenjevanju pomena običajnega prava eno izmed posledic hegeljanske prav. filozofije. Prva dogma nemškega jurističnega pozitivizma mu je nauk o zaključnosti pravnega reda. Druga taka dogma je potreba cele hierarhije na konstruktiven način pridobljenih pojmov. Tretja glavna zahteva nemšk. dogmatizma je, da je mogoče spraviti vsak pravni pojav v kako kategorijo na konstruktiven način pridobljenih pojmov. Hatschek odločno naglaša, da so taki občni nauki, kakršne ima zasebno pravo, nemogoči na polju javnega prava. Javnemu pravu manjka ona stabilnost zasebnopravnega reda. Tu vlada raznovrstnost, ki je edino-le lastna zgodovinskemu življenju. Zanika, da bi občni nauki, hierarhija pojmov in konstrukcije bile uporabne. Kar se tiče občnih naukov, postopa pač preradikalno. Strogo znanstveno sociološkim potom pridobljenih občnih naukov pač ni zametavati. Hatschek naj sam govori: „Es ist die Wert-einmaligkeit des staatsrechtlich bedeutsamen Ereignisses, dem mit konstruktiven Gattungsbegriffen und mit der Systemvinkulierung der herrschenden Methode nicht beizukommen ist“. Kaj bi rekel k temu Gumplowicz, ako bi še živel? Zdi se: Nascitur ex ossibus ultor. Hatschek se sicer obrača proti skrajnemu radikalizmu Gumplowicza, po krivici zanika možnost vsake pravne konstrukcije in ga imenuje nihilista, vkljub temu so pa vendar Hatschkova izvajanja bolj naperjena proti

vladajočim Nemcem nego proti rajnemu graškemu „nihilistu“.

Hatschek je mnenja, da bi bilo pretirano, ako bi odkazali v javnem pravu logično-konstruktivni metodi postranski pomen. Usojeno ji je igrati važno vlogo, zakaj drugače bi slonel ves pravni red na prav labilni podlagi. Menimo, da je mogoče povsem soglašati s to samoumevno argumentacijo. Pa zgodovina in zgodovinsko pojmovanje in razumevanje je za državno pravo tudi odločujočega pomena. Upoštevati je treba zlasti problem individualnega v zgodovinskem in pravnem življenju. To je jedro zgodovinskega pojmovanja, ki mu hoče odkazati Hatschek važno mesto v državnem pravu. Njegova razprava ima namen dokazati, da je potrebno tako zgodovinsko razumevanje javnega prava. Nasproti Labandovemu mnenju izraža dvom, da bi mogle njegove pravne konstrukcije pozitivno pravno stvarino povsem določiti in obvladati. Zaključuje, da je treba ustvariti občne vrednote, ki omogočijo zgodovinsko pojmovanje. To delo naj izvrši posebna veda in sicer na primerjalnih osnovah se dvigajoče občno državno pravo. Pojme občnega državnega prava je treba ustvariti potom pravnega primerjanja raznih tipov. Hatschek postavlja torej občno državno pravo zgolj na primerjalno podlago. Ugovarjalo bi se pač lahko, da dovaja tako izključno primerjanje do skupljanja raznih heterogenih eksotičnih pojavov, ne da bi prišli do jasnejšega spoznanja državnopravnih institutov in pojavov. Treba je še druge podlage in sicer občnih naukov, črpanih iz idejnega zaklada sociologije.

Boj za uvajanje zgodovinskega pojmovanja v državno pravo je le reakcija proti pretiranemu dogmatizmu in državnopravni sholastiki, ki je zanjo nemški znanstveni duh kakor ustvarjen. Značilno je znamenje časa, da pride ta klic po uvaževanju zgodovinskih kategorij ravno iz trdnjave nemškega dogmatizma. Vprašanje je, ali bo ta nova smer, ki jo hoče očitvidno inauguri-

rati Hatschek, upoštevajoč angleške vzore in znanstvene smotre, nevarna stari nemški pravni šoli Labandovega in Jellinkovega veroizpovedanja. Skrajnemu krilu, katerega zastopniki so slepi za silo velikih socialnih dejstev in so zakrknjeni vsled svojega izključno jurističnega umevanja pravnih pojavov, mora biti taka smer naravnost zoprna, in njega opozicije je pričakovati. Vso nemško vedo preveva neko banavzično stremljenje po praktičnih uspehih znanstvenega proučevanja, to je ta praktično nemški novodobni pozitivizem, ki mu niso simpatični veliki občni, strogo znanstveni smotri. Ta mlada Nemčija ima svoje zastopnike med mlajšimi učenci velikih nemških državnopravnih vseučilišnih središč. To so strogi formalisti in pozitivni praktiki, ki so jim rezultati Hatschkovih izvajanj po svojem duhu in notranjem jedru čisto tuji. Ta kriza, ta notranja idejna razpoka je velepomembna. Bilo bi napačno povsem verovati in verba magistri germanici. Učiti se je treba od Nemcev njih strogo pravnega, logično utemeljenega komentiranja obstoječih zakonov, zanemarjati pa ni treba francoskih in angleških vzorov. Primerjalna veda ustavnega prava raznih slovanskih državnih tvorb ne bi smela nikdar spuščati z vidika važnega dejstva. Umetna recepcija tujih vzorov je bila le zunanja, se ni povsem udomačila. V teh mladih državnih tvorbah je vse ustavno življenje v burnem valovanju in neprestana borba še nediscipliniranih socialnih sil, katerih razvoj je še neznan, ustvarja morebiti nove ustavne oblike.

Dr. Emanuel Tilsch, Občanské právo Rakouske. Část všeobecná.

(Dr. Emanuel Tilš, gradjansko právo austrijsko. Opčí dílo.) Prag. 1910 str. 184. Naklada českog grafičkog dioničkog družtva „Unije“.

Ovo, — na českom jeziku napisano djelo imenito kao pisca monografije: „o uplivu zakoná gradjanskoga procesa na materijalno pravo“

(drugo izdanje 1901) — u širim krugovima najpoznatijeg profesora austrijskog građanskog prava na češkoj Universi u Pragu, — predstavlja nam sustavno opći dio austr. građ. prava, po osnovi piščevoj kao uvodni svezak za razpravlanje cijelog austrijskog građanskog prava. —

Djelo to po g. autoru određeno kao učebnik za djake, a kao pomoćna knjiga za praktičare, — drži se po sadržaju i obimu svome srijedine između onog u poznatoj Finger-Franklovoj zbirci izdanog, odveć potrijebnog djela o općem diju i onoga za djake doduše obiljnog sustava Kranjcovog i Krasnopoljskog, — okočnost, koja mu baš kao učebniku osobito svojstvo stvara, mada autor pri svoj svojoj relativnoj kratkoći razpravlja sva važna pitanja. —

Djelo ovo odlikuje se jasnim preglednim razčlanjavanjem gradiva, te lakshvatljivom dikcijom, koja to i onomu, koji slabo českim jezikom vlada, — olakočuje, da se može iznaći. Pritome g. pisac ne samo da je uvažio na temeljiti način austrijsku književnost, nego i onu njemačkog građanskog prava, dijelomice i francusku i englesku literaturu, te u pruženim primjerima na izlaganja njegova uvažio je i sudske riješitbe i osude.

Prof. Tilš čvrsto uzdržaje obično sustavno razredjenje gradiva, jer se boji, da ne bi znanstvenim neprekornim Sustavom oštetio praktični pregled. I sadržaj djela mu pokazuje uopće stalno uzdržanje savladanih naukâ. Sa razlogâ praktičnih zadržaje i uvod subjektivnih pravâ u stvarnom, dugovnom, obiteljskom i nasljednom pravu, nu navadja još dvije daljne gomile, koje ne može uvrstiti pod nijedno od prednavedenih i to: 1.) realne terete i druge obveze spojene sa nepokretnim stvarima (kamo on ubraja uknjižena prava nazadnje kupnje — odkupa, prekupa i uporabna prava, kao i hipoteku zajamske melioracije), i 2.) imaterijalna, ili indi-

vidualna - osobna - prava (u koja ubraja prava na znake, marke, tvrdke i kod nas navodno još nepriznato pravo imena, — prava na proizvode duševnog râda, pravo vinovnika, patenta i mustrâ i napokon još nepriznato pravo poduzetništva).

Djelo Tilšovo je dragocijeno obogadjenje literature našeg građanskog prava i zato želimo od sveg srдца g. autoru, da poživi, pa da to svoje remek-djelo sretno i dovrši. —

M. Pavlov Jovanović.

Še en pot: „Nekateri slovenski pravniški izrazi“.

(Priobčil Upravda, Ljubljana 1911, natisnila „Narodna tiskarna“, str. 10 vel. osmerka, cena —20 K.)

Brošurica je izšla kot ponatisek iz 6. in 7. števil. „Slovenskega Pravnika“ 1911 ter nadaljuje debato o nekaterih pravnih izrazih, provocirano po drju. E. Volčiču v „Slovenskem Pravniku“ (tudi ta spis je izšel v posebni brošuri pod naslovom „Nekateri slovenski pravniški izrazi“) in nadaljevano po Veraxu v „Ljubljanskem Zvonu“ in drju. Jos. Tomišku v „Planinskem Vestniku“. Debata se vrti zlasti okrog izrazov „zakon, ženitev, postava; sprog, poroka, razveza, razporoka; posinovljenec; locatio - conductio (uporabna pogodba) i. t. d. Nekatera izvajanja so prav zanimiva in prepričevalna, in zadobivam vtisek, da je Upravda potolkel nasprotnike s svojimi prigovori.

Dobro bi bilo, da bi se naši pravni strokovnjaki začeli zanimati za izenočenje moderne pravne terminologije, — z zastarelim Babnikom se danes pač ne dá več izhajati.

Ker je revizija slov. pravne terminologije nujno potrebna, pozdravljamo tem simpatičneje vsak pojav na tem polju.

V. K.

Dodatek.

(Vsled neljube pomote je izostal ta donesek iz rubrike „Sociologija“ našega pregleda, ter ga tu dostavljamo.)

»Sociologija«, spisal dr. A. Ušeničnik. Ljubljana, Katoliška Bukvarna, 1910.

O tej knjigi, ki je začetkoma dosegla le reklamne ocene v »Slovincu« in na prospektih »Katoliške Bukvarne«, se je vnela končno zanimiva debata med drjem. H. Tumo (»Naši Zapiski«, 1911, šte. 1 in 2.) in avtorjem (»Čas«, 1911, šte. 3). Debata se vrti izvečine le o modroslovnih podstavah sociologije. Dr. Tuma razvija doktrino prirodoslovne sociologije in izhaja pri tem od glavnega reprezentanta te šole, Gumpłowicza; odtod izkuša podati vpogled v sociologijo kot transcendentalno socialno filozofijo ter pripominja prav: »Najložje stališče ima krščanska znanstvena metoda pri duhovnih vedah, ... tu priznava posvetni učenjak nemožnost ali slabost človeškega razuma, dajati za vse odgovor; krščanski učenjak iz svojih osnovnih idej brezobzirno daje »večne« nauke.... Tak človek se mora postaviti na stališče dr. Ušeničnika, ali na kako drugo več ali manj mistično stališče...« Dr. Ušeničnik se na moč brani proti tehtnim prigovorom drja. Tume, brani svoje dogmatično stališče proti prirodoslovnemu, pa le priznava: »Seveda se izvajanju upre vprašanje, je li mogoče empirično doznati in dognati ta razvoj: Razvoj uma iz nagonov, razvoj etike iz socialne potrebe, razvoj religije iz groze pred prirodnimi silami. Podstave sociologije so cele filozofične panoge: psihologija, etika, primerjalna religijska veda.... Jaz sem v »Sociologiji« te stvari izvečine sponiral, ker je knjiga pisana v prvi vrsti za bogoslovce, ki so že predelali noetiko, metafiziko in etiko kakortudi problem o postanku religije....«

Na tej poti ni mogoče nikamor. Dr. Ušeničnik je izdal knjigo za laike, in nas ne briga več, da je bila pisana v prvi vrsti za bogoslovce, ki so že predelali metafiziko itd. Zato ni smel sponirati nobene panoge, ki je bistveno potrebna pri rešitvi stavljenih problemov. Če so noetika, metafizika, etika, religijska zgodovina itd. problemi sociologije, potem jih je treba rešiti, ne pa sponirati rešitev in potem spravljati eksegezo družabnih pojavov v sklad s sponiranimi »resnicami« ter tako izpremeniti družboslovje v apologetiko. Katoliškemu učenjaku pa, čigar spis nosi cerkveni »imprimatur«, ni dovoljeno samostalno rešiti problem

noetike, metafizike, etike, religijske zgodovine. Če le količkaj dvomi na enem ali drugem dogmatičnem stavku, anathema sit. Tako bo vsa »katoliška veda« ohranila poseben značaj: Po metodi bo vedno sholastična, ker mora spravljati v sklad nove znanstvene vrednote s starimi, namesto da bi stare korigirala z novimi in se tako razvijala do globljega spoznanja; v vsebini bo vedno apologetična, ker bo morala vedno braniti suponirano etiko, metafiziko, religijsko zgodovino itd. proti naskakujoči svobodni vedi, ki deluje brez dogmatičnih suponiranih vrednot. Kaj bi pomagalo dr. Ušeničnikovi »Sociologiji«, če bi avtor ne bil suponiral noetike itd., ampak bi on to, kar njegovi gg. bogoslovci že vedo, še posebej dociral za nas laike, (t. j. če bi, kakor pravi sam, »sociologija sama rešila vse te velike in težke probleme«)? Facit bi bil le ta, da bi dr. Ušeničnik rešil vse te velike in težke probleme tako, da bi na eden ali drugi način, historično ali pa apologetično, reproduciral cerkvene dogme, in v metodi bi seveda ne bilo sledu o indukciji, analizi itd., metoda bi morala biti sholastična, ker v očigled prisegi drugačna ni mogoča. O noetiki, metafiziki, etiki in dr. se torej ne moremo prerekati z drjem. Ušeničnikom ne več, ne manj, kot z vsemi drugimi katoliškimi učenjaki; avtorju moremo priznati večjo ali manjšo porcijo bistroumnosti, zelo veliko učenosti, pridnosti, vestnosti. Pa tudi nič več, — njegovo početje je voda v morje; on je le za Slovence priredil to, kar drugi narodi že imajo: Podal je dogme v modernizirani obliki, in z dogmami spravlja v sklad razne forme modernega socialnega življenja. To je karakteristikon cele »Sociologije«, ki že zato nima prave znanstvene vrednosti. Knjiga je učena, znanstvena pa ni. Že to, da smo pribili to dejstvo, bi nas odvezalo dolžnosti, baviti se z nadaljnimi izvajanji avtorja. Vendar kaže knjiga sama nekatere objektivne hibe, ki se nam je nanje ozreti. Definicija socialnega vprašanja (Uvod) je skrajno pomanjkljiva; takoj na drugi strani že zvemo, da bi revolucija porušila ves socialni red in vrgla človeštvo v divji metež; na tak način so dosedaj sploh vsi konservativci vseh narodov in veroizpovedanj slikali »socialno revolucijo« kot grozno strašilo. Ne zvemo pa iz odstavka, ki ima naslov »Socialno vprašanje«, kaj je bistvo socialnega vprašanja, v čem obstoja socialno vprašanje. Avtor nam podaja le nekaj zgodovinskih paberkov o secesiji in Montem sacrum, o latifundijih, kmečkih uporih, sužnjih in proletarcih, pa tudi nič več. Že tu začetkoma se maščuje, da avtor ni porabil za vir tudi Masarykovega »Socialnega vprašanja«, dela, ki ga ne sme prezreti noben resen sociolog ali družabni kritik več, zlasti pa ne kritik, ki

se bavi v sociologiji in socialni filozofiji obširno s problemom marksizma.

O razmeru etike do sociologije ne moremo tu govoriti, ker bi trebalo za to celih bibliotek. »Etika daje sociologiji vrhovni pravec«, pravi dr. A. U. Ravnotako pa bi se dalo tudi trditi, da daje sociologija etiki vrhovni pravec...

»Sociološke šole« so enako pomanjkljive. Dr. A. U. navaja sicer Comteovo intelektualno, Spencerjevo biološko, Marxovo ekonomsko, Gumplowiczovo prirodoslovno-sociološko in moderno psihološko-etično šolo, da pride končno do »pravega pojmovanja sociologije«, do svoje (katoliške) teleološke šole, v katere imenu zahteva, preden je kaj dokazal, socialno r e f o r m o, potem ko je že uvodoma zavrgel vsako revolucijo in očital nasprotnikom demagoštvo. Tudi tu morem proti drju. U. citirati njega samega: Naloga vede ni, postaviti najprej tezo: Sociologija je krščanska aristotelsko-sholastična sinteza pojavov stvarstva, — in po tej tezi maličiti dejstva, marveč prva naloga vede je spoznavati socialna dejstva in šele iz njih razbrati zakone in načela in potem določiti, kakšna veda je sociologija... Že tu torej tendenca! Avtor bi bil bolje storil, da nam je prihranil v obširnem delu n. pr. 20 strani obsegajoči avstr. državni proračun, pa nam zato podal obširnejšo sliko socioloških šol in doktrin. Tako pa smo še vedno primorani iskati si takega zgodovinskega pregleda drugod.

Odstavek o metodi je boljši, dasiravno mnogo prekratek. O metodi sociologije se dá mnogo govoriti, — strinjam se z avtorjevo besedo, da bodi sociologija teleološka, samo da bi bila res brez dogmatičnih avtorjevih predsodkov.

O državi, družbi, organizaciji, cerkvi itd. govori avtor v »Osnovnih idejah«. Ta odstavek je odločno najslabši v celem spisu, ker je brez trohice kriticizma, pa tudi brez vsakega poznanja sodobne literature in ni po celem svojem bistvu in načinu nič drugega, kot suhoparno predavanje iz ljubljanske bogoslovnice. Zdi se, da avtor ni čital niti Darwina, niti Herbarta, prav gotovo pa ne Kanta; Savigny, Menger in sploh pravniški študij manjkajo, zato pa gleda iz vsake strani cerkveni očak Tomaž de Akvino, aristotelski sholastik. Njegova so vsa avtorjeva izvajanja o lastnini. Ušeničnikova filozofija lastnine je pravzaprav filozofija lastnine, kakršno je razvil Tomaž Akvinski; gotovo so to lepa izvajanja, saj je Tomaž Akvinski eden največjih filozofov, skoraj bi rekel sociologov s r e d n j e g a v e k a. A cerkev sama se ni ravnala po njem, ker njegov sistem ni bil realen. Tomaž de Akvino je bil prvi krščanski socialec, in zgodovina sama je do-

vedla njegovo teorijo ad absurdum. Zgodovinsko nujno je bilo, da se je iz starega naturalnega gospodarstva razvil današnji kapitalizem, ki ustvarja revolucije, ki priostruje socialno vprašanje, t. j. vprašanje o lastnini vedno bolj, in ki ustvarja polje socializacije. Čisto zgodovinsko-realistično pojmovano, že ob pogledu na pojem lastnine, ni mogoče verjeti krščanskemu solidarizmu, in krščanski solidarizem je poleg socializma, kakor pritlikavec poleg velikana.

Pravzaprav bi mogel tu končati. Saj izziva dr. A. Ušeničnikova »Sociologija« k daljšemu, pozitivnemu protispisu, in revijalen referat mora že iz tehničnih ozirov ostati površen in nepopolen. Kurzorično le omenim, da je 2. del zopet ponesrečen poizkus, ovreči znanstvene teorije o socialni organizaciji človeštva ter jih nadomestiti s katoliško dogmo (»Socialna oblast je od Boga«, »Svobodo Cerkvi«, t. j. ne ločitve države od cerkve itd.) V skladu s krščansko - »aristotelsko« teorijo je, da vlada ni organizacija moči, ampak le od boga upostavljeno oskrbovališče revežev na škodo bogatašem. Cela zgodovina stoji tu na glavi. Glej cerkveno državo in Paragvajsko jezuitsko »republiko«, glej zgodovino od Konstantina do francoske revolucije in do danes! Populacionistika pride na svoj račun, ko avtor »ovrže« Malthusa, vse to na 5 straneh, na katerih citira poleg Malthusa še Carey-ja, John Stuart-Milla, Wagnerja, Solarija; na Bebelovo »Ženo« je pozabil. Tudi o Masaryku ni sledu . . .

»Diagnoza in terapija« socialnega vprašanja se je drju. Ušeničniku precej ponesrečila. Kritika socialnih sistemov in sestav krščanskega socializma (3. del) sta jedro spisa, kažeta torej najbolj avtorjevo načelno hibo, — dogmatičen predsodek. Ni se lotil dela, da prouči načela, vsebino in namen sociologije, ampak da poda pod imenom sociologije izrazito modernizirano teorijo katoliškega svetovnega naziranja, nekak teoretični reglement organizacije bistveno malomeščanskega kapitalizma s katoliško ideologijo. Zato se naslanja zopet na Tomaža Akvinca, brani delavca proti podjetniku in podjetnika proti delavcu, snuje patronaže in potem, ko je podal še precej dobro kratko zgodovino raznih socialnih teorij in socialnodemokratske stranke, pobija s predsodki in premisami Marxov »Kapital«, Tugan-Baranovskega, se otepava s Schäfflejem — Masaryka zopet ne pozna, dasi je najvažnejši izmed načelnih modroslovnih in socioloških kritikov marksizma! S predsodki odgovarja na razna samovoljno formulirana vprašanja, ž njimi potrjuje lastne premise, revizionizmu se previdno umika, ne izvaja iz njega logičnih posledic, —

skratka docela sholastično konstruira sistem krščanskega solidarizma kot nekako panacejo. Glejte: Liberalizem, socializem, marksizem, revizionizem, vse je strto v prah, in nad razvalinami se dviga impozantna stavba — Leona XIII., Kettelerja, Vogel-sanga, Kreka . . . Če povzamemo vse, kar je dosedaj dr. Ušeničnik trdil ali negiral, dobimo: Cerkev je prvo, potem šele svet, vlada itd.; demokracija ali monarhija je vse eno, oboje je »temperirano« v cerkveni hierarhiji, ki je v svoji poštenosti, ljubezni in moči vzor socialne organizacije; zasebna lastnina je od vekomaj do vekomaj sakrosanktna; socializem vničuje individualnost, je proti veri; katoličan ne more biti socialist; cerkev je nad državo; revolucija je bav-bav; kapitalist in delavec najdeta sintezo v medsebojni ljubezni, pravičnosti, dobrohotnosti; socialna reforma je najvišja sladkost pozemskega življenja; patronaža je avtorju enakovredno sredstvo socialne reforme.

Na nekatere stvari, ki se tičejo socializma in zlasti revizionizma, dajem odgovor v svojem spisu o socializmu (Gabršček, 1911), na marsikatero druge stvari bo treba pozitivnega odgovora. Skoraj vse sociološke probleme je dr. Ušeničnik pustil nerešene, ker jih ni reševal objektivno, ampak dogmatično, sholastično. Odgovarjati na sistem krščanskega solidarizma, bi se reklo odgovarjati na »Rerum novarum«. Od 484. strani naprej delo nima nič več opraviti s sociologijo, ampak le s strnitvijo raznih slojev v eno samo organizacijo, ki se nam kvalificira v gospodarskem oziru za malomeščansko - agrarni kapitalizem, v političnem oziru za demagoško - agrarno zaščitno carinstvo, v pravnem oziru za konkordatno dušeskrbstvo, v splošno-kulturnem oziru za policijsko - konservativno državno idejo. Tej organizirani reakciji služi katolicizem kot ideologija, dr. U. »Sociologija« pa kot teoretski »Taschenwörterbuch«, kot informativum za predavanja v »S. K. S. Z.« in za politične shode. »Sociologija« diha sovraštvo do nasprotnih političnih strank, zlasti socialne demokracije, poje slavo centru in S. L. S. in je v glavnem zopet eden številnih poizkusov, napraviti moderno znanost za dekle katoliškemu — prepričanju? Ne, volji do moči organizirane reakcije malomeščanstva.

Res clamat, vehementer clamat!

Vladimir Knaflič.

**Današnji številki smo priložili po 1 izvod
prospekta „Prosvetne knjižnice“ in po 1
: : : : : knjižno znamenje. : : : : :**

Današnja številka obsega $3\frac{1}{4}$ pole namesto navadnih 6 pol in se je
vsled tega nekoliko zakesnila.

V založništvu „Goriške Tiskarne“ A. Gabršček
sta izšli sledeči publikaciji:

VLADIMIR KNAFLIČ :
SOCIALIZEM
ORIS TEORIJE.

Osmerka, str. XII + 371, cena broš. 4.— K, vez. 5'20 K.

O tem delu se je kritika izrekla zelo laskavo.
(„Veda“ št. 4-5, „Omladina“ št. 5-6, „Čas“ št. 7-8).

ANDREJ GABRŠČEK :
NARODNE PRIPOVEDKE V SOŠKIH
PLANINAH.

Mala osmerka, str. 384, cena broš. 3.— K.

Delo obsega vrsto deloma še nikjer objavljenih narodnih
: : : pravljic ter je namenjeno odraslim bravcem. : : :